

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT ARXITEKTURA QURILISH INSTITUTI**

**MUHANDISLIK QURILISH INFRASTRUKTURASI
FAKULTETI
GEODEZIYA VA KADASTR KAFEDRASI**

Ibraimova A.A.

AMALIY GEOGRAFIYA

**AMALIY MASHG‘ULOTLAR TO‘PLAMI
(I QISM)**

TOSHKENT – 2016

Ibraimova A.A. Amaliy geografiya fanidan amaliy mashg'ulotlar to'plami (I qism). – Toshkent, 2016. – 143 b.

Ushbu uslubiy to'plam institutda tayyorlanadigan barcha bakalavriat yo'nalishlari uchun mo'ljallangan bo'lib, 2 kurs talabalariga “Amaliy geografiya” fanidan amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazishga yordam beradi.

To'plamdan turli mashqlar, statistik ma'lumotlar, testlar, tayanch so'z va iboralar joy olgan, undan dunyo va mamlakatimiz iqtisodiyotining yetakchi tarmoqlari geografiyasi bilan qiziquvchilar ham keng foydalanishlari mumkin.

Taqrizchilar: **Abdalova Z.T.** – g.f.n., Toshkent moliya instituti
“Mintaqaviy iqtisodiyot” kafedrası mudiri, dotsent

Soliyev A.S. – g.f.d., O'zMU geografiya
fakulteti “Ijtimoiy geografiya va demografiya”
kafedrası professori

KIRISH

Inson tabiatning bir qismi, uning ajralmas bo'g'inidir. Tabiat va jamiyat munosabatlarini uyg'unlashtirib o'rganuvchi geografiya fani esa ko'plab fan tarmoqlari hamda inson hayot faoliyati bilan chuqur aloqada hisoblanadi. Hech bir fan geografiyachalik tabiat va jamiyat aloqadarligini o'zida yaqqol namoyon eta olmaydi. Shu boisdan, geografik bilimlarni egallash jamiyat taraqqiyotining har qanday bosqichida ham o'z ahamiyati va dolzarbligini yo'qotmaydi. Ayniqsa, hudud va mamlakatlar, umuman jahon iqtisodiyotining rivojlanish muammolarini o'rganishda iqtisodiyot va geografiya fanlarining integratsiyasi juda muhim. Chunki, har qanday iqtisodiyot, avvalo hududga – geografiyaga tegishlidir. Bunda ikki asosiy jihat, ya'ni tarmoq va hududiy yondashuv birgalikda qo'llanilsagina, tadqiqot ishlari to'laqonli amalga oshiriladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, Respublikamizda faoliyat ko'rsatayotgan oliy o'quv yurtlari iqtisodiyot ta'lim yo'nalishlari uchun “Amaliy geografiya” fanini yanada chuqurroq o'rgatish, ularda vatanimiz hamda jahon geografiyasini o'qitishga alohida e'tibor qaratish zarur. Mazkur fan ta'lim muassasalarida tayyorlanayotgan mutaxassislarning bilim saviyasini oshirish bilan birga, ularning mamlakatimizning boy imkoniyatlari, uning hududlari salohiyati, joylarda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, bunyodkorlik ishlari haqida zaruriy ko'nikma va malakalarga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Ushbu to'plam institutda tayyorlanayotgan bakalavriat yo'nalishlari talabalariga “Amaliy geografiya” fanidan oladigan nazariy bilimlarini amaliyot bilan bog'lash imkonini beradi. To'plam amaliy va seminar mashg'ulotlarni yangi pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish va amalga oshirishga mo'ljallangan bo'lib, undan har bir mavzuga tegishli amaliy va test topshiriqlari, tayanch so'z va iboralar joy olgan.

1-MAVZU: AMALIY GEOGRAFIYA FANINING PREDMETI, MAZMUNI, MAQSADI VA VAZIFALARI

Reja :

1. Amaliy geografiya fanining predmeti va vazifalari.
2. Amaliy geografiya fanining tadqiqot usullari.
3. Amaliy geografiya fanining zamonaviy tizimi.
4. Amaliy geografiya fanining vazifalari.

Amaliy geografiyaning nazariy va amaliy yo'nalishlari: tarmoq va mamlakatshunoslik, hududiy va konstruktiv yo'nalishlari, differensiyalashuvi va integratsiyalashuvi.

Asosiy ilmiy konsepsiyalar va ularning mazmuni: iqtisodiy rayonlashtirish, hududiy ishlab chiqarish majmualari, energiya ishlab chiqarish sikllari, iqtisodiy geografik o'rin va boshqalar. Iqtisodiy-geografik va kompleks geografik tadqiqotlar.

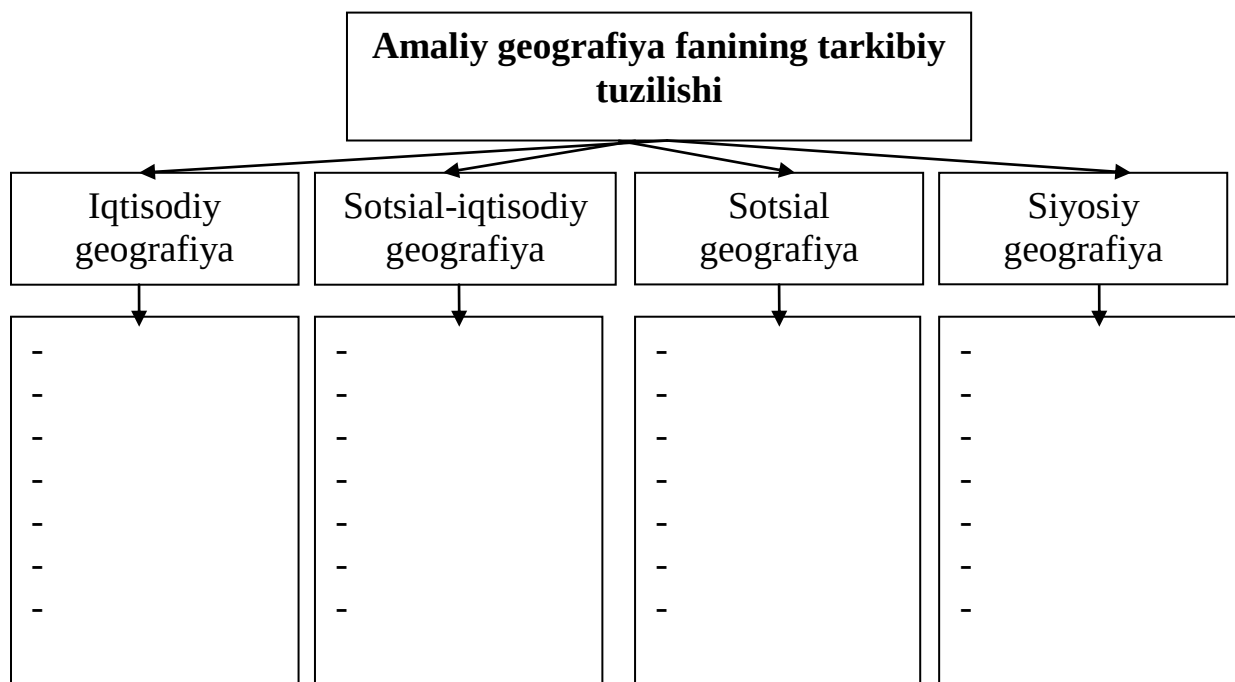
Amaliy geografiyaning geografik va iqtisodiy fanlar tizimidagi o'rni. Uning iqtisodiyot nazariyasi, makroiqtisodiyot, regional iqtisod, tarmoqlar iqtisodi, tabiiy geografiya, ekologiya, kartografiya, demografiya, iqtisodiy tarix va boshqa fanlar bilan aloqalari. Iqtisodiy geografiyaning tarmoqlarga bo'linishi.

Amaliy geografiya fanining tadqiqot uslublari. Umumiy, geografik, iqtisodiy uslublar va yo'nalishlar. Iqtisodiy-geografik tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, taqqoslash, guruhlash, iqtisodiy-matematik modellash, iqtisodiy-geografik bashorat qilish (prognozlash), kartografik uslublar.

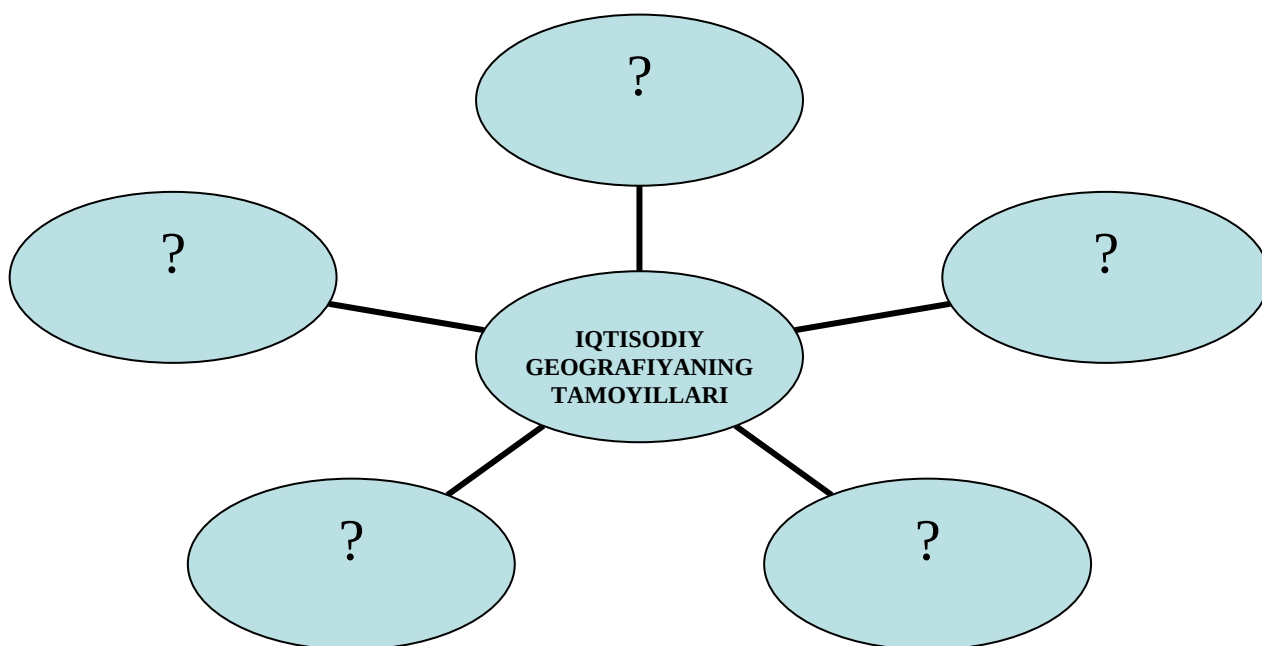
Hududiy tizimlardagi tarmoqlar tuzilishlarni tadqiq etish.

AMALIY TOPSHIRIQLAR

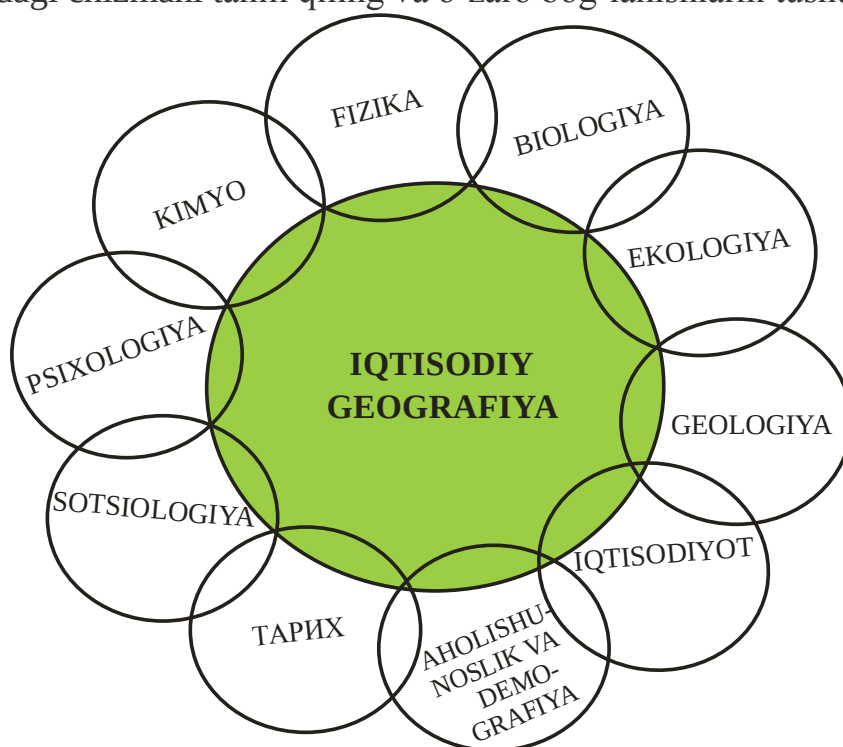
1. Amaliy geografiya fani obyekti va predmetini ayting. Mazkur fanning asosiy tushunchalarini izohlang.
2. Quyidagi chizmani to'ldiring.

3. Quyidagi chizmani to'ldiring va har bir tamoyilning ahamiyatini tushuntirib bering.

4. Quyidagi chizmani tahlil qiling va o'zaro bog'lanishlarni tushuntiring.

5. Taniqli iqtisodiy geograf olimlar va ularning fan rivojiga qo'shgan hissasini yozing.

№	Olimlar ismi-sharifi	Fan rivojiga qo'shgan hissasi
1		
2		
3		
...		

MAVZUNI MUSTAHKAMLASH BO'YICHA SAVOLLAR

1. Amaliy geografiya fani shakllanishidagi asosiy ilmiy maktablarni ayting.
2. O'zbekistonda "Iqtisodiy geografiya" fani rivojlanishiga hissa qo'shgan olimlardan kimlarni bilasiz?
3. Amaliy geografiya fani nimani o'rganadi?
4. Amaliy geografiya fanining obyektini ayting.
5. Fanning predmeti nimadan iborat?
6. Amaliy geografiya fanining asosiy tushunchalari qaysilar?
7. Amaliy geografiya fanining jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotidagi roli qanday?
8. Mazkur fanning asosiy vazifalarini ayting.

9. O'zbekistonda iqtisodiy geografiya fani rivojlanishining zamonaviy xususiyatlari nimalardan iborat?

10. Amaliy geografiyaning asosiy tamoyillarini ayting.

11. Hududiylik tamoyili deganda nimani tushunasiz?

12. Amaliy geografiyada komplekslik tamoyilining o'rni qanday?

13. Amaliy geografiyada tarixiylik tamoyili qanday ahamiyat kasb etadi?

14. Amaliy geografiya va ekologik yondashuv?

15. Fanda demosentrizm (antroposentrizm) deganda nimani tushunasiz?

16. Fanning asosiy tadqiqot usullarini ayting.

17. Kartografik metodning ahamiyati nimada?

18. Ilmiy tadqiqotlarda geografik taqqoslash usulining roli qanday?

19. Statistik usul geografik tadqiqotlarda qanday o'rin tutadi?

20. Amaliy geografiya fanlarining zamonaviy tizimini ayting.

21. Amaliy geografiya fani qaysi fanlar bilan yaqin aloqada rivojlanadi?

22. Amaliy geografik o'rin deganda nimani tushunasiz?

23. Hududiy ishlab chiqarish majmualari deganda nimani tushunasiz?

24. Fanlararo integratsiya va differensiatsiya nima?

25. Energiya ishlab chiqarish sikllari va uning ahamiyati nimadan iborat?

26. Modernizatsiya nima?

27. "Xarita – geografiyaning ikkinchi tili" ekanligini izohlang?

28. Xorologik (hududiy) yondashuv deganda nimani tushunasiz?

29. Zamonaviy geografiya fani qanday savollarga javob beradi?

30. Siz tanlagan kasbni egallashingizda iqtisodiy geografiya qanday ahamiyatga ega?

TEST TOPSHIRIQLARI

1. Amaliy geografiya fani nimani o'rganadi?

A. Dunyo mamlakatlari iqtisodiyotini, ular o'rtasidagi o'zaro hamkorlik aloqalarini

B. Turli mamlakat va rayonlarda ishlab chiqarish kuchlarining joylanish va

rivojlanish xususiyatlari hamda inson hayot faoliyati va yashash tarzining hududiy jihatlarini

C. Dunyoning ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlarini, globallashuv jarayoni va uning hududiy jihatlarini

D. Iqtisodiyotning hududiy tarkibi va tarmoqlar iqtisodiyotini

2. Amaliy geografiyaning tarkibiy qismini aniqlang.

A. Amaliy geografiya, sotsial-iqtisodiy geografiya, sotsial geografiya

B. Amaliy geografiya, ekologik geografiya, siyosiy geografiya

C. Amaliy geografiya va ijtimoiy geografiya

D. Amaliy geografiya, tabiiy geografiya, ijtimoiy geografiya

3. Amaliy geografiyaning tadqiqot obyekti belgilang.

A. hududiy tarixiy-iqtisodiy jarayonlar B. hududiy aholi tizimlari

C. hududiy ishlab chiqarish tizimlari

D. hududiy iqtisodiy-ijtimoiy tizimlar (majmualar)

4. “Iqtisodiy geografiya” tushunchasini dastlab kim qo’llagan?

A. M.V.Lomonosov B. A.Veber C. I.Tyunen D. B.Kristaller

5. Amaliy geografiyada SWOT-tahlil usulining ahamiyati nimada?

A. hududning kuchli va zaif tomonlari e’tiborga olinadi va shu asosda rivojlanish istiqbollari belgilanadi

B. hududning imkoniyatlariga e’tibor qaratiladi, tahdidli tomonlari hisobga olinadi va shu asosda rivojlanish istiqbollari belgilanadi

C. hududning kuchli, zaif tomonlari, imkoniyatlariga e’tibor qaratiladi, tahdid hisobga olinadi va shu asosda rivojlanish istiqbollari belgilanadi

D. hududning kuchli, zaif tomonlari, imkoniyatlariga e’tibor qaratiladi, tashqi omil hisobga olinadi

6. O’zbekistonda iqtisodiy geografiya fani rivojlanishiga hissa qo’shgan olimlarni belgilang.

A. Z.M.Akramov, M.Qoraxonov, N.Baranskiy, O.Otamirzayev, T.Mirzaliyev va boshqalar B. Z.M.Akramov, M.Qoraxonov, T.Raimov, O.Otamirzayev, A.Soliyev va boshqalar C. Z.M.Akramov, M.Qoraxonov, E.Ahmedov,

S.Zokirov, O.Otamirzayev va boshqalar

D. Z.M.Akramov, M.Qoraxonov, P.G'ulomov, H.Hasanov va boshqalar

7. Hududiy (xalqaro) mehnat taqsimoti ta'limoti asoschilarini aniqlang.

A. E.Xeksher va B.Olin

B. A.Smit va D.Rikardo

C. A.Smit va E.Xeksher

D. B.Olin va D.Rikardo

8. Zamonaviy iqtisodiy geografiya qanday savollarga javob beradi?

A. nima? qayerda? qachon?

B. nima? qanday? nima uchun?

C. nima? qanday? qay ahvolda?

D. nima? qayerda? nima uchun?

9. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish:

A. Alohida mintaqani tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti asosida ishlab chiqarish kuchlarini hudud bo'yicha taqsimlanishini
B. Mintaqa aholisi, resurslari
va xo'jaligining hududiy differensiatsiyasi
C. Tabiiy-iqtisodiy sharoitlar
asosida aholi va xo'jalikni hudud bo'yicha taqsimoti
D. Alohida mintaqani
ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti asosida ishlab chiqarish kuchlarini hudud bo'yicha taqsimlanishini

10. Amaliy geografiya rivojlanishining asosiy tendensiyalarini ayting.

A. Ekologiyalashtirish, iqtisodiyalashtirish, matematikalashtirish

B. Ekologiyalashtirish, iqtisodiyalashtirish, gumanlashtirish

C. Ekologiyalashtirish, iqtisodiyalashtirish, ijtimoiylashtirish

D. Ekologiyalashtirish, iqtisodiyalashtirish, biologiyalashtirish

11. Amaliy geografiyadagi bosh tamoyillar – bu:

A. hududiylik, komplekslik, ekologik va demosentrik (antroposentrik)

B. hududiylik, komplekslik, tarixiylik va ekologik

C. hududiylik, komplekslik, tarixiylik va demosentrik (antroposentrik)

D. hududiylik, komplekslik, tarixiylik, ekologik va demosentrik

12. “Mutlaq afzallik” g'oyasining muallifi kim?

A. D.Rikardo

B. A.Smit

C. N.Kolosovskiy

D. N.Baranskiy

13. “Geografiyaning ikkinchi tili” iborasi nimaga nisbatan ishlatiladi?

A. masshtab

B. xarita

C. globus

D. hudud

14. Iqtisodiy geografik tadqiqotlarda qo'llaniladigan asosiy usullar qaysi?

A. tizim-tarkib, kartografik

B. geografik taqqoslash, statistik

C. hududiy tahlil, prognozlash

D. barchasi

15. Ikki va undan ortiq hudud iqtisodiyotini qiyosiy o'rganganda qaysi usulning ahamiyati ayniqsa yuqori?

A. kartografik

B. prognozlash

C. geografik taqqoslash

D. tizim-tarkib

TAYANCH SO'Z VA IBORALAR (GLOSSARIY)

Amaliy geografiya - turli mamlakat va rayonlarda ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanish va joylanish xususiyatlari hamda inson hayot faoliyati va yashash tarzining hududiy jihatlarini o'rganuvchi fan.

Geografik o'rin – o'rganilayotgan obyektning (shahar, tuman, mamlakat va h.k.) o'z atrofida, undan tashqarida joylashgan geografik obyektlarga nisbatan tutgan o'rnini va bu obyektlarni uning rivojlanishiga iqtisodiy jihatdan ta'siri.

Metod (yunoncha *metodos* — bilish yoki tadqiqot yo'li, nazariya, ta'limot) — voqelikni amaliy va nazariy egallash, o'zlashtirish, o'rganish, bilish uchun yo'l-yo'riqlar, usullar majmuasi, falsafiy bilimlarni yaratish va asoslash usuli.

Modernizatsiya, modernizatsiyalash (fransuzcha *moderne* — eng yangi, zamonaviy) — biror narsani yangilash, unga zamonaviy tus berish, uni zamonaviy talablarga mos holda o'zgartirish jarayoni.

Rayon – ma'lum o'xshashlikka ega bo'lgan hududning bir qismi.

Energiya ishlab chiqarish sikllari – ma'lum xom ashyo va energiya bazasida ishlab chiqarishning texnologik jihatdan uzluksiz, hatto uning chiqindilari asosida tashkil etilishi.

Hududiy ishlab chiqarish majmualari (HICHM) – muayyan geografik nuqta yoki alohida rayonda, uning tabiiy va iqtisodiy sharoitlari, transport va iqtisodiy geografik o'rniga muvofiq korxonalarni to'g'ri tanlab olish va ishlab chiqarishning hududiy tashkil etish shakli.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1,12,14,16,18,19,20,21,22,34,35,37,41,43,45,46,60.

2-MAVZU: IQTISODIY ISLOHOTLAR SHAROITIDA ISHLAB CHIQRISH KUCHLARINI JOYLASHTIRISH VA RIVOJLANTIRISHNING OMILLARI VA TAMOYILLARI

Reja:

1. Ishlab chiqarishni joylashtirishning asosiy qonuniyatlari.
2. Ishlab chiqarishni tashkil qilishning asosiy shakllari.
3. Ishlab chiqarish kuchlarini joylanishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar.
4. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash jarayonida ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirishni takomillashtirish muammolari.

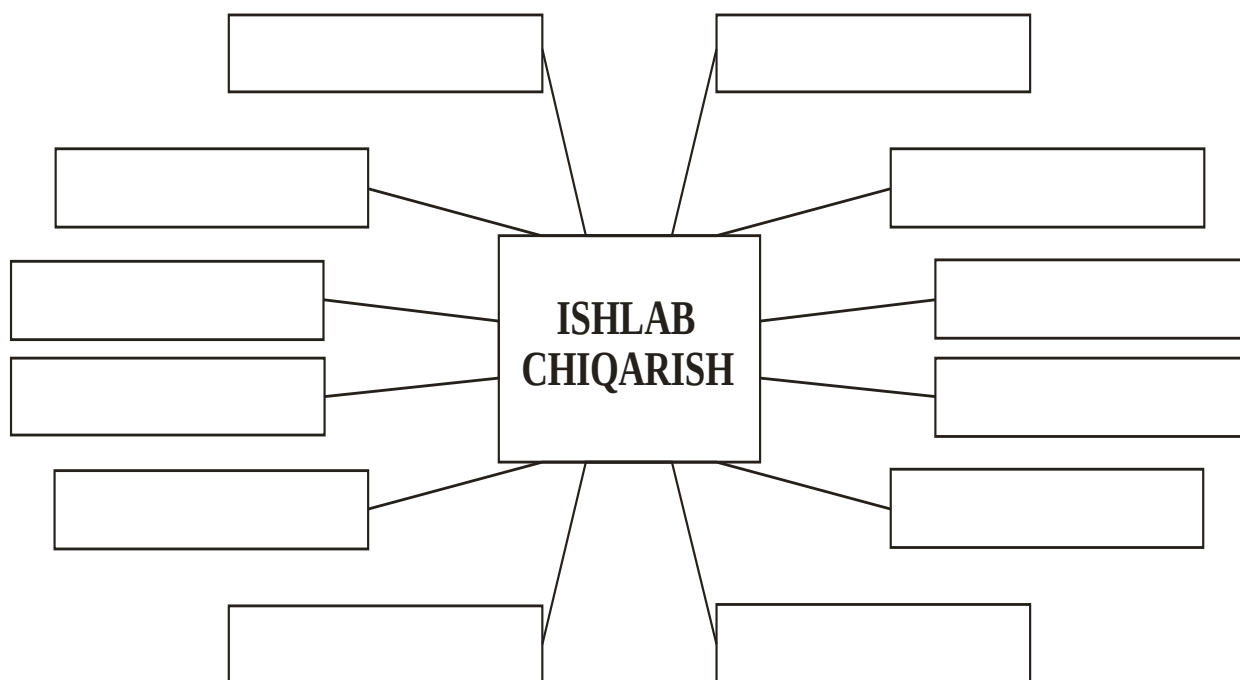
Ishlab chiqarishni hududiy tashkil etish haqida tushuncha. Ishlab chiqarishni tashkil etish qonuniyatlari: ishlab chiqarishni hududiy oqilona tashkil etish, majmualari rivojlantirish, ixtisoslashtirish va kooperatsiyalashuvi, hududlarni bir me'yorda rivojlantirish qonuniyatlari.

Ishlab chiqarishni hududiy tashkil etish shakllari (mujassamlashuv (konsentratsiya), ixtisoslashuv, kooperatsiya va kombinatlashuv) ga ta'rif. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishga ta'sir etuvchi omillar to'g'risida tushuncha. Ishlab chiqarishni joylashtirishning iqtisodiy, tabiiy, ijtimoiy, siyosiy, ekologik omillari.

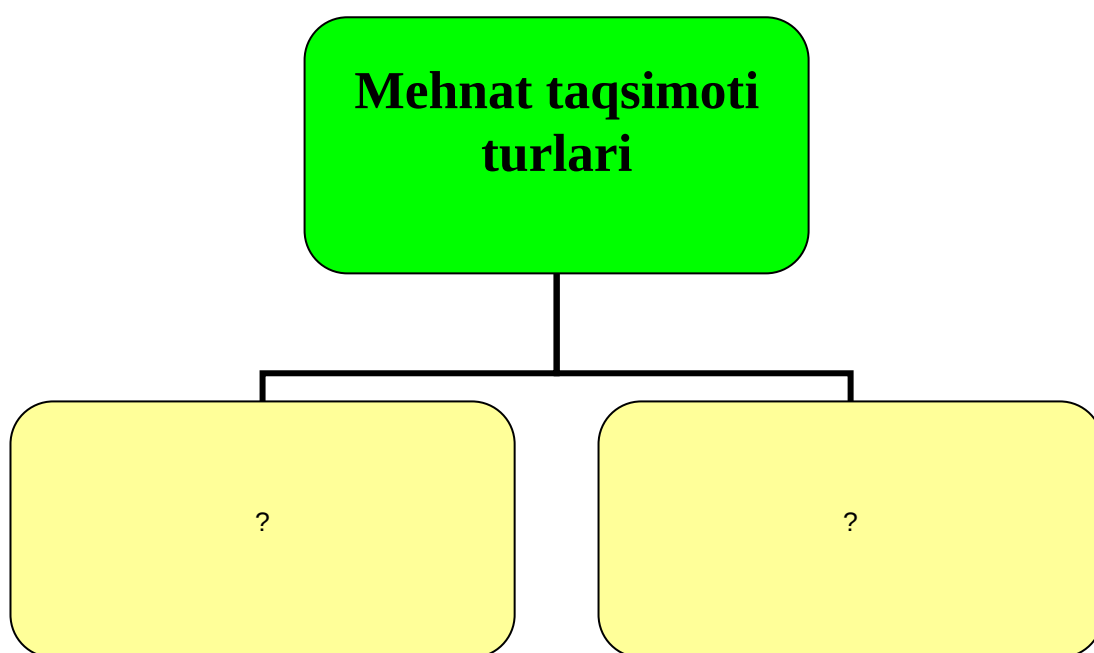
2009–2014 yillarga mo'ljallangan iqtisodiyotimizning asosiy tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnik yangilash va jahon bozorida raqobatbardoshligini ta'minlaydigan zamonaviy innovatsiya texnologiyalarini joriy qilish bo'yicha maqsadli loyihalar tahlili. Tarmoqlar rivojlanishida bozor talablari va takliflarini hisobga olgan holda ishlab chiqarishni joylashtirish muammolari.

AMALIY MASHG'ULOTLAR

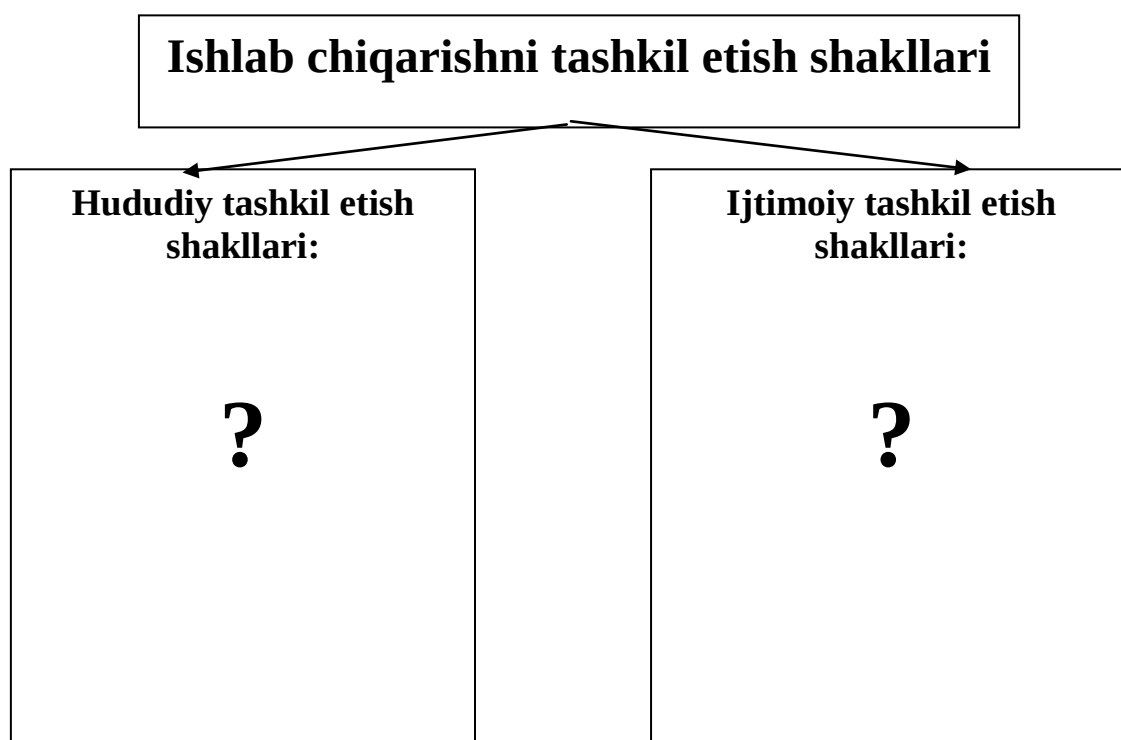
1. Ishlab chiqarish kuchlari deganda nimani tushunasiz? Ishlab chiqarishni hududiy tashkil etishni misollar bilan tushuntirib bering.
2. Ishlab chiqarishni joylashtirishga ta'sir etuvchi omillarni izohlang.

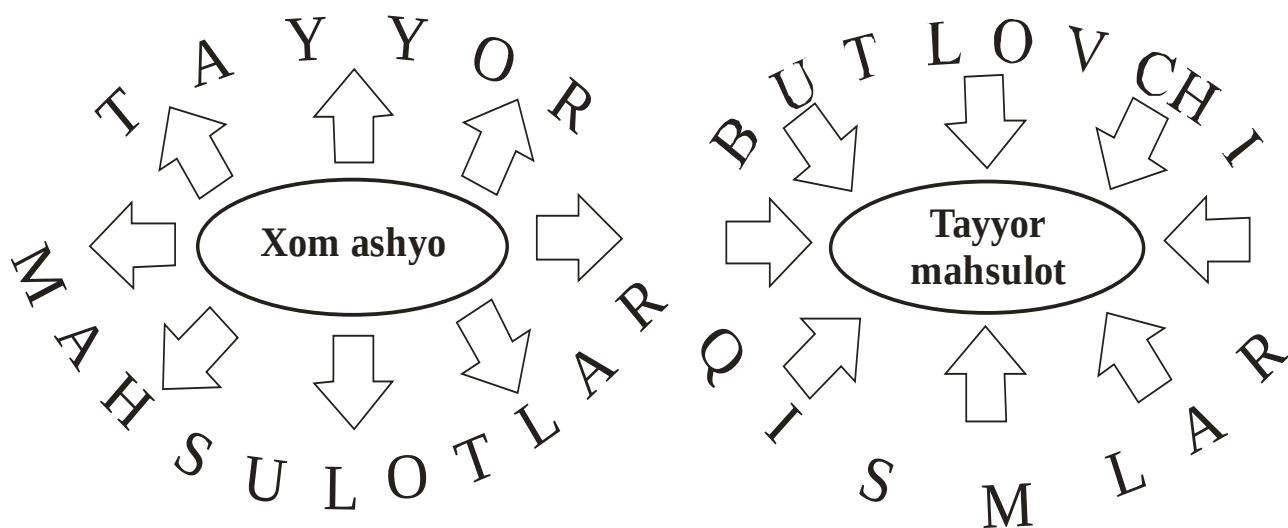
3. Mehnat taqsimotiga ta'rif bering va uning turlarini aniqlang.

4. Ishlab chiqarishni tashkil etishning qanday shakllarini bilasiz?

5. Mujassamlashuv va ixtisoslashuv, kooperatsiya (hamkorlik) va kombinatlashuvni misollar bilan izohlab bering? Quyidagi chizmada ishlab chiqarishni ijtimoiy tashkil etishning qaysi shakllari tasvirlangan? Fikringizni asoslab bering.

6. Ishlab chiqarish tarmoqlariga ta'sir etuvchi omillarni aniqlang.

Sanoat mahsulotlarining ayrim turlarini ishlab chiqarishga ta'sir etuvchi omillar

Mahsulotlar va tarmoqlar	Xom ashyo	Elektr energiya	Ishchi kuchi	Suv	Transport	Ekologiya	Iqtisodiy geografik o'rin	Iste'mol
Aluminiy								
Misni tozalash								
Cho'yan								
Temir qotishmalari								
Po'lat								
Kaliy o'g'iti								
Fosfor o'g'iti								
Azot o'g'iti								
Sintetik tola								
Qishloq xo'jalik mashinalari								
Radio, priborsozlik, aniq mashinasozlik								
Selluloza-qog'oz sanoati								
Sement								
Paxta tolasi								
Paxta yog'i								
To'qimachilik sanoati								
Go'sht								
Sut								

Manba: Soliyev A., Mahamadaliyev R. Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya asoslari. Darslik. – Toshkent: Universitet, 2005. – 46 bet.

Izoh: har bir tarmoq yoki mahsulot ishlab chiqarishni joylashtirishga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni quyidagicha baholang:

++ hal qiluvchi ta'sir

+ kuchli ta'sir ko'rsatadi.

MAVZUNI MUSTAHKAMLASH BO'YICHA SAVOLLAR

1. Ishlab chiqarish deganda nimani tushunasiz?
2. Ishlab chiqarish kuchlari deganda nima tushuniladi?
3. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni ayting.
4. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish qanday tamoyillarga asoslanadi?
5. Ishlab chiqarishni ijtimoiy tashkil etish shakllarini ayting.
6. Ishlab chiqarishni hududiy tashkil etish shakllari qaysilar?
7. Hududiy mehnat taqsimoti va ixtisoslashuvning ahamiyati qanday?
8. Sanoat tarmoqlarini joylashtirishga asosan qanday omillar ta'sir etadi?
9. Qishloq xo'jaligi tarmoqlari joylanishi va rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni ayting.
10. Ishlab chiqarishni hududiy tashkil etish va joylashtirish deganda nimani tushunasiz?
11. Xom ashyo omilining o'rni qanday?
12. O'zbekistonning jahon bozorlaridagi ixtisoslashgan tarmoqlari qaysilar?
13. O'zingiz yashab turgan viloyat yoki shahar xo'jaligi tarmoqlarining joylashuv xususiyatlarini yozma ravishda tavsiflab bering.
14. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishda ekologiya omilining roli qanday?
15. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishda transport omilining roli qanday?
16. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishda ishchi kuchi omilining roli qanday?
17. Ishlab chiqarishning mujassamlashuvi deganda nimani tushunasiz?
18. Ixtisoslashuvning qanday bosqich (daraja) va turi bor?
19. Kooperatsiya (hamkorlik)ning ahamiyatini tushuntiring.
20. Kombinatlashuv nima va uning ahamiyatini tushuntiring.
21. To'qimachilik sanoatini joylashtirishga ta'sir ko'rsatuvchi omillar qaysi?
22. Ishlab chiqarishni joylashtirishda elektr energiya omilini ahamiyati qanday?
23. Ishlab chiqarishni joylashtirishda iste'mol omilining o'rni qanday?
24. Ishlab chiqarishni joylashtirishda suv omilining rolini ayting.
25. Bozor iqtisodiyotida ishlab chiqarishni joylashtirish xususiyati qanday?

26. Ixtisoslashuvning salbiy va ijobiy tomonlarini misollar bilan tushuntiring.
27. Kombinatlashuv ko'proq qaysi tarmoqlarga xos? Misollar keltiring.
28. Erkin iqtisodiy zonalarining ishlab chiqarishni hududiy tashkil etish shakli sifatidagi o'rni qanday?
29. Qaysi soha yoki tarmoqlarni joylashtirish bevosita malakali ishchi kuchini talab qiladi?
30. O'zingiz yashaydigan shahar (tuman, viloyat)ning mamlakat mehnat taqsimotidagi ishtiroki qanday?

TEST TOPSHIRIQLARI

1. Iqtisodiy geografik o'rin deganda nima tushuniladi?

- A. o'rganilayotgan obyektning undan tashqarida joylashgan geografik obyektlarga nisbatan tutgan o'rni
- B. o'rganilayotgan obyektning yirik iqtisodiy bloklarga nisbatan tutgan o'rni va ular rivojlanishiga iqtisodiy jihatdan ta'sir ko'rsatishi
- C. o'rganilayotgan obyektning o'z atrofida, undan tashqarida joylashgan geografik obyektlarga nisbatan tutgan o'rni va bu obyektlarning uning rivojlanishiga iqtisodiy jihatdan ta'sir ko'rsatishi
- D. o'rganilayotgan obyektning o'z atrofida, undan tashqarida joylashgan geografik obyektlar rivojlanishiga iqtisodiy jihatdan ta'sir ko'rsatishi

2. Ishlab chiqarishning ijtimoiy tashkil etish shakllari qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?

- A. mujassamlashuv, ixtisoslashuv, kooperatsiya va kombinatsiya
- B. mujassamlashuv, markazlashuv, kooperatsiya va kombinatsiya
- C. mujassamlashuv, ixtisoslashuv, markazlashuv va kombinatsiya
- D. mujassamlashuv, ixtisoslashuv, kooperatsiya va markazlashuv

3. Mujassamlashuv iqtisodiyotning ko'proq qaysi tarmoq yoki sohalariga xos? A. qishloq xo'jaligi B. transport C. sanoat va aholi D. barchasiga

4. Ishlab chiqarishni ijtimoiy tashkil etishning qaysi shakli bozor iqtisodiyotiga unchalik xos emas?

A. kooperatsiya B. markazlashuv C. kombinatsiya D. ixtisoslashuv

5. Ishlab chiqarishni ijtimoiy tashkil etishning qaysi shakli mehnat taqsimoti bilan chambarchas bog'liq?

A. markazlashuv B. joylashtirish C. mujassamlashuv D. ixtisoslashuv

6. Ixtisoslashuvning muhim shartini aniqlang.

A. mahsulot (xizmat) boshqa rayonlarga – bozorga chiqarilishi yoki tovar xususiyatiga ega bo'lishi kerak B. mahsulot (xizmat) faqat u ishlab

chiqarilgan hududda iste'mol qilinishi, tashqi bozorga chiqarilmasligi kerak

C. mahsulot (xizmat) faqat u ishlab chiqarilgan hudud talabini qondiribgina qolmay, balki ortiqchasi boshqa rayonlarga – bozorga chiqarilishi yoki tovar xususiyatiga ega bo'lishi kerak

D. mahsulot (xizmat) faqat ishlab chiqarilgan hudud talabini qondirishi kerak

7. Ixtisoslashuvning nechta turi va bosqichi ajratiladi?

A. 2 turi va 3 bosqichi B. 3 turi va 3 bosqichi

C. 1 turi va 3 bosqichi D. 4 turi va 3 bosqichi

8. Ishlab chiqarishni ijtimoiy tashkil etishning qaysi shaklida hududiy umumiylik hisobga olinmaydi?

A. kombinatsiya B. mujassamlashuv

C. kooperatsiya (hamkorlik) D. markazlashuv

9. Rangli metallurgiya korxonalarini joylashtirishda qaysi omilning ahamiyati yuqori?

A. tabiiy sharoit B. transport C. elektr energiya D. iste'mol

10. Qishloq xo'jalik tarmoqlari, xususan dehqonchilikni joylashtirishda ahamiyatli bo'lgan omil qaysi?

A. tabiiy sharoit B. xom ashyo C. ekologiya D. transport

11. Bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarishni joylashtirishda qaysi omilning ahamiyati tobora oshib bormoqda?

A. iste'mol

B. ilmiy-texnika va innovatsiya C. elektr energiya D. ekologiya

12. Ekologik jihatdan "nomaqbul" ishlab chiqarishni belgilang.

A. kimyo, sellyuloza-qog'oz, issiqlik elektr stansiyalar

- B. kimyo, to'qimachilik, metallurgiya, dehqonchilik
- C. kimyo, transport, qishloq xo'jaligi
- D. kimyo, qishloq xo'jaligi, mashinasozlik va transport

13. Ishlab chiqarishni ijtimoiy va hududiy tashkil etish negizida:

- A. ishlab chiqarishni isloh qilish yotadi
- B. ishlab chiqarish samaradorligini tahlil qilish yotadi
- C. ishlab chiqarish istiqbollarini belgilash yotadi
- D. ishlab chiqarish samaradorligini oshirish yotadi

14. Bir xil xom ashyodan turli mahsulot ishlab chiqarish shaklini belgilang?

- A. Mujassamlashuv
- B. Kombinatlashuv
- C. Kooperatsiyalashuv
- D. Ixtisoslashuv

15. Kooperatsiyalashuv bu -

- A. Tayyor mahsulot olish uchun ketgan barcha sarf-xarajat
- B. Xom ashyodan tayyor mahsulot olishchaga bo'lgan sikl
- C. Muayyan bir mahsulot yaratishda turli korxonalar o'rtasidagi hamkorlik
- D. Bir korxona tomonidan xom ashyodan tayyor mahsulotgacha bo'lgan ishlab chiqarish jarayonining bajarilishi

TAYANCH SO'Z VA IBORALAR (GLOSSARIY)

Ishlab chiqarish - jamiyatning yashashi va taraqqiy etishi uchun zarur bo'lgan iqtisodiy ne'matlarni yaratish jarayonidir.

Ishlab chiqarish kuchlari - ishlab chiqarish vositalari (asbob-uskunalar, xom ashyo va h.k.), sanoat va qishloq xo'jaligi hamda mehnat resurslaridan iborat.

Ilmtalablik (fantalablik) – muayyan mahsulot ishlab chiqarish uchun ketgan umumiy xarajatda ilmiy tadqiqotlar va ilmiy ishlarga xarajatlarning darajasi.

Ixtisoslashuv - ishlab chiqarishning muayyan mahsulot ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatishga moslashuvi.

Konsentratsiyalashuv (mujassamlashuv yoki ishlab chiqarishning markazlashuvi) – ishlab chiqarishning bir joyda to'planishishi bo'lib, u geografik

jihatdan avvalo, sanoat, qishloq xo'jaligi, transport, ya'ni moddiy sohalarda yaqqol namoyon bo'ladi.

Kooperatsiyalashuv (hamkorlik) - muayyan bir mahsulot yaratishda turli korxonalar o'rtasidagi hamkorlik. Bu korxonalar faqat bir yoki ikki tarmoqqa tegishli bo'lmasligi mumkin. Kooperatsiyalashuvda qatnashuvchi korxonalar soni vujudga kelayotgan mahsulotning murakkabligiga bog'liq.

Kombinatlashuv - muayyan bir xom ashyodan turli mahsulotlar ishlab chiqarish jarayoni. Kooperatsiyalashuvga o'xshab, korxonalar birlashmasidan iborat, ammo bu yerda tarqoq holda joylashgan birlik emas, balki ularning hududiy umumiyliigi, texnologik va tashkiliy birligi tushuniladi.

Materialtalablik - muayyan mahsulot ishlab chiqarish uchun ketgan umumiy xarajatda xom ashyoga xarajatlarning darajasi (salmog'i).

Mehnattalablik - muayyan mahsulot ishlab chiqarish uchun ketgan umumiy xarajatda ishchi kuchi mehnatiga xarajatlarning darajasi (salmog'i).

Mehnat taqsimoti – mehnat turlarining bir-biridan ajralib mustaqil ahamiyat kasb etishi, mehnat turlarining ixtisoslashuvi. Mehnat taqsimoti 2 katta guruh – ijtimoiy va hududiy mehnat taqsimotiga bo'linadi.

Mehnat unumdorligi – ishlab chiqarish jarayonida kishilar mehnatining foydaliligi, samaradorligi va mahsuldorligi; u ishlovchining ma'lum vaqt birligi (soat, smena, oy, yil) ichida tayyorlagan mahsulot hajmi bilan o'lchanadi.

Energetika – energiyaning har xil turlarini hosil qilish, ularni bir turdan ikkinchi turga o'zgartirish, muayyan masofaga uzatish va yetkazib berish, ulardan barcha sohalarda foydalanishni hamda shular bilan bog'liq nazariy va amaliy muammolarni hal qilishni o'z ichiga olgan xalq xo'jaligi, fan va texnika sohasi.

Energiyatlablik - muayyan mahsulot ishlab chiqarish uchun ketgan umumiy xarajatda energiyaga xarajatlarning darajasi (salmog'i).

Fan-texnika taraqqiyoti – fan bilan texnikaning o'zaro bog'liq, yagona, ilgarilab boruvchi taraqqiyoti; ijtimoiy taraqqiyot asosi.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1,10,12,13,14,16,18,20,39,40,43,45,46,65.

3-MAVZU: HOZIRGI ZAMON DUNYO SIYOSIY VA IQTISODIY KARTASI

Reja:

1. Dunyo siyosiy xaritasining ahamiyati va shakllanish bosqichlari.
2. Jahon davlatlari va ularning tasnifi.
3. Davlatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasiga ko'ra guruhlar.
4. Xalqaro iqtisodiy va siyosiy taraqqiyotdagi yangi jarayonlar.

Dunyo siyosiy va iqtisodiy xaritasi to'g'risida tushuncha. Dunyo siyosiy xaritasi – tarixiy davrlarning ko'zgusi. Uning shakllanishining asosiy bosqichlari. Qadimgi dunyo, o'rta asrlarda dunyo siyosiy va iqtisodiy xaritasi. Turon-Turkiston zamini xalqlarining Osiyo va Yevropa bilan aloqalari. Buyuk Ipak yo'li va uning ahamiyati. XV asr boshida Temuriylar davlati. Buyuk geografik kashfiyotlar. Mustamlakachilik imperiyalarining paydo bo'lishi. XV-XX asrlarda dunyoning siyosiy va iqtisodiy xaritasi. Birinchi va ikkinchi jahon urushi va dunyo siyosiy xaritasida yuz bergan o'zgarishlar. Sotsializmning jahon tizimiga aylanishi va uning oqibatlari. Imperializm mustamlakachilik tizimining yemirilishi.

Dunyo mamlakatlarining davlat tuzumi. Respublika va monarxiya. Ma'muriy-hududiy tuzilishning asosiy shakllari. Unitar va federativ davlatlar. Hozirgi zamon dunyo mamlakatlari tipologiyasi. Dunyo mamlakatlarini siyosiy mezonlar, hududining kattaligi, aholisining soni bo'yicha tasnifi. Dunyo davlatlarini iqtisodiy rivojlanganlik darajasiga ko'ra guruhlar. “Katta yettilik”, “Ko'chirilgan kapitalizm” mamlakatlari, MDH, rivojlangan mamlakatlar va ularning guruhlar.

Yangi industrial mamlakatlar. Xalqaro munosabatlarda yangi davrning boshlanishi va dunyo siyosiy xaritasi. Yevropa muammolari. “Umumevropa uyi” konsepsiyasi. Dunyoning regional muammolari (sabablari, oqibatlari, ularni tinch yo'l bilan hal etish muammolari). Xalqaro iqtisodiy munosabatlar va dunyoning iqtisodiy xaritasi. BMTning “Yangi xalqaro iqtisodiy tartib” dasturi. Erkin iqtisodiy zonalarini barpo etish. Dunyo mamlakatlari iqtisodiy munosabatlarini takomillashtirish muammolari.

AMALIY TOPSHIRIQLAR

1. Darslik matni, matbuot, televideniye, Internet ma'lumotlaridan foydalanib, 1990–2015 yillar davomida dunyo siyosiy xaritasida ro'y bergan o'zgarishlarni ko'rsatuvchi misollar keltiring.

Hozirgi zamon dunyo siyosiy xaritasini chizing hamda unga davlatlar va ularning poytaxtlari nomlarini yozing.

2. Dunyo siyosiy xaritasining miqdor va sifat o'zgarishlariga misollar keltiring.

№	Dunyo siyosiy xaritasi o'zgarishi turlari	
	Miqdor o'zgarishlari	Sifat o'zgarishlari
1.		
2.		
3.		
...		

3. Davlatni tashkil etish shakllarini ayting. Ularni misollar bilan quyidagi jadvalga yozing.

№	Davlatni tashkil etish shakllari			
	Davlat tuzumi bo'yicha		Boshqaruv shakli bo'yicha	
	shakllar	misollar	shakllar	misollar
1.				
2.				
3.				
...				

4. Respublika va monarxiya boshqaruv shakli turlariga xos xususiyatlarni aniqlang va ularga misollar keltiring.

Boshqaruv shakllari	Turlari	Asosiy xususiyatlari	Misollar
Respublika	Parlamentar		
	Prezidentlik		
	Aralash		
Monarxiya	Cheklanmagan (mutlaq)		
	Teokratik		
	Cheklangan (konstitutsion): - dualistik - parlamentar		

5. Berilgan davlatlar nomlari bo'yicha quyidagi jadvalni to'ldiring (*dunyo siyosiy xaritasidan foydalanish tavsiya etiladi*).

№	Andorra, Argentina, Afg'oniston, AQSH, Bahreyn, Bangladesh, Braziliya, Bruney, Butan, Buyuk Britaniya, Vatikan, Vengriya, Germaniya, Italiya, Ispaniya, Islandiya, Irlandiya, Lixtenshteyn, Lyuksemburg, Malta, Monako, Nigeriya, Pokiston, Rossiya, Chad, Kombodja, Vetnam, Xitoy, Hindiston, Indoneziya, Yaponiya, Singapur, Maldiv, San-Marino, Kanada, Avstraliya, Qozog'iston, Jazoir, Fransiya, Yaponiya			
	Hududi eng yirik davlatlar	"Mitti" davlatlar	"Katta yettilik" davlatlari	Aholi soni bo'yicha yetakchi davlatlar
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				
8.				
9.				
10.				
11.				
12.				

Izoh: bitta davlat nomi bir necha ustunga yozilishi mumkin. Chunki, ayrim davlatlar hududining kattaligi, aholi sonining ko'pligi yoki rivojlanish darajasi bo'yicha dunyoda yetakchi o'rinlarni egallashi mumkin.

6. Berilgan davlatlar nomlari bo'yicha quyidagi jadvalni to'ldiring (*dunyo siyosiy xaritasidan foydalanish tavsiya etiladi*).

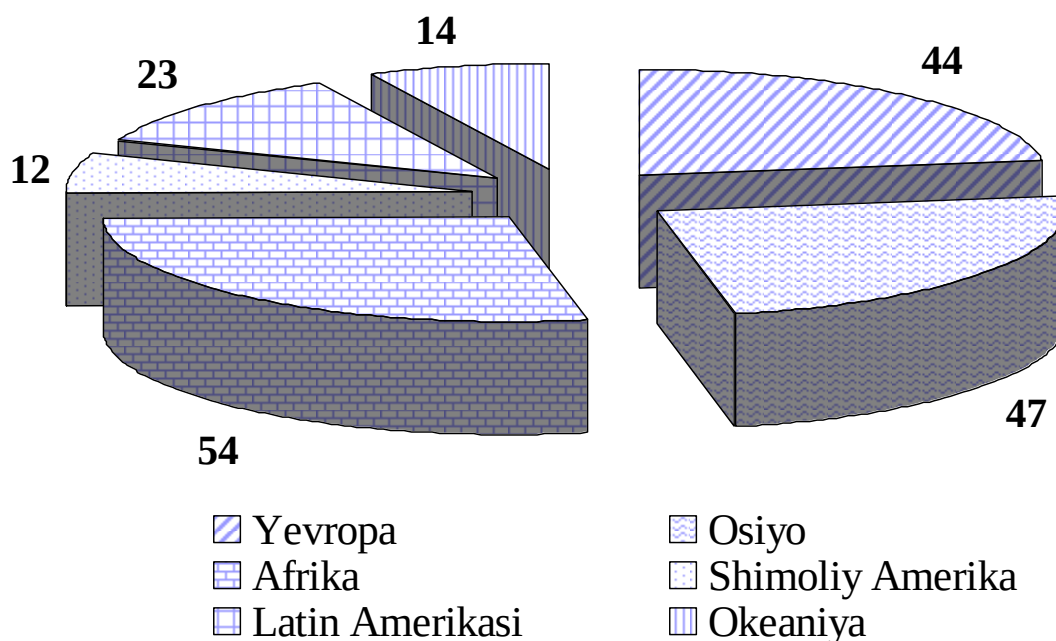
№	Andorra, Argentina, Armaniston, Bahreyn, Belarus, Belgiya, Bolgariya, Braziliya, Buyuk Britaniya, Vatikan, Venesuela, Germaniya, Janubiy Koreya, Indoneziya, Irlandiya, Islandiya, Ispaniya, Italiya, Kipr, Kuba, Lixtenshteyn, Lyuksemburg, Madagaskar, Malta, Mozambik, Saudiya Arabistoni, Shimoliy Koreya, Somali, Turkiya, O'zbekiston, Finlyandiya, Portugaliya, Hindiston, Norvegiya, Filippin, Yaponiya, Yamayka			
	Respublikalar	Monarxiyalar	Orol-davlatlar	Yarim orollarda joylashgan davlatlar
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				
8.				
9.				
10.				
11.				
12.				
13.				
14.				
15.				
16.				
17.				
18.				
19.				
20.				
21.				
22.				
23.				
24.				
25.				

Izoh: bitta davlat nomi bir necha ustunga yozilishi mumkin. Chunki, ba'zi davlatlar respublika boshqaruv shakliga ega bo'lishi hamda orolda yoki yarim orolda joylashgan bo'lishi mumkin.

7. Dunyo siyosiy xaritasidan foydalanib, dengizga tutash bo'lmagan (yopiq hududli) davlatlarni aniqlang .

№	Osiyo	Afrika	Yevropa	Janubiy Amerika
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				
8.				
9.				
10.				
11.				
12.				
13.				
14.				
15.				
16.				

8. Quyidagi diagrammani qisqacha tahlil qiling.

Jahon mamlakatlarining qit'alar bo'yicha taqsimlanishi

(01.01.2013 yil holatiga, birlik)

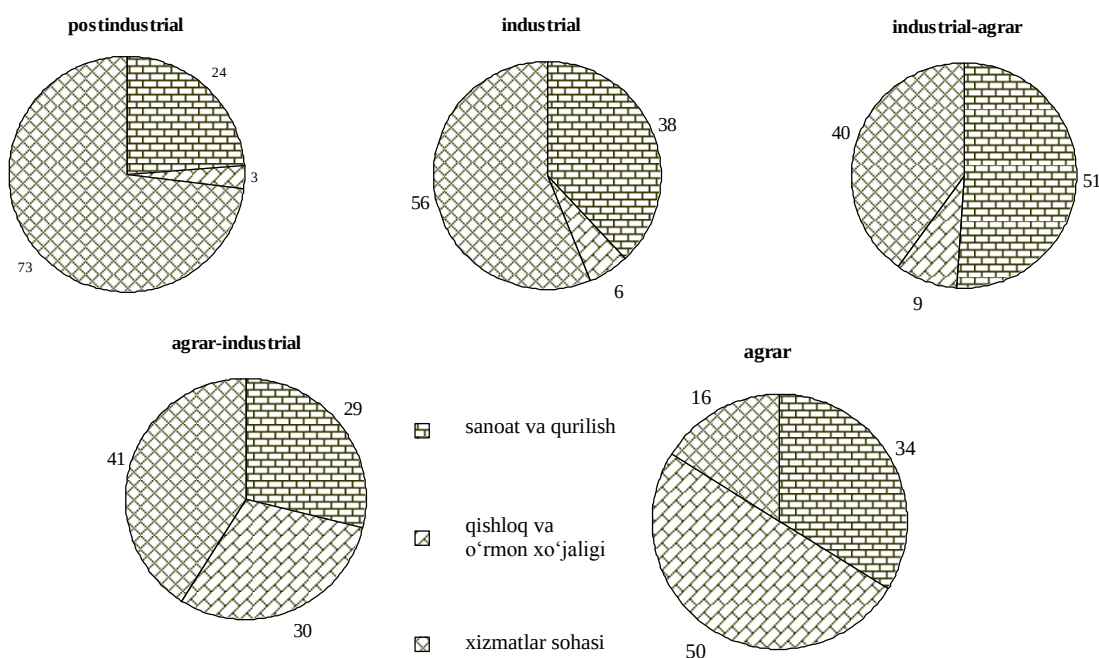
Manba: <http://www.vse-strani-mira.ru>

9. Quyidagi jadval asosida dunyo siyosati va iqtisodiyotida yetakchi mavqega ega (yoki materiklar, regionlar bo'yicha alohida) davlatlarga tavsif bering (*davlatlar nomi har bir talabaga o'qituvchi tomonidan alohida beriladi*).

Ko'rsatkichlar	Talaba tomonidan to'ldiriladi
Davlat nomi	
Rasmiy tili	
Geografik o'rni	
Qo'shni (chegaradosh) davlatlar	
Poytaxti	
Davlat boshqaruv shakli	
Ma'muriy-hududiy tuzilishi	
Prezidenti	
Hududi, ming kv. km	
Yirik shaharlari	
Aholisi soni, mln. kishi	
Tabiiy resurslari	
Sanoatining asosiy tarmoqlari	
Qishloq xo'jaligining asosiy tarmoqlari	
Valyutasi	

10. Quyidagi diagrammalarni tahlil qiling. Mamlakatlarga misollar keltiring.

Mamlakatlarning yalpi milliy mahsulot (YaMM) tarkibi bo'yicha turlari

MAVZUNI MUSTAHKAMLASH BO'YICHA SAVOLLAR

1. Dunyoning siyosiy xaritasi deganda nimani tushunasiz, unga xos xususiyatlarni sanab bering.
2. Dunyo siyosiy xartasining shakllanish bosqichlarini ayting.
3. Hozirgi zamon dunyo siyosiy xartasidagi eng yangi o'zgarishlarni ayting.
4. Qanday ko'rsatkichlar bo'yicha jahon mamlakatlari tasniflanadi?
5. Dunyodagi eng yirik va aholisi eng ko'p mamlakatlar qaysilar?
6. Dunyo okeaniga bevosita chiqish imkoniga ega bo'lmagan davlatlarni ayting.
7. Rivojlangan mamlakatlarning jahon iqtisodiyotidagi o'rnini izohlang.
8. Rivojlanayotgan mamlakatlar va ularga xos xususiyatlar nimalardan iborat?
9. Dunyo davlatlarida boshqaruvning asosiy shakllarini ayting.
10. Dunyo mamlakatlarining davlat tuzumini ayting.
11. Dunyo siyosiy xartasining ahamiyatini tushuntiring.
12. Dunyo siyosiy xaritasi shakllanishining birinchi bosqichi va unga xos xususiyatlarni ayting.
13. Dunyo siyosiy xaritasi shakllanishining ikkinchi bosqichi va unga xos xususiyatlarni ayting.
14. Dunyo siyosiy xaritasi shakllanishining uchinchi bosqichi va unga xos xususiyatlarni aytib bering.
15. Dunyo siyosiy xaritasi shakllanishining to'rtinchi bosqichi va unga xos xususiyatlarni ayting.
16. Monarxiya boshqaruv shakli va dunyoning monarxiya davlatlarini ayting.
17. Respublika boshqaruv shakli va dunyoning respublika davlatlari qaysilar?
18. Dunyo siyosiy xaritasi o'zgarishiga sabab bo'ladigan omillarni izohlang.
19. Birlashgan Millatlar tashkilotining jahon hamjamiyatidagi o'rnini izohlang.
20. "Katta yettilik" mamlakatlari qaysilar?

21. Dunyodagi hududi eng yirik davlatlar va ular taraqqiyotida hudud omilining o'rnini qanday?
22. Dunyodagi aholisi eng ko'p davlatlar va ularning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini izohlang.
23. II-jahon urushining dunyo siyosiy xaritasi o'zgarishiga ta'sirini izohlang.
24. Dunyo siyosiy va iqtisodiy xaritasida qulay geografik o'ringa ega mamlakatlarni ayting.
25. Dunyoning bir va ko'p millatli davlatlari qaysilar?
26. Yopiq hududli mamlakatlar va ular rivojlanishida transportning roli qanday?
27. Federativ tuzumga ega davlatlarni ayting.
28. Dunyo siyosiy xaritasidagi "olovli nuqtalar"ni aniqlang.
29. Siyosiy geografik o'rnini qulay va noqulay mamlakatlarni ayting.
30. O'zbekistonning jahon siyosiy va iqtisodiy xaritasidagi o'rniga baho bering.

TEST TOPSHIRIQLARI

1. Hozirgi zamon dunyo siyosiy xaritasida nechta mustaqil davlat ajratiladi?

A. 100 dan ortiq	B. 185 ta
C. 196 ta	D. 220 ta

2. Dunyodagi hududi eng yirik davlatlar qaysi?

- A. Rossiya, Kanada, Xitoy, AQSh, Braziliya, Avstraliya
- B. Pokiston, Rossiya, Xitoy, Indoneziya, Hindiston, Kanada
- C. Kanada, Braziliya, Qozog'iston Rossiya
- D. Qozog'iston, Rossiya, AQSh, Yaponiya

3. Dunyo siyosiy xaritasining shakllanishida qanday bosqichlar ajratiladi?

- A. O'rta asrlar davri, yangi davr
- B. O'rta asrlar davri, eng yangi davr

C. Qadimgi davr, o'rta asrlar davri, yangi davr, eng yangi davr

D. O'rta asrlar davri, yangi davr, eng yangi davr

4. GDR va GFR davlatlari qachon birlashgan?

A. 1991 yil 3-sentabr

B. 1990 yil 3-oktabr

C. 1992 yil 10-oktabr

D. 1994 yil 4-oktabr

5. 1900 yilda yer sharida nechta mustaqil davlat bo'lgan?

A. 40 ta

B. 55 ta

C. 60 ta

D. 50 ta

6. Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarni aniqlang.

A. AQSh, Buyuk Britaniya, Shimoliy Koreya, Yaponiya, Singapur

B. Rossiya, Meksika, Xitoy, Germaniya, Isroil, Gollandiya

C. AQSh, Xitoy, Hindiston, Gretsiya, Germaniya, Italiya

D. AQSh, Yaponiya, Germaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya, Italiya, Kanada

7. Rivojlanayotgan mamlakatlar guruhini ajrating.

A. Fransiya, Yaponiya, O'zbekiston, Rossiya

B. AQSH, Rossiya, Ukraina, Turkiya, Kuba, Qatar

C. Italiya, Bangladesh, Afg'oniston, Yaman, Yangi Zelandiya, Isroil

D. Eron, Tailand, Hindiston, Braziliya, Meksika

8. Davlat boshqaruvining ikki asosiy shakli – bu:

A. respublika, demokratiya

B. monarxiya, parlament

C. monarxiya, respublika

D. parlament, respublika

9. Monarxiya boshqaruvidagi davlatlarni belgilang.

A. Belgiya, Lyuksemburg, Bruney, Butan, Iordaniya

B. Buyuk Britaniya, Baxrayn, Portugaliya, Gretsiya, Singapur

C. Daniya, Andorra, Xitoy, Tailand, Yaponiya

D. Niderlandiya, Shvetsiya, Malayziya, Kanada, Gana

10. Dunyoda aholisining soni 100 mlliondan ko'p bo'lgan mamlakatlar soni nechta (01.01.2014 yil holatiga)?

A. 6 ta

B. 8 ta

C. 12 ta

D. 10 ta

11. Quyidagi davlatlardan qaysilari orol-davlatlar hisoblanadi?

- A. Buyuk Britaniya, Islandiya, Italiya, Madagaskar
- B. Buyuk Britaniya, Islandiya, Irlandiya, Madagaskar
- C. Buyuk Britaniya, Malayziya, Irlandiya, Madagaskar
- D. Buyuk Britaniya, Islandiya, Daniya, Madagaskar

12. Xalqaro munosabatlardagi huquq va majburiyatlarning asosiy tashuvchisi – bu:

- A. hududlar
- B. mamlakatlar
- C. davlatlar
- D. tashkilotlar

13. Davlat hududiga nimalar kiradi?

A. uning chegaralari doirasidagi quruqlik (yer osti boyliklari bilan birga), ichki suvlar, 12 dengiz mili uzoqligidagi quruqlikka tutash suvlar, shuningdek butun quruqlik va suvlik ustidagi havo bo'shlig'i

B. uning chegaralari doirasidagi quruqlik (yer osti boyliklari bilan birga), ichki suvlar, 52 dengiz mili uzoqligidagi quruqlikka tutash suvlar, shuningdek butun quruqlik va suvlik ustidagi havo bo'shlig'i

C. uning chegaralari doirasidagi quruqlik (yer osti boyliklari bilan birga), ichki suvlar, 60 dengiz mili uzoqligidagi quruqlikka tutash suvlar, shuningdek butun quruqlik va suvlik ustidagi havo bo'shlig'i

D. uning chegaralari doirasidagi quruqlik (yer osti boyliklari bilan birga), ichki suvlar, 102 dengiz mili uzoqligidagi quruqlikka tutash suvlar, shuningdek butun quruqlik va suvlik ustidagi havo bo'shlig'i

14. Mamlakatlar iqtisodiy-geografik jihatdan qanday asosiy belgilar bo'yicha tasniflanadi?

A. geografik o'rni, hududining katta-kichikligi, aholi soni va milliy tarkibi, chegaralari, inflyatsiya darajasiva h.k.

B. geografik o'rni, aholi soni va milliy tarkibi, boshqaruv shakli, ishsizlik darajasi, YaIM hajmi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi va h.k.

C. geografik o'rni, hududining katta-kichikligi, aholi soni va milliy tarkibi, boshqaruv shakli va davlat tuzumi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi va h.k.

D. geografik o'rni, hududining katta-kichikligi, boshqaruv shakli, ishsizlik darajasi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi va h.k.

15. Dunyo okeaniga chiqish uchun kamida ikkita davlat hududidan o'tuvchi davlatlarni aniqlang.

- A. O'zbekiston va Lyuksemburg
- B. O'zbekiston va Lixtenshteyn
- C. Lixtenshteyn va Lyuksemburg
- D. Lyuksemburg va Turkmaniston

TAYANCH SO'Z VA IBORALAR (GLOSSARIY)

Davlat – suveren siyosiy tuzilma, muayyan hudud va unda xo'jalik hamda siyosiy hokimiyatga ega bo'lgan mamlakat. Davlat xalqaro munosabatlardagi huquq va majburiyatlarning asosiy tashuvchisi hisoblanadi.

Davlat hududi – uning chegaralari doirasidagi quruqlik (yer osti boyliklari bilan birga), ichki suvlar, 12 dengiz mili uzoqligidagi quruqlikka tutash suvlar, shuningdek butun quruqlik va suvlik ustidagi havo bo'shlig'i.

Dunyoning siyosiy xaritasi – dunyodagi barcha mamlakatlarning chegaralari, hududi tasvirlangan mavzuli xarita.

Mamlakat – siyosiy-geografik munosabatlarda davlat suverenitetiga ega bo'lishi mumkin bo'lgan muayyan chegara va aholiga ega hudud.

Suverenitet (frans. *souverainete* - oliy hokimiyat) – hokimiyatning ustunligi va mustaqilligi. Suverenitetni hurmatlash – xalqaro huquq va xalqaro munosabatlarning asosiy prinsipi. U BMT Ustavi va boshqa xalqaro hujjatlarda mustahkamlab qo'yilgan. Davlat suvereniteti – hokimiyatning mamlakat ichida oliyligi va tashqi munosabatlarda to'la mustaqilligi.

Poytaxt – davlatning ma'muriy-siyosiy markazi, hukumat joylashgan hudud.

Monarxiya – (yunoncha *monarchia* — yakka hokimlik) — oliy hokimiyat to'la yoki qisman bitta shaxs – monarxga tegishli bo'lgan davlat boshqaruvi shakli.

Mutlaq (absolyut) monarxiya – monarxning cheklanmagan hokimiyatini nazarda tutuvchi monarxiya.

Konstitutsiyaviy monarxiya – monarx hokimiyati konstitutsiya asosida cheklangan monarxiya.

Respublika (lotincha *respublica*, *res* — ish va *publicus* — ijtimoiy, umumxalq) – barcha davlat hokimiyati organlari saylab qo'yiladigan yoki umummilliy vakolatli muassasalar (parlamentlar) tomonidan shakllantiriladigan, fuqarolar esa shaxsiy va siyosiy huquqlarga ega bo'lgan davlat boshqaruv shakli.

Prezidentlik respublikasi – prezident umumxalq saylovida saylanib, bir vaqtning o'zida davlat va ijro etuvchi hokimiyat boshlig'i hisoblanadi.

Parlamentar respublika – parlament to'liq hokimiyatga ega bo'lib, uning oldida hukumat siyosiy javobgar hisoblanadi. Parlament prezidentni saylaydi. Prezident faqat davlat boshlig'i bo'lib, ijro etuvchi hokimiyat boshlig'i hisoblanmaydi.

Aralash tipdagi respublika – prezidentlik respublikasi bilan parlamentar respublika xususiyatlari qo'shib ketgan, ya'ni prezident umumxalq saylovlarida saylanib, yuridik va real keng vakolatlarga ega bo'lgan, biroq hukumat parlament tomonidan tashkil etilib, u nafaqat prezident oldida, balki parlament oldida ham siyosiy javobgar bo'lgan boshqaruv shakli.

Unitar davlat (lotincha *unitas* – birlik) – mamlakat hududida yagona qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat mavjud davlat tuzilishi shakli.

Federatsiya (so'nggi lotincha *foederatio* — *birlashma, uyushma*) – 1) davlat tuzilishi shakli; yuridik jihatdan muayyan siyosiy mustaqilligi bo'lgan davlat tuzilmalaridan tashkil topgan murakkab (uyushma) davlat. Federativ davlatni tashkil etuvchi davlat tuzilmalari (shtatlar, o'lka, kontonlar) federatsiya subyektlari hisoblanadi va o'z ma'muriy-hududiy bo'linishlari bo'ladi.

Federativ davlat - (lotincha *federatio* — birlashma, uyushma, ittifoq) – yuridik jihatdan muayyan siyosiy mustaqilligi bo'lgan davlat tuzilmalaridan tashkil topgan murakkab (uyushma) davlat.

Erkin iqtisodiy zonalar – davlatlararo kelishuvlarga yoki maxsus qonunlarga muvofiq, xo'jalik va tashqi iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanish uchun imtiyozli soliq, moliya, huquqiy sharoitlar joriy qilinadigan muayyan hududlar.

Xalqaro konvensiyalar – xalqaro shartnoma turlaridan biri; davlatlarning, odatda, biron-bir ixtisoslashgan sohada o'zaro huquq va majburiyatlarini belgilaydi. Aksariyat xalqaro konvensiyalar BMT va uning ixtisoslashgan xalqaro tashkilotlari tomonidan qabul qilinadi.

Yalpi ichki mahsulot (YaIM) – mamlakat iqtisodiy faoliyatining muayyan davr (oy, chorak, yil) davomidagi umumiy natijalarini tavsiflaydigan ko'rsatkich. Mamlakat hududida joylashgan barcha korxonalar (chet el va qo'shma korxonalari ham shu hisobga kiradi) tomonidan jami ishlab chiqarish omillari bilan ishlab chiqarilgan tovarlar va xizmatlarning bozor qiymatlaridagi ifodasi bo'lib, uning miqdori milliy hisoblar tizimi asosida hisoblab chiqiladi.

Yalpi milliy mahsulot (daromad) (YaMM yoki YaMD) – mamlakatning ma'lum muddat (odatda, oy, kvartal, yil) ichida umumiy iqtisodiy faoliyatini tavsiflovchi yakuniy makroiqtisodiy ko'rsatkichlaridan biri. YaMM davlatning bozor narxlarida ifodalangan barcha birlamchi daromadlari (ularning mamlakat hududida yoki uning tashqarisida ishlab chiqarish omillari tufayli yuzaga kelishidan qat'i nazar) jami yig'indisini ko'rsatadi.

Yangi industrial mamlakatlar – XX-asrning so'nggi o'n yilliklarida iqtisodiy taraqqiyotda sanoat islohotlari tufayli keskin o'zgarishlarga erishgan rivojlanayotgan mamlakatlar guruhi. Bu mamlakatlar ko'pgina ko'rsatkichlar bo'yicha jahondagi o'rta va hatto yuqori rivojlangan mamlakatlarga yaqinlashdi.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1,10,11,12,13,14,16,17,18,20,31,41,57,58,60,65,66.

4-MAVZU: DUNYO AHOLISI GEOGRAFIYASI

Reja:

1. Aholi tushunchasi va aholi sonining tadrijiy o'zgarishi.
2. Demografik siyosat to'g'risida tushuncha. Demografik o'tish fazalari.
3. Dunyo aholisining tarkibi.
4. Dunyoning shahar va qishloq aholisi.

XX asrda aholi sonining o'sishi. Tabiiy o'sishga kishilar hayotining ijtimoiy-iqtisodiy sharoitining ta'siri. Aholi ko'payishining ikki turi: Demografik tanglik, demografik portlash tushunchalari. Dunyo mamlakatlarining demografik siyosati-aholi ko'payishini boshqarish. Demografik, siyosiy-ma'muriy, iqtisodiy targ'ibot va boshqalar yordamida aholining tabiiy ko'payishiga ta'siri. Demografik o'tishning 4 fazasi. Bu fazalar kuzatilayotgan regionlar, sabablari.

Materiklar va mamlakatlar bo'yicha aholining joylashishi va zichligi notekisligining sabab va oqibatlari. Tashqi va ichki migratsiya. Migratsiya siyosati.

Dunyo aholisining tarkibi. Jinsiy tarkibi. Turli mamlakatlarda erkak va ayollar nisbati. Aholining yosh tarkibi va uning mehnat resurslariga ta'siri. Dunyo aholisining milliy va diniy tarkibi.

Dunyoning shahar va qishloq aholisi. Urbanizatsiya. Yuqori, o'rta va kam urbanizatsiyalashgan mamlakatlar. Katta shaharlar sonining ko'payishi, shahar aglomeratsiyasi. Megapolis. Ularni boshqarish muammolari. Qishloq aholisi. Qishloqlar va ularning funksional turlari. Aholi sonini o'sishini bashoratlashning ahamiyati va oziq-ovqat dasturlari yechimidagi muammolar.

AMALIY TOPSHIRIQLAR

1. Xaritadan aholi zich joylashgan hududlarni aniqlab, nima uchun aynan ularda zichlik yuqori ekanligini izohlang. Buni hududlar tabiiy-iqlimiy sharoiti hamda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot darajasi bilan bog'lashga harakat qiling.

2. Yer yuzi aholisining har milliardga ko'payishi uchun ketgan vaqtni aniqlang va izohini daftaringizga yozing.

Aholi	Yillar	Har milliard uchun ketgan vaqt, yil
1 milliard	1820	
2 milliard	1927	
3 milliard	1960	
4 milliard	1974	
5 milliard	1987	
6 milliard	1999	
7 milliard	2011	

Manba: <https://ru.wikipedia.org>

3. Quyidagi jadvalning tegishli ustuniga aholi soniga mos davlatlar nomini yozing (jadvalda faqat aholi soni 100 mln.dan oshgan davlatlar berilgan).

№	Aholi soni	Davlatlar
1.	1 366 058 000	
2.	1 255 115 000	
3.	317 321 000	
4.	237 641 326	
5.	199 321 000	
6.	190 291 000	
7.	170 123 000	
8.	161 083 000	
9.	143 180 000	
10.	127 368 000	
11.	114 975 000	
12.	103 775 000	

Manba: <https://ru.wikipedia.org>

4. Dunyo aholisining 1960-2015 yillarda tadrijiy o'sishini zanjirsimon usulda aniqlang va tahlil qiling.

Jadval

Dunyo aholisi sonining tadrijiy o'zgarishi (01.01 holatiga)

Yillar	Aholi soni, kishi	Yillik o'sish, %	Yillar	Aholi soni, kishi	Yillik o'sish, %
1960	3 019 478 648		1988	5 074 083 507	
1961	3 060 117 421		1989	5 162 091 768	
1962	3 112 598 270		1990	5 256 679 152	
1963	3 177 014 085		1991	5 342 924 652	
1964	3 241 986 776		1992	5 427 341 401	
1965	3 308 313 382		1993	5 510 570 390	
1966	3 377 814 297		1994	5 592 749 227	
1967	3 447 005 199		1995	5 674 345 010	
1968	3 516 975 783		1996	5 755 659 060	
1969	3 591 051 112		1997	5 837 133 850	
1970	3 665 689 950		1998	5 917 631 232	
1971	3 742 353 306		1999	5 997 293 026	
1972	3 818 317 643		2000	6 076 802 041	
1973	3 893 326 169		2001	6 154 659 469	
1974	3 969 061 607		2002	6 232 262 936	
1975	4 043 377 974		2003	6 309 590 939	
1976	4 115 909 839		2004	6 387 147 719	
1977	4 188 429 765		2005	6 464 796 731	
1978	4 262 335 078		2006	6 542 561 619	
1979	4 337 801 549		2007	6 620 277 027	
1980	4 413 656 933		2008	6 699 146 800	
1981	4 490 925 604		2009	6 778 234 362	
1982	4 570 940 814		2010	6 858 049 193	
1983	4 651 392 288		2011	6 946 314 220	
1984	4 731 566 897		2012	7 023 713 555	
1985	4 813 666 204		2013	7 101 527 930	
1986	4 898 649 204		2014	7 197 742 652	
1987	4 985 917 059		2015	7 263 339 729	

Manba: <http://ostranah.ru>

Izoh: aholi o'sishining zanjirsimon usulida muayyan yildagi aholi soni o'zidan oldingi yilga nisbatan hisoblanadi, bunda 1961 yil uchun 1960 yil, 1962 yil uchun esa 1961 yil bazis yil sifatida olinadi va h.k. Quyidagi formuladan foydalanish tavsiya qilinadi:

$$Ao' = \frac{A_1 \times 100}{A_0}$$

Bu yerda A_1 – berilgan yildagi aholi soni, A_0 – bazis yildagi aholi soni

5. Quyidagi jadvalning tegishli ustunlarini to'ldiring.

№	Avstraliya, Avstriya, Andorra, Angola, Argentina, Afg'oniston, Bahreyn, Belgiya, Buyuk Britaniya, Burkina-Faso, Burundi, Vatikan, Venesuela, Gvineya Bisau, Gretsiya, Daniya, Janubiy Afrika Respublikasi, Jibuti, Zambiya, Zimbabve, Isroil, Islandiya, Ispaniya, Italiya, Kamboja, Kanada, Keniya, Lesoto, Liberiya, Lixtenshteyn, Malavi, Mali, Malta, Markaziy Afrika Respublikasi, Mozambik, Monako, Namibiya, Nepal, Niger, Nigeriya, Norvegiya, Ruanda, San-Marino, Svazilend, Syerra-Leone, Singapur, Somali, Shvetsiya, Shveysariya, Shri-Lanka, Uganda, Urugvay, Fransiya, Chad, Chili, Yangi Zelandiya, Yaponiya, Qatar, Quvayt, Eritreya, Efiopiya			
	Aholining o'rtacha umr ko'rish darajasi		Urbanizatsiya darajasi	
	eng yuqori mamlakatlar	eng past mamlakatlar	eng yuqori mamlakatlar	eng past mamlakatlar
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				
8.				
9.				
10.				
11.				
12.				
13.				
14.				
15.				

Jadvalni to'ldirish jarayonida dunyo mamlakatlarida aholining o'rtacha umr ko'rish hamda urbanizatsiya darajalarini aniqlang. Bunda jahon mamlakatlari almanaxi, ma'lumotnoma adabiyotlar va Internet ma'lumotlaridan keng foydalaning. Aholining umr ko'rish darajasi bilan urbanizatsiya darajasi, shuningdek mamlakatlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi o'rtasidagi bog'lanishlarni aniqlang va tushuntirib bering.

MAVZUNI MUSTAHKAMLASH BO'YICHA SAVOLLAR

1. Dunyo aholisi dinamikasi (tadrijiy o'zgarishi) deganda nimani tushunasiz?
2. Aholi tarkibining asosiy belgilari qaysilar?
3. Aholi migratsiyasi, uning turlarini ayting.
4. Aholi migratsiyasiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillarni ayting.
5. Dunyo aholisining tabiiy harakatini izohlang.
6. Dunyo aholisining tadrijiy o'zgarishini izohlang.
7. Dunyo aholisining hududiy tarkibi qanday?
8. Aholini iqtisodiy va ijtimoiy kategoriya sifatida baholang.
9. Urbanizatsiya nima?
10. Dunyo davlatlarida urbanizatsiya darajasi qanday?
11. Aholining tarkibi deganda nimani tushunasiz?
12. Dunyo aholisining diniy tarkibini izohlang.
13. Dunyo aholisining irqiy tarkibi qanday?
14. Aholining milliy tarkibi deganda nimani tushunasiz?
15. Aholining yosh tarkibi deganda nimani tushunasiz?
16. Aholining jinsiy tarkibi nima?
17. Aholi joylanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni izohlang.
18. Aholining o'rtacha umr ko'rish darajasi deganda nimani tushunasiz?
19. Aholi qarishi va uning geografik xususiyatlarini ayting.
20. Dunyodagi aholi zich joylashgan mamlakatlarni ayting.
21. Aholi takror barpo bo'lishi deganda nimani tushunasiz?
22. Demografik o'tish bosqichlarini ayting.
23. Aholi savodxonligi va uning ahamiyatini tushuntiring.
24. Hozirgi kunda dunyo aholisi migratsiyasining asosiy yo'nalishlarini ayting.
25. Aholining mexanik harakatini tavsiflovchi ko'rsatkichlarni ayting.
26. Emigratsiya nima?
27. Immigratsiya deganda nimani tushunasiz?

28. Dunyoning aholi eng zich va siyrak joylashgan hududlari va unga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni ayting.
29. Rivojlangan mamlakatlarda demografik siyosatning asosiy yo'nalishlarini ayting.
30. Rivojlanayotgan mamlakatlarda demografik siyosat qanday tartibda olib boriladi?

TEST TOPSHIRIQLARI

1. Aholi soni bo'yicha yetakchi davlatlar qaysi?

- A. Xitoy, AQSH, Hindiston B. Xitoy, Hindiston, AQSH
C. AQSH, Xitoy, Hindiston D. Hindiston, Xitoy, AQSH

2. Quyidagilardan qaysi biri demografik jarayonlarga kirmaydi?

- A. tug'ilish B. o'lim C. aholi soni D. tabiiy ko'payish

3. Agar tug'ilish 15 va o'lim 6 promilleni tashkil qilsa, unda aholining tabiiy ko'payishi qanchaga teng bo'ladi?

- A. 9 promille B. 10 promille C. 16 promille D. 21 promille

4. Migratsiya nima?

- A. aholining takror barpo bo'lishi
B. aholining qo'nimsizligi
C. aholining ma'lum bir joydagi muayyan davrdagi soni
D. aholining bir joydan ikkinchi joyga ko'chishi

5. Aholi zichligi nima?

- A. 1 kv.km ga to'g'ri keladigan aholi soni
B. aholining ma'lum bir hududdagi tabiiy harakati
C. aholining ma'lum bir joydagi muayyan davrdagi soni
D. aholining ma'lum bir joydagi muayyan davrdagi zichligi

6. Dunyoning qaysi hududlarida aholi zichligi yuqori?

- A. Janubi-Sharqiy Osiyo, Janubiy Yevropa, AQSHning shimoli-g'arbi
B. Janubi-Sharqiy Osiyo, Shimoliy Osiyo, AQSHning shimoli-sharqi
C. Janubi-Sharqiy Osiyo, Janubiy Amerika, AQSHning shimoli-sharqi
D. Janubi-Sharqiy Osiyo, G'arbiy Yevropa, AQSHning shimoli-sharqi

7. Qaysi davlatlarda ishchi kuchiga bo'lgan talabni qondirishda immigratsiya muhim ahamiyatga ega?

- A. Janubiy Osiyo davlatlarida B. Sharqiy Osiyo davlatlarida
C. G'arbiy Yevropa davlatlarida D. Sharqiy Yevropa davlatlari va
Janubi-Sharqiy Osiyoda

8. Quyidagi davlatlardan birida aholi asosan tabiiy ko'payish hisobiga o'smoqda?

- A. Germaniya B. Rossiya
C. O'zbekiston D. Latviya

9. Qaysi davlatlarda tug'ilishni kamaytirishga qaratilgan faol demografik siyosat yuritilmoqda?

- A. Xitoy va Rossiya B. Xitoy va Hindiston
C. Hindiston va Fransiya D. Germaniya va Fransiya

10. Urbanizatsiya deganda nimani tushunasiz?

- A. shahar aholisining oshishi, qishloq aholisining kamayishi
B. shaharlashuv jarayonining kuchayishi
C. shahar aholisining oshishi, shaharlashuv jarayonining kuchayishi
D. mamlakat jami aholisida shahar aholisining salmog'i

11. Quyidagilardan qaysi biri bir millatli davlat hisoblanadi?

- A. Fransiya B. Yaponiya C. Italiya D. Turkiya

12. Dunyodagi eng yirik megapolis qaysi?

- A. Tokio (Tokaydo) B. Bombay
C. Mexiko D. Rio-de-Janeyro

13. Qaysi davlatlarda aholining o'sish sur'atlari yuqori?

- A. Livan, Liviya, Latviya, Jazoir
B. Hindiston, Eron, Chad, Afg'oniston
C. Xitoy, Nigeriya, Rossiya, Sudan
D. Livan, Zimbabve, Janubiy Sudan, Iordaniya

14. Quyidagilardan qaysi mamlakatlarda aholining o'rtacha umr ko'rish darajasi eng yuqori hisoblanadi?

- A. Yaponiya, Birlashgan Arab Amirliklari, AQSH, Xitoy
- B. Yaponiya, Bahrayn, O'zbekiston, Fransiya
- C. Andorra, Yaponiya, San-Marino, Singapur
- D. Andorra, Yaponiya, JAR, Shvetsiya

15. Qaysi davlatlar aholisining o'rtacha umr ko'rish darajasi past?

- A. Angola, Misr, Polsha, Chad B. Svazilend, Angola, Zambiya, Zimbabve
- C. Zambiya, Afg'oniston, JAR, Jazoir D. Lesoto, Svazilend, Xitoy, Liviya

TAYANCH SO'Z VA IBORALAR (GLOSSARIY)

Aholi – ma'lum bir hududda yashaydigan kishilar guruhi (birligi).

Aholi hisobi – tug'ilish, o'lim, turmush qurish va ajralishni qayd etish yo'li bilan aholining soni va yosh-jinsiy tarkibidagi o'zgarishlar haqida muntazam ma'lumot to'plash; migratsiyani qayd etish (ro'yxatga olish va ro'yxatdan chiqarish); aholini shaharlarda uy daftarlari va qishloq joylarda xo'jalik daftarlari ro'yxatga olib borish.

Aholi ro'yxatlari – mamlakat yoki muayyan hududda ma'lum vaqt yoki davrda yashayotgan aholining demografik, iqtisodiy va ijtimoiy ma'lumotlarining jarayoni to'plami. Ba'zan aholi ro'yxatlari tushunchasiga, shuningdek ushbu ma'lumotlarni yig'ish, ishlash va nashr etishni ham qo'shadilar. Aholi ro'yxatlari ilmiy talablarga hamda amaliyot ehtiyojlariga javob berish, aholi soni, tarkibi va joylashishi to'g'risidagi ma'lumotlarni yig'ish maqsadida o'tkaziladi. Aholi ro'yxatlari o'tkazilganda uyma-uy yurib, har bir yashovchi haqida ma'lumot yig'iladi.

Aholi tarkibi – aholining ma'lum ijtimoiy-iqtisodiy va demografik belgilar asosida taqsimlanishi. Masalan, aholining yosh va jins, milliy, hududiy va h.k. tarkibi.

Aholining milliy tarkibi – muayyan hudud yoki mamlakatda yashovchi aholining millatlar bo'yicha tarkibi. Aholining milliy tarkibi haqidagi ma'lumotlar aholi ro'yxati o'tkazish va statistik ro'yxat olib borish yo'li bilan aniqlanadi. Etnik statistika rivojlanmagan davlatlar, regionlarda esa aholining til birligiga, diniga qarab millatlarga, etnik guruhlariga ajratiladi.

Aholining ko'payishi (tabiiy harakati) – tug'ilish, o'lim va tabiiy ko'payish jarayonlarining majmui.

Aholining o'rtacha umr ko'rish darajasi – mamlakat aholisining joriy yilda yashagan o'rtacha yillari sonini bildiruvchi hamda qator ijtimoiy-iqtisodiy omillarga bevosita bog'liq bo'lgan demografik ko'rsatkich. O'rtacha umr ko'rish darajasi barcha yoshlardagi o'limni o'z ichiga oladi, erkaklar va ayollar uchun ham aniqlanadi.

Aholi migratsiyasi – kishilarning yashash, ishlash, o'qish maqsadida, ma'muriy chegaralardan o'tgan holda, bir manzildan ikkinchi manzilgohga doimiy yoki ma'lum muddatga ko'chishidir.

Demografiya (yunoncha demos — xalq va ... grafiya – o'rganaman) — avlodlar almashinish jarayonini ijtimoiy-tarixiy sharoitlarga bog'liq holda o'rganadigan fan.

Demografik siyosat – ma'muriy, iqtisodiy, targ'ibot va boshqa tadbirlar majmui bo'lib, bular yordamida davlat aholining tabiiy ko'payishiga xohlagan yo'nalishda ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Migratsiya - lotincha “migration” so'zidan olingan bo'lib, “ko'chish” degan ma'noni bildiradi. *Migrantlar* - migratsiyada ishtirok etuvchi kishilar.

Migratsiya saldosi (qoldig'i) – mamlakatga ko'chib kelganlar bilan ko'chib ketganlar orasidagi farq. Migratsiya saldosi musbat yoki manfiy bo'lishi mumkin.

Emigratsiya – aholining ma'lum davlatdan ko'chib ketish jarayoni bo'lib, ko'chib ketganlarni *emigrantlar* deyiladi.

Immigratsiya – ma'lum davlatga aholining ko'chib kelish jarayoni bo'lib, ko'chib kelganlar *immigrantlar* deb ataladi.

Savodxonlik – oddiy jumlar (gap) ni yoza olish va o'qiy olish bilan bog'liq ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkich.

Urbanizatsiya darajasi – shaharlarda yashovchi aholi ulushini ifodalovchi ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkich. Shahar aholisining mamlakat (hudud) jami aholisiga nisbatan aniqlanadi.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

12,17,18,20,41,48,50,52,56,60,63,65,66.

5-MAVZU: DUNYO XO'JALIGI GEOGRAFIYASI

Reja:

1. Dunyo xo'jaligining shakllanishi va uning asosiy bosqichlari.
2. Dunyo xo'jaligining tarmoqlar geografiyasi.
3. Dunyo mamlakatlarida sanoatning rivojlanish darajasi.
4. Jahon qishloq xo'jaligi geografiyasi.

Xalqaro ixtisoslashuv. Xalqaro iqtisodiy integratsiya. Ilmiy-texnika taraqqiyotining dunyo xo'jaligiga ta'siri. Fanning bevosita jamiyatning ishlab chiqarish kuchiga aylanishi. ITT va yangi texnologiyalarning hududiy tuzilmalariga ta'siri. Yalpi milliy mahsulot (YaMM)ning turli mamlakatlardagi ko'rsatkichlari.

Dunyo xo'jaligi tuzilmasi. Dunyo xo'jaligi tarmoqlari geografiyasi. Sanoat-moddiy ishlab chiqarishning yetakchi tarmog'i, uni hududiy tashkil qilish va rivojlantirish xususiyatlari. Sanoatni hududiy ishlab chiqarish tuzilishiga ta'sir etuvchi tabiiy, iqtisodiy, siyosiy, texnologik omillar. Yoqilg'i-energetika, metallurgiya, mashinasozlik, kimyo, yengil, oziq-ovqat tarmoqlarining xalq xo'jaligidagi o'rni va ahamiyati.

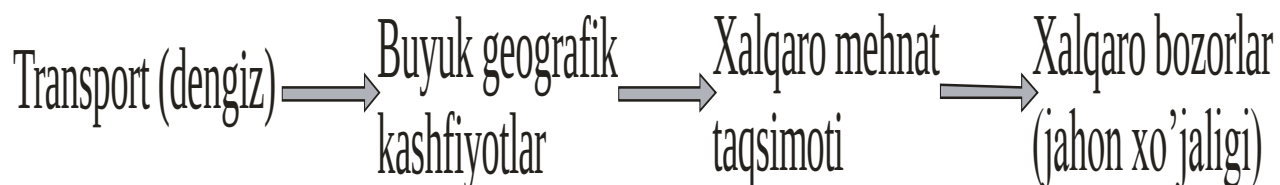
Dunyo qishloq xo'jaligi geografiyasi. Qishloq xo'jaligining joylashish va rivojlanish xususiyatlari. Dunyoning yer resurslari va uning tuzilishi. Dunyo mamlakatlarida qishloq xo'jaligini hududiy tashkil etishning shakllari. ITTning qishloq xo'jaligini joylashish va rivojlanishiga, shuningdek agrosanoat majmualariga ta'siri.

Agrar munosabatlar va agrobiznesning rivojlanishi. Dunyo dehqonchiligi va chorvachiligining yetakchi tarmoqlarini joylashishi. Daryo va dengiz baliqchiligining rivojlanishi.

Dunyoning turli mamlakat va regionlarida oziq-ovqat muammolari va ularning yechimi. Rivojlangan mamlakatlarning jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozidan chiqish borasidagi chora tadbirlar.

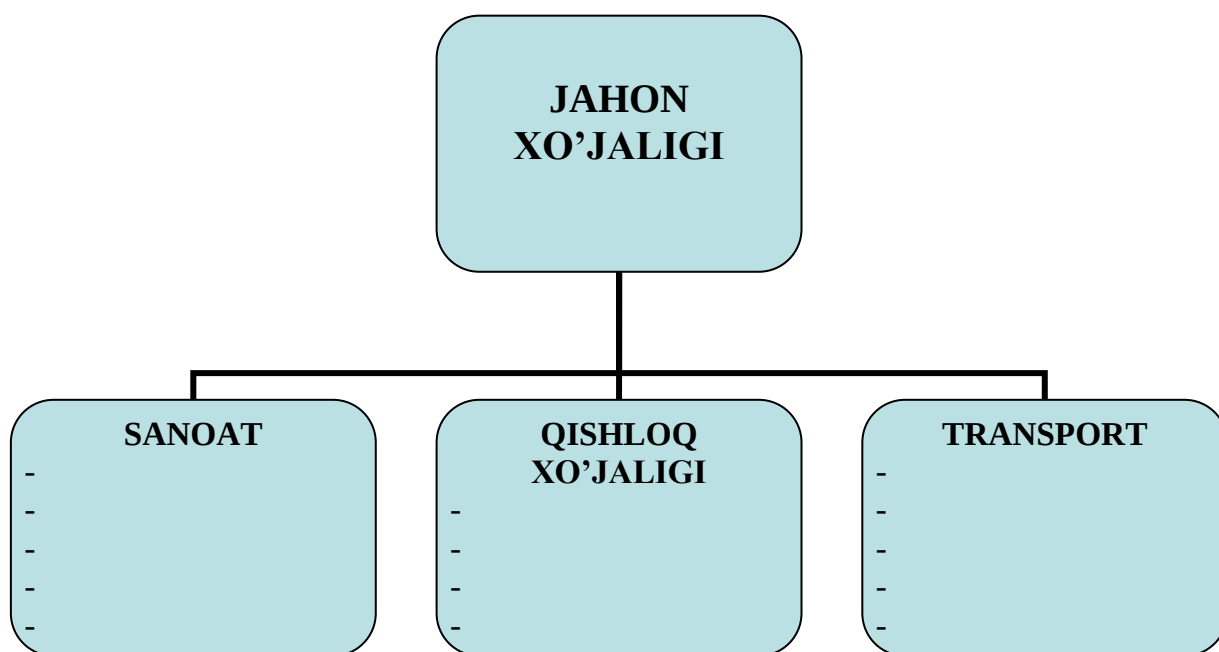
AMALIY TOPSHIRIQLAR

1. Dunyo xo'jaligining shakllanish va rivojlanish bosqichlariga ta'rif bering. Quyidagi chizmani asoslab bering.

2. Dunyo xo'jaligining asosiy tarmoqlari – sanoat, qishloq xo'jaligi va transport rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlang va izohlang.

3. Dunyo xo'jaligining asosiy tarmoqlari tarkibini tuzing uni quyidagi chizmada aks ettiring.

4. Xalqaro mehnat taqsimotining jahon xo'jaligi rivojlanishidagi ahamiyatini tushuntirib bering hamda ayrim mamlakatlarning xalqaro ixtisoslashgan tarmoqlarini izohlang.

5. Jahon xo'jaligining asosiy subyektlari – davlatlar, transmilliy kompaniyalar, xalqaro tashkilotlar va integratsion birlashmalarning roli va ahamiyatini tushuntirib bering.

6. Quyidagi jadvalda berilgan foydali qazilmalarni qazib olishda dunyoda yetakchi bo'lgan 10 ta mamlakatni aniqlang va tegishli ustunlarni to'ldiring.

Bilimlaringizni yanada mustahkamlash uchun bu borada dunyoda yetakchi bo'lgan mamlakatlarni yozuvsiz xaritaga tushiring.

№	Avstraliya, Albaniya, AQSH, Braziliya, Buyuk Britaniya, Venesuela, Germaniya, Gvineya, JAR, Zambiya, Zimbabve, Eron, Indoneziya, Iroq, Isroil, Kanada, Marokash, Meksika, Namibiya, Niderlandiya, Norvegiya, Peru, Polsha, Rossiya, Saudiya Arabistoni, Surinam, Tanzaniya, Tunis, Turkiya, Turkmaniston, Ukraina, Finlyandiya, Fransiya, Xitoy, Chili, Shvetsiya, O'zbekiston, Qozog'iston, Quvayt, Hindiston, Yamayka, Yaponiya					
	Ko'mir	Neft	Tabiiy gaz	Fosfor rudasi	Kaliy tuzlari	Oltinugurt
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						
7.						
8.						
9.						
10.						
№	Temir rudasi	Mis rudasi	Boksit	Oltin	Marganes rudasi	Xrom rudalari
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						
7.						
8.						
9.						
10.						

Izoh: Bir mamlakat nomi bir necha ustunga yozilishi mumkin. Chunki, ayrim mamlakatlar bir necha xil foydali qazilmalarga boy va bu jihatdan dunyoda yetakchi hisoblanadi.

7. Quyidagi ma'lumotlarni bir-biri bilan bog'lang: tarmoq+yetakchi mamlakatlar.

Tarmoqlar	Mamlakatlar
1. Qora metallurgiya	Norvegiya, AQSH, Rossiya
2. Rangli metallurgiya	Xitoy, Yaponiya, AQSH, Rossiya, GFR
3. Avtomobilsozlik	Avstraliya, Yamayka, Rossiya, Braziliya, AQSH
4. Kimyo sanoati	AQSH (Texas), Rossiya (Volgabo'yi), Ukraina (Donbass), GFR (Rur), Ruminiya
5. Elektroenergetika	AQSH, Yaponiya, GFR, Italiya, Rossiya
6. Kemasozlik	Yaponiya, Koreya Respublikasi, GFR

8. Quyidagi jadvalning tegishli ustunlarini to'ldiring. Berilgan mahsulotlarni yetishtirishda dunyoda yetakchi bo'lgan 10 ta mamlakatni aniqlang va tegishli ustunlarni to'ldiring hamda tahlil qiling.

№	Avstraliya, AQSH, Bangladesh, Braziliya, Belgiya, Belorus, Buyuk Britaniya, Venesuela, Vetnam, Germaniya, Gvatemala, Eron, Indoneziya, Iroq, Isroil, Kanada, Koreya Respublikasi, Marokash, Meksika, Misr, Myanma, Namibiya, Niderlandiya, Norvegiya, Peru, Pokiston, Polsha, Rossiya, Saudiya Arabistoni, Sudan, Tailand, Turkiya, Turkmaniston, Ukraina, Filippin, Finlyandiya, Fransiya, Xitoy, Chexiya, Chili, Shvetsiya, O'zbekiston, Qozog'iston, Quvayt, Hindiston, Yamayka, Yangi Zelandiya, Yaponiya					
	Yetishtirishda yetakchi mamlakatlar				Bosh soni bo'yicha yetakchi mamlakatlar	
	bug'doy	paxta	sholi	kartoshka	qoramollar	cho'chqalar
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						
7.						
8.						
9.						
10.						

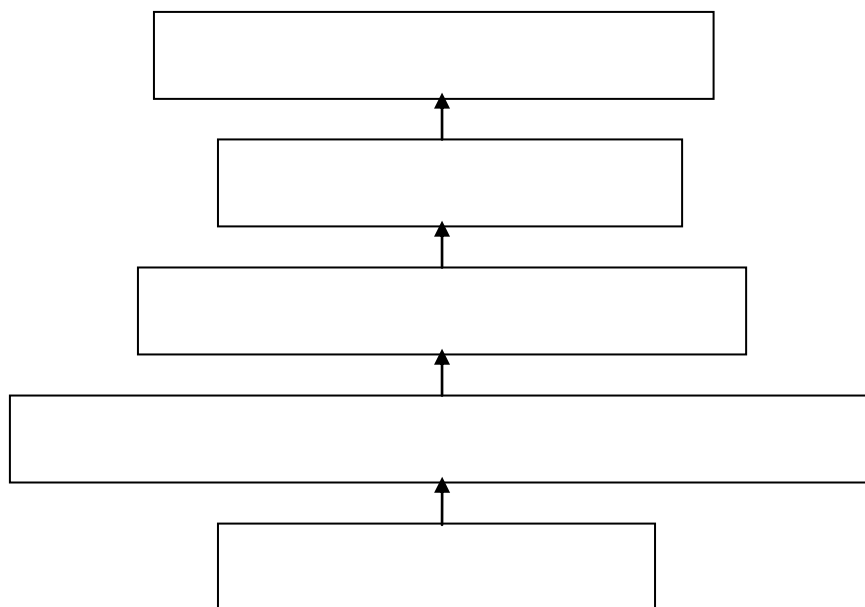
Izoh: Bir mamlakat nomi bir necha ustunga yozilishi mumkin. Chunki, ayrim mamlakatlar bir necha xil qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirishda dunyoda yetakchi hisoblanadi.

9. Quyidagi jadvalning tegishli ustunlarini to'ldiring. Berilgan davlatlarning ular qaysi integratsion birlashmalarga a'zo ekanligini aniqlang va tegishli ustunlarni to'ldirib, ular faoliyatini tahlil qiling.

№	Avstriya, Albaniya, Angola, Armaniston, AQSH, Birlashgan Arab Amirliklari (BAA), Belgiya, Belarus, Bolgariya, Brunej, Buyuk Britaniya, Vengriya, Venesuela, Vetnam, Germaniya, Gretsiya, Gruziya, Daniya, Ekvador, Eron, Estoniya, Jazoir, Indoneziya, Irlandiya, Iroq, Islandiya, Ispaniya, Italiya, Kamboja, Kanada, Kipr, Laos, Latviya, Liviya, Litva, Lyuksemburg, Malayziya, Malta, Meksika, Moldaviya, Myanma, Nigeriya, Niderlandiya, Norvegiya, Ozarbayjon, Pokiston, Polsha, Portugaliya, Rossiya, Ruminiya, Saudiya Arabistoni, Singapur, Slovakiya, Sloveniya, Tailand, Tojikiston, Turkiya, Turkmaniston, Ukraina, Filippin, Finlyandiya, Fransiya, Xitoy, Xorvatiya, Chexiya, Shvetsiya, O'zbekiston, Qatar, Qirg'iston, Qozog'iston, Quvayt					
	Yevropa ittifoqi	ASEAN	NAFTA	OPEK	NATO	MDH
	(EU — European Union) 1957 yil tashkil topgan. 28 ta davlat a'zo	Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari assotsiatsiyasi (Association of South East Asian Nations), 1967 yil tashkil topgan. 10 ta davlat a'zo	Shimoliy Amerika erkin savdo zonasi (North American Free Trade Area), 1994 yil tashkil topgan. 3 ta davlat a'zo	Neft eksport qiluvchi davlatlar tashkiloti (Organization of the petroleum exporting countries), 1960 yil tashkil topgan. 12 ta davlat a'zo	Shimoliy Atlantika shartnoma tashkiloti (North Atlantic Treaty Organization), 1949 yil tashkil topgan. 28 ta davlat a'zo	Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (Commonwealth of Independent States), 1991 yil tashkil topgan. 10 ta davlat a'zo
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						
7.						
8.						
9.						
10.						
11.						
12.						
13.						
14.						
15.						
16.						
17.						
18.						
19.						
20.						
21.						
22.						
23.						
24.						
25.						
26.						
27.						
28.						

Izoh: Bir mamlakat nomi bir necha ustunga yozilishi mumkin. Chunki, ayrim mamlakatlar bir nechta tashkilotga a'zo hisoblanadi.

10. Iqtisodiy integratsiyaning asosiy bosqichlarini quyidagi chizmaga tushiring hamda dunyoning turli qismlarida shakllangan integratsiyon birlashmalarga misollar keltiring va ularning ahamiyati va maqsadini tushuntiring. Bunda yuqoridagi jadval ma'lumotlaridan keng foydalaning.

11. Quyidagi jadvalni to'ldiring. Berilgan firma va kompaniyalar qaysi davlatga tegishli ekanligi hamda ularning faoliyat sohasini aniqlang (bunda Internet ma'lumotlaridan foydalanish tavsiya etiladi).

Jadval

Dunyodagi yirik kompaniyalar

Firma va kompaniyalar	Faoliyat sohasi	Davlat nomi
“Yunayted Steyts Stil”		
“Jeneral Motors”		
“Boing”		
“Ford Motor”		
“Makdonald Duglas”		
“Ekson”		
“Jeneral elektroniks”		
“Nestle”		
IBM		
“Yunayted Teknologis”		
“Elektrolyuks”		
“Royal-Datch shell”		
“Yunilever”		
“Coca-Cola ”		
“Volvo”		

Izoh: boshqa firma va kompaniyalar nomini berish ham mumkin.

MAVZUNI MUSTAHKAMLASH BO'YICHA SAVOLLAR

1. Xalqaro mehnat taqimoti nima va uning turlarini ayting.
2. Dunyo davlatlari iqtisodiy rivojlanishiga ko'ra qanday guruhlarga ajratiladi?
3. Xalqaro mehnat taqsimotining manfaatli tomonlari nimalarni o'z ichiga oladi?
4. Xalqaro mehnat taqsimoti vujudga kelishidagi muhim omillar qaysilar?
5. Jahon xo'jaligi deganda nimani tushunasiz?
6. Jahon xo'jaligida transport omilining roli qanday?
7. Demografik omil (aholi soni, mehnat resurslari va uning sifat darajasi, urbanizatsiya) xo'jalik tarmoqlari rivojlanishida va joylanishida qanday ahamiyatga ega?
8. Jahon xo'jaligi rivojlanishing zamonaviy xususiyatlari nimalardan iborat?
9. Dunyo xo'jaligidagi o'zgarishlarga baho bering.
10. Jahon sanotidagi yetakchi tarmoqlar qaysilar?
11. Dunyoning neft, gaz sanoati geografiyasini tushuntiring.
12. Dunyoning mashinasozlik kompleksiga baho bering.
13. Dunyo sanoatida og'ir mashinasozlikning o'rni va ahamiyati qanday?
14. Mashinasozlikning asosiy tarmoqlari Yer sharining qaysi mintaqalarida yaxshi rivojlangan?
15. Tayyor kiyim-kechak ishlab chiqarish bo'yicha yetakchi davlatlarga qaysilar kiradi?
16. AESlar rivojlangan davlatlarni ayting?
17. Kimyo sanoati rivojlangan hududlarni ayting.
18. Dunyo yer fondi va uning tarkibi qanday?
19. Jahon qishloq xo'jaligining ahamiyatini tushuntiring.
20. Dunyoda don yetishirish bo'yicha yetakchi davlatlarga misol keltiring.
21. Qo'ychilikning asosiy mintaqalari qayerda tarqalgan?

22.Dunyoda yetishtirilayotgan go'shtning asosiy qismi qaysi chorva mollari hisobiga to'g'ri keladi?

23.Dunyo qishloq xo'jaligining rivojlanish va joylashish xususiyatlarini ayting.

24. Dunyo mamlakatlarida qishloq xo'jaligini hududiy tashkil etishning shakllari qanday?

25.Dunyo dehqonchiligining yetakchi tarmoqlari joylashish va rivojlanish xususiyatlarini ayting.

26. Dunyo bozori va jahon xo'jaligining shakllanishi o'rtasida qanday bog'liqliklar mavjud?

27.Transportning iqtisodiyotdagi ahamiyatini asoslab bering?

28.Transportning xalqaro mehnat taqsimotidagi roli qanday?

29.Transportning asosiy turlari va vazifalari nimalardan iborat?

30.Xalqaro savdoda muhim ahamiyatga ega bo'lgan transport turini aniqlang.

TEST TOPSHIRIQLARI

1. Jahon xo'jaligi – bu:

- A. milliy xo'jalik yuritishning umumiy shakli
- B. ma'lum bir mintaqada joylashgan davlatlar xo'jaligi
- C. milliy xo'jaliklarning yig'indisi
- D. milliy xo'jaliklarning tashqi bozorga qaratilgan sektorlari yig'indisi

2. "Osiyoning to'rt yo'lbarisi" iborasi qaysi davlatlarga tegishli?

- A. Singapur, Koreya Respublikasi, Tayvan, Gonkong
- B. Singapur, Koreya Respublikasi, Xitoy, Gonkong
- C. Singapur, Koreya Respublikasi, Tayvan, Filippin
- D. Malayziya, Koreya Respublikasi, Tayvan, Gonkong

3. Jahon xo'jaligining shakllanishidagi muhim bosqichni ajrating.

- A. Qadimgi davr
- B. Buyuk geografik kashfiyotlar davri

D. Yangi davr

A. NAFTA

B. Mustaqil Davlatlar hamdo'stligi

C. Yevropa Ittifoqi

D. OPEK

5. Dunyodagi nechta mamlakatda paxta yetishtiriladi?

A. 45 ta

B. 50 ta

C. 80 dan ortiq

D. 100 dan ortiq

A. Yaponiya

B. Turkiya

C. Avstraliya

D. Hindiston

A. Eron, Turkmaniston, Rossiya

B. Eron, Afg'oniston, Turkiya

C. Eron, Turkiya, Saudiya Arabistoni

D. Eron, Italiya, Afg'oniston

8. Qorako'l qo'ylari qaysi mamlakatlarda boqiladi?

A. O'zbekiston, Turkmaniston, Mo'giliston, Malayziya

B. O'zbekiston, Tojikiston, Argentina, Afg'oniston, Eron

C. O'zbekiston, Turkmaniston, Qozog'iston, Avstraliya, Yangi Zelandiya

D. O'zbekiston, Turkmaniston, Qozog'iston, Afg'oniston, Eron

A. "Honda"

B. "Nestle"

C. "Kraysler"

D. "Fiat"

A. priborsozlik

B. vagonsozlik

C. kemasozlik

D. elektrotexnika

11. Qaysi davlatning rivojlanishida iqtisodiy geografik o'rni ijobiy ta'sir ko'rsatadi?

A. Mo'giliston

B. Panama

C. Madagaskar

D. Nepal

12. Dunyoda kimyo sanoati eng rivojlangan davlatlar qaysilar ekanligini aniqlang?

A. AQSH, Yaponiya, Ispaniya

B. AQSH, Yaponiya, Germaniya

C. AQSH, Hindiston, Meksika

D. AQSH, Braziliya, Lyuksemburg

13. Yalpi ichki mahsulot hajmi bo'yicha jahonda qaysi davlatlar yetakchi?

A. AQSH, Buyuk Britaniya, Fransiya

B. AQSH, Xitoy, Rossiya

C. AQSH, Xitoy, Yaponiya

D. AQSH, Xitoy, Braziliya

14. Quyidagi ta'rif nimani anglatishini aniqlang:

“... ayrim mamlakatlarning tabiiy sharoit va resurslari, aholining mehnat malakalari asosida ayrim mahsulot yoki ularning turlarini ishlab chiqarishga ixtisoslashuvi va boshqa mamlakatlar bilan ayirboshlashidir.”

A. xalqaro mehnat taqsimoti

B. xalqaro ixtisoslashuv

C. ijtimoiy mehnat taqsimoti

D. jahon xo'jalik tizimi

15. Yaponiya davlati iqtisodiyoti rivojlanishining muhim omilini aniqlang.

A. foydali qazilmalar

B. inson kapitali

C. eksport

D. import

TAYANCH SO'Z VA IBORALAR (GLOSSARIY)

Birlashgan millatlar tashkiloti (BMT) – yer yuzida tinchlikni mustahkamlash va xavfsizlikni ta'minlash, davlatlarning o'zaro hamkorligini rivojlantirish maqsadida tashkil etilgan xalqaro tashkilot. 1945 yilda tuzilgan.

Jahon xo'jaligi – xalqaro iqtisodiy munosabatlar asosida bog'langan milliy xo'jaliklarning tarixan tarkib topgan yig'indisi (uyg'unligi).

Jahon xo'jaligi geografiyasi — iqtisodiy va ijtimoiy geografiya sohasi, xalqaro mehnat taqsimotining shakllanishi, mamlakatlarning ixtisoslashuvi, turli ijtimoiy-siyosiy sharoitda dunyodagi iqtisodiy munosabatlarning rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadi.

Fan-texnika inqilobi – ishlab chiqaruvchi kuchlarning tub sifat o'zgarishlarida fanning asosiy ishlab chiqarish omili bo'lishi.

“Katta yettilik” – dunyoning eng rivojlangan mamlakatlari – AQSH, Yaponiya Germaniya, Buyuk Britaniya, Fransiya, Italiya, Kanadaning umumiy nomlanishi.

Xalqaro mehnat taqsimoti – ayrim mamlakatlarning turli shart-sharoit va omillar ta'sirida muayyan turdagi tovar va xizmatlarni yaratishi va o'zaro ayirboshlash jarayoni.

Xalqaro iqtisodiy integratsiya – ayrim mamlakatlarning o'zaro kelishilgan siyosatni amalga oshirishga asoslangan chuqur va barqaror iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish maqsadidagi birlashuvi.

“Yashil inqilob” – qishloq xo'jaligining fan, texnika yutuqlari negizida tubdan o'zgarishi.

Yagona iqtisodiy makon – iqtisodiy ittifoqqa birlashgan bir necha davlatlar tomonidan tashkil etiladigan yaxlit iqtisodiy hudud. Xo'jalik aloqalarini takomillashtirish, iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanish maqsadida tovarlar, xizmatlar, kapitallar va mehnat resurslarining erkin harakatini ta'minlashga xizmat qiladi.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

12,13,14,16,18,20,26,28,41,50,53,58,65,66.

6-MAVZU: O'ZBEKISTONNING JAHON XO'JALIGI TIZIMIDAGI O'RNI

Reja:

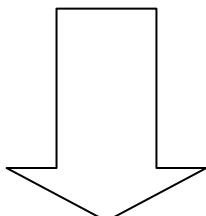
1. O'zbekistonning mustaqillikka erishuvi va jahon hamjamiyatidagi o'rni
2. O'zbekistonning ikki tomonlama va ko'p tomonlama hamkorligi
3. O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi

O'zbekiston Respublikasining tashkil topishi o'zbek xalqi hayotida ijtimoiy yo'nalishdagi bozor iqtisodiyotiga asoslangan ochiq demokratik davlat barpo etish yo'lidagi eng muhim voqeadir. Yangilanish va taraqqiyotning o'zbek modeli. Demokratik jarayonlar va iqtisodiyotni isloh qilishning asosiy tamoyillari. Chuqur tarkibiy o'zgarishlardagi yutuqlar. Iqtisodiyotning tarmoq va hududiy tuzilishini qayta qurish. O'zbekistonning jahon hamjamiyatidagi nufuzi. O'zbekiston – turli xalqaro tashkilotlarning teng huquqli a'zosi. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida, tashqi savdo aylanmasi. Iqtisodiy-geografik o'rni, maydoni va chegaralari. O'zbekistonning ma'muriy-hududiy bo'linishi.

AMALIY TOPSHIRIQLAR

1. O'zbekistonning dunyodagi o'rnini aniqlang.

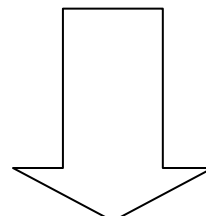
Hududi bo'yicha

? – o'rin

? ming km²

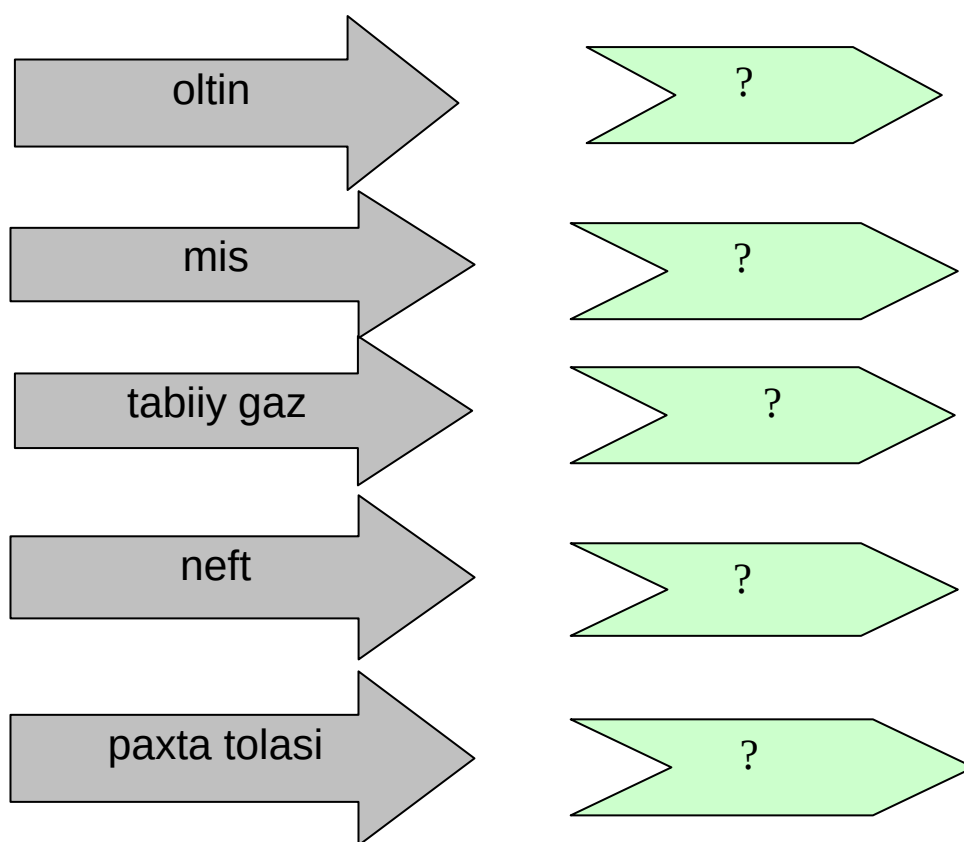
Aholi soni bo'yicha

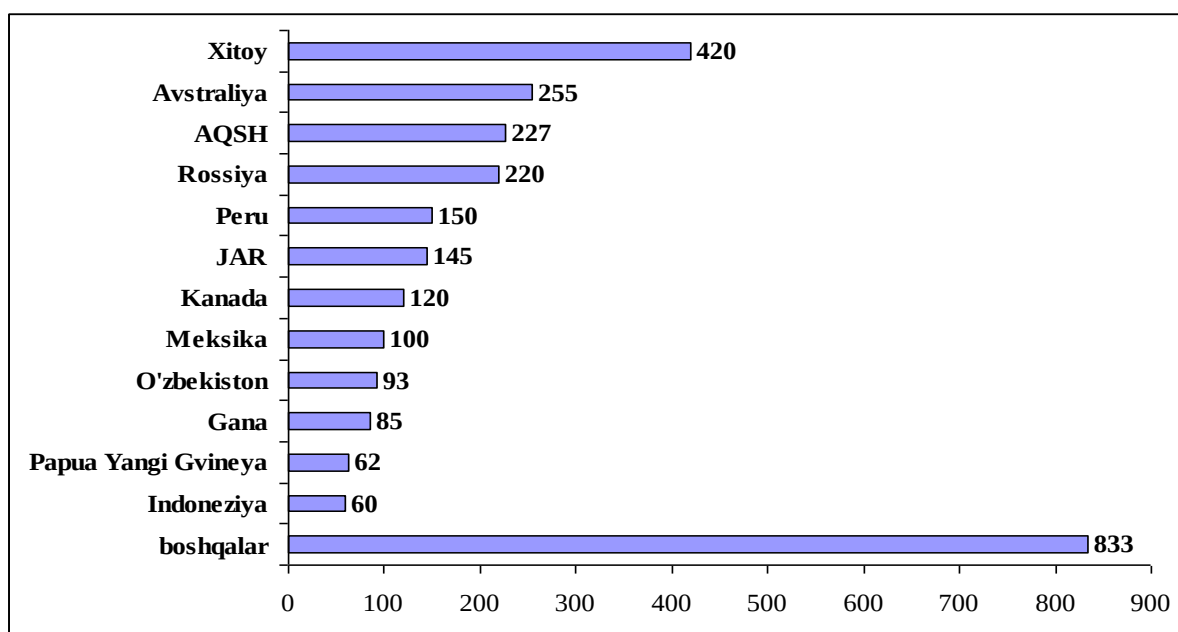
? – o'rin

? ming kishidan ortiq

2. Quyidagi mahsulotlarni ishlab chiqarishda O'zbekistonning dunyodagi ulushini aniqlang (% hisobida).

3. Dunyoda oltin qazib olishda yetakchi mamlakatlar diagrammasini tahlil qiling (2013 yil, tonna). Unda O'zbekistonning ulushini aniqlang va mamlakatimizdagi asosiy oltin konlarini aytib bering.

Manba: <http://www.ray-idaho.ru>

4. Quyidagi jadvalni tahlil qiling va tegishli xulosalar chiqaring.

Markaziy Osiyo davlatlarining hududi va chegaralari haqida ma'lumot

Davlatlar	Hududi			Quruqlik chegaralari		
	ming km ²	%	dunyoda tutgan o'rni	km	qo'shni davlatlar bilan	%
O'zbekiston	448,9	11,2	55	6221	Afg'oniston – 137 Qozog'iston – 2203 Qirg'iziston – 1099 Tojikiston – 1161 Turkmaniston- 1621	2,2 35,4 17,7 18,7 26
Qozog'iston	2724,9	68,0	9	12012	Xitoy – 1533 Qirg'iziston – 1051 Rossiya – 6846 Turkmaniston – 379 O'zbekiston - 2203	12,8 8,7 570 3,2 18,3
Qirg'iziston	199,9	5,0	86	3878	Xitoy – 858 Qozog'iston – 1051 Tojikiston – 870 O'zbekiston - 1099	22,1 27,1 22,5 28,3
Tojikiston	143,1	3,6	92	3651	Afg'oniston – 1206 Xitoy – 414 Qirg'iziston – 870 O'zbekiston - 1161	33,0 11,4 23,8 31,8
Turkmaniston	491,2	12,2	51	3736	Afg'oniston – 744 Eron – 992 Qozog'iston – 379 O'zbekiston - 1621	19,9 26,6 10,1 43,4
Markaziy Osiyo	4008,0	100	-	29498	Rossiya – 6846 Xitoy – 2805 Eron – 992 Afg'oniston – 2087	23,2 9,5 3,4 7,1

Manba: Ибраимова А.А. Ўзбекистон Республикасини Марказий Осиё давлатлари билан ташқи иқтисодий алоқаларининг географик жиҳатлари: География фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент: Гидрометеорология ИТИ, 2012. – 158 бет.

Ushbu jadvalni tahlil qilganda O'zbekiston Respublikasining Markaziy Osiyo mintaqasida joylashgan o'rni va mavqeyi, mamlakatimizning mintaqadagi "bog'lovchi halqa" vazifasini bajarishini asoslab bering.

5. Quyidagi jadvaldan tegishli xulosa chiqaring.

Jadval

O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy tuzilishi
(1 yanvar 2014 yil holatiga)¹

Hududlar	Tashkil topgan yili	Maydoni, ming kv.km	Aholisi, ming kishi	Qishloq tumanlari	Shaharlar	Shaharchalar	Qishloq fuqarolar yig'ini	Qishloq aholi manzilgohlari
O'zbekiston Respublikasi	01.09.1991	448,97	30492,8	157	119	1085	1477	11017
Qoraqalpog'iston Respublikasi	09.01.1992	166,59	1736,5	14	12	26	139	1128
<i>viloyatlar:</i>								
Andijon	06.03.1941	4,3	2805,5	14	11	78	95	456
Buxoro	15.01.1938	40,32	1756,4	11	11	69	121	1469
Jizzax	29.12.1973	21,21	1226,8	12	6	42	100	579
Navoiy	20.04.1982	110,99	900,1	8	6	47	55	577
Namangan	06.03.1941	7,44	2504,1	11	8	120	99	403
Samarqand	15.01.1938	16,77	3445,6	14	11	88	125	1829
Sirdaryo	16.02.1963	4,28	763,8	8	5	25	71	260
Surxondaryo	06.03.1941	20,1	2308,3	14	8	114	114	865
Toshkent	15.01.1938	15,25	2725,9	15	16	97	146	885
Farg'ona	15.01.1938	6,76	3386,5	15	9	197	161	1021
Xorazm	15.01.1938	6,05	1684,1	10	3	58	98	559
Qashqadaryo	20.01.1943	28,57	2895,3	13	12	123	147	1046
Toshkent sh.	VII asr	0,34	2352,9	—	1	1	—	—

Manba: Солиев А. Ўзбекистон географияси (Ўзбекистон иқтисодий ва ижтимоий географияси). Дарслик. – Тошкент: Университет, 2014. – 9 бет.

¹ Aholi soni dastlabki ma'lumotlar bo'yicha.

6. Quyidagi jadvaldan tegishli xulosa chiqaring.

1-jadval

**O'zbekiston Respublikasining ayrim xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar,
assotsiatsiyalar, komissiyalar va harakatlarga a'zoligi**

№	Nomi	O'zbekiston a'zo bo'lgan yil
1.	Birlashgan millatlar tashkiloti (BMT)	1992 yil 2 mart, Nyu-York
2.	BMTning sanoatni rivojlantirish tashkiloti - YuNIDO	1994 yil aprel, Vena
3.	BMTning maorif, fan va madaniyat masalalari bo'yicha tashkiloti - YuNESKO	1993 yil 26 oktabr, Parij
4.	BMTning bolalar jamg'armasi - YuNISEF	1994 yil 20 aprel, Nyu-York
5.	BMTning giyohvand moddalarni nazoratiga oid xalqaro dasturi - YuNDKP	1995 yil fevral, Vena
6.	Jahon sayyohlik tashkiloti	1993 yil, Madrid
7.	Jahon pochta aloqa ittifoqi	1992 yil aprel, Bern
8.	Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti	1992 yil 22 may, Jeneva
9.	Xalqaro mehnat tashkiloti	1992 yil 13 iyul, Jeneva
10.	Jahon meteorologiya tashkiloti	1993 yil 23 yanvar, Jeneva
11.	Xalqaro atom energetikasi agentligi - MAGATE	1994 yil 15 yanvar, Vena
12.	BMTning Osiyo va Tinch okean iqtisodiy va ijtimoiy komissiyasi - ESKATO	1992 yil 31 iyul, Bangkok
13.	BMTning Yevropa iqtisodiy komissiyasi - YeIK	1993 yil 30 iyul, Jeneva
14.	Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki - XTTB	1992 yil 21 sentabr, Vashington
15.	Xalqaro valyuta jamg'armasi	1992 yil 21 sentabr, Vashington
16.	Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki - YeTTB	1992 yil 27 aprel, London
17.	Osiyo taraqqiyot banki - OTB	1995 yil 31 avgust
18.	Xalqaro bojxona tashkiloti	1992 yil 22 iyul, Bryussel
19.	Xalqaro moliya korporatsiyasi	1992 yil 21 sentabr, Vashington
20.	Xalqaro taraqqiyot assotsiatsiyasi	1992 yil 21 sentabr, Vashington
21.	Yevropa xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti	1992 yil 30 yanvar, Vena
22.	Iqtisodiy hamkorlik tashkiloti - EKO	1992 yil 28 noyabr, Tehron
23.	Shimoliy Atlantika hamkorlik kengashi (1997 yil maydan Yevroatlantika sheriklik kengashi deb ataladi)	1992 yil 28 noyabr, Bryussel
24.	Qo'shilmaslik harakati	1992 yil 1 sentabr, Jakarta
25.	Islom konferensiyasi tashkiloti	1996 yil 2 oktabr, Jidda
26.	Xalqaro Olimpiya qo'mitasi	1992 yil 22 mart, Lozanna
27.	Jinoyat politsiyasi xalqaro tashkiloti - Interpol	1994 yil 28 sentabr, Lion
28.	Xalqaro mehnat tashkiloti	1992 yil 13 iyul, Jeneva
29.	Fuqaro aviatsiyasi xalqaro tashkiloti	1992 yil 12 noyabr, Monreal
30.	Xalqaro elektr aloqa ittifoqi	1992 yil 10 iyul, Jeneva
31.	Yevropa energetika xartiyasi	1995 yil 5 aprel, Bryussel
32.	Islom taraqqiyot banki	2003 yil sentabr
33.	Xalqaro epizotiya idorasi	1992 yil 9 oktabr, Parij
34.	Xalqaro ko'rgazmalar idorasi	1997 yil 3 iyun, Parij

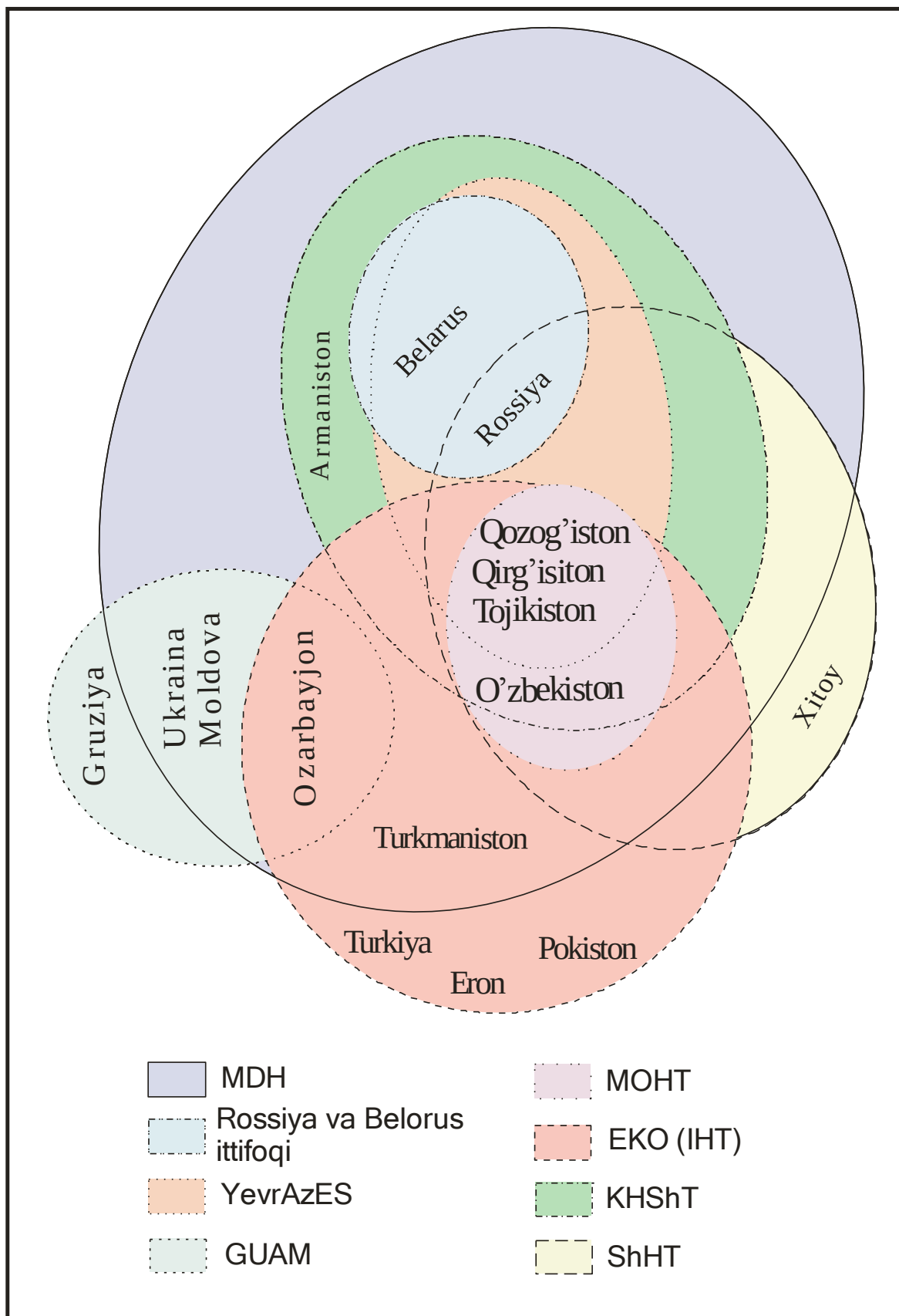
Manba: jadval mfa.uz sayti ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Yirik xalqaro institutlar va ularning O'zbekistondagi faoliyati

Nomi	Tashkil topgan yili	Qarorgohi	A'zo davlat-lar soni	Faoliyat sohasi	O'zbekiston a'zo bo'lgan yil	O'zbekistondagi faoliyati
Birlashgan millatlar tashkiloti (BMT)	1945	Nyu-York	193	Siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, harbiy va ekologik sohalarni global miqyosda muvofiqlashtirish	1992	Iqtisodiy-ijtimoiy sohalarni rivojlantirish, jamiyat hayotini muvofiqlashtirish
Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVJ)	1944	Vashington	188	Xalqaro savdoning o'sishi, valyutalar barqarorligini ta'minlash, jamg'arma a'zolari orasida joriy hisoblarni tashkil etish va valyuta cheklovlarini bartaraf qilishga ko'maklashish va h.k.	1992	Valyuta bozorini erkinlashtirish, xalqaro joriy operatsiyalarda milliy valyuta konvertatsiyasini ta'minlash
Jahon banki (JB)	1944	Vashington	184	Transport va aloqa, energiya ta'minoti, ta'lim, atrof-muhitni muhofaza qilish, sog'liqni saqlash, xususiy sektorni rivojlantirishni moliyalashtirish	1992	Chet el valyutasi va savdo operatsiyalarini erkinlashtirish sohasidagi siyosatni takomillashtirish, bevosita xorijiy investitsiyalar bilan birga xususiy sektorni rivojlantirish, irrigatsiya tizimini yaxshilash
Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (ETTB)	1991	London	-	Bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan Markaziy va Shimoliy Yevropa, Rossiya va Markaziy Osiyo davlatlariga, xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga, tarkibiy va tarmoq iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishga ko'maklashish	1992	Xususiy investitsiyalar va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, bank-moliya sektorini rivojlantirishga yordamlashish, infratuzilmani rivojlantirishga qaratilgan loyihalarni qo'llab-quvvatlash
Osiyo taraqqiyot banki (OTB)	1966	Manila	67	Qishloq xo'jaligi va qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlash, transport kommunikatsiyalarini qurish va ta'mirlash, tog'-ruda sanoati, sog'liqni saqlash va ekologiya, turizm infratuzilmasi, iste'mol tovarlari ishlab chiqarish va bank tizimini rivojlantirish	1995	Transport infratuzilmasi, qishloq xo'jaligi, ta'lim, shahar infratuzilmasi, kichik va o'rta biznes sohasiga moliyaviy va texnik yordam ko'rsatish
Islom taraqqiyot banki (ITB)	1973	Jidda	56	Iqtisodiy va ijtimoiy sohalardagi loyihalarni moliyalashtirish, musulmonlarga yordam ko'rsatuvchi maxsus jamg'armalar tashkil etish va boshqarish, texnik yordam ko'rsatish, iqtisodiy tadqiqotlarga ko'maklashish	2003	Madaniy, diniy sohalarni qo'llab-quvvatlash, iqtisodiy tadqiqotlarni amalga oshirishni ta'minlash
Shanxay hamkorlik tashkiloti (ShHT)	2001	Shanxay	6	Mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash, iqtisodiyot, fan, madaniyat, energetika, transport, atrof-muhitni muhofaza qilish	2001	Mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash, iqtisodiyot, transport kommunikatsiyalarini rivojlantirish va h.k.

Manba: jadval www.mfa.uz ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

7. Mustaqillik yillarida O'zbekistonning turli integratsion birlashmalardagi ishtirokini quyidagi chizma misolida tahlil qiling.

Manba: Ibraimova A.A. Ўзбекистон Республикасини Марказий Осиё давлатлари билан ташқи иқтисодий алоқаларининг географик жиҳатлари: География фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент: Гидрометеорология ИТИ, 2012. – 28 бет.

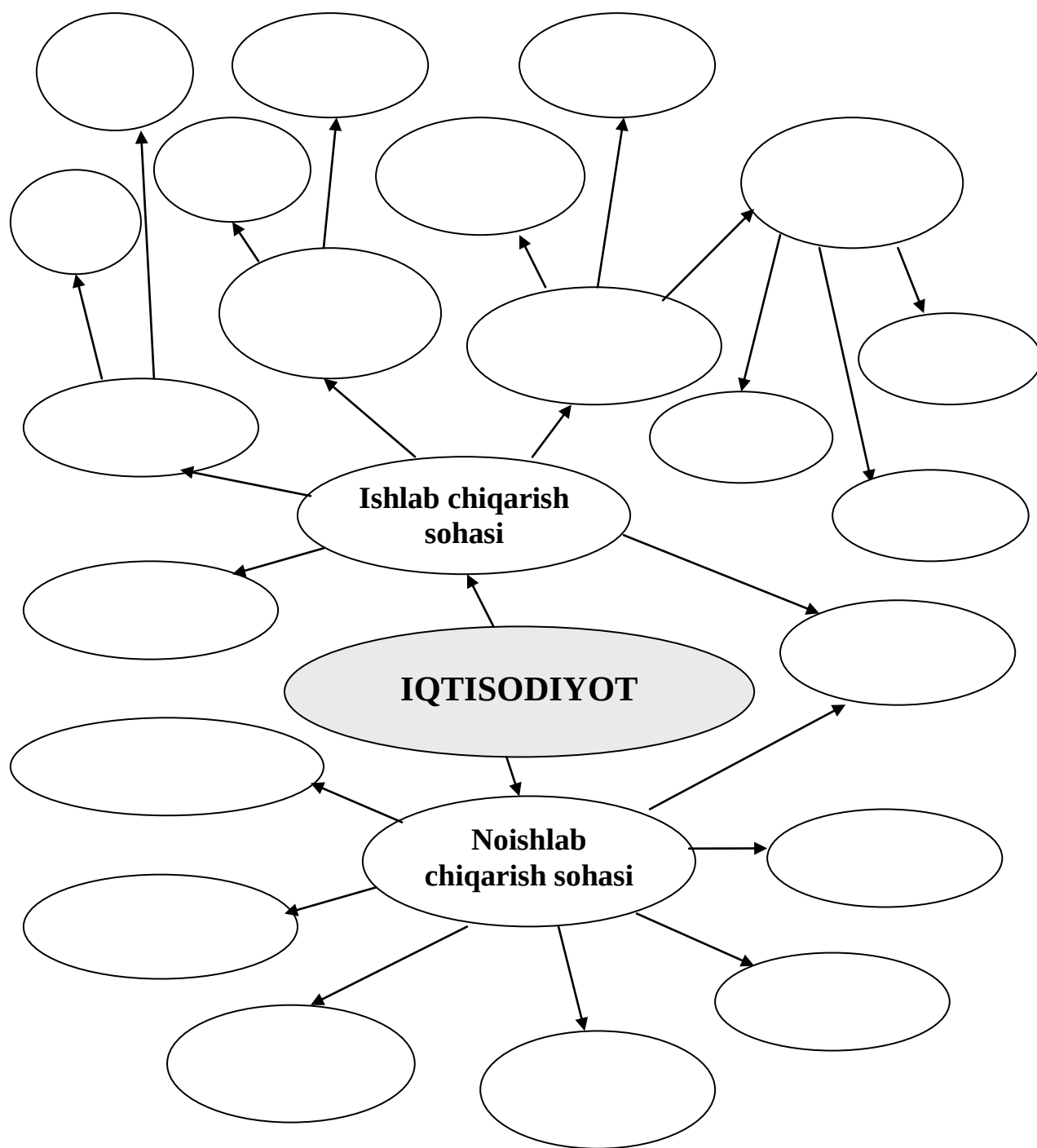
8. Quyida O'zbekiston tashqi siyosatining asosiy tamoyillari berilgan. Ularni asoslab bering.

- mafkuraviy qarashlardan qat'iy nazar tashqi munosabatlarda oshkoralik;
- teng huquqlilik va o'zaro manfaatli hamkorlik, boshqa mamlakatlarning ichki ishlariga aralashmaslik;
- o'zining milliy-davlat manfaatlarining ustuvorligida o'zaro manfaatlarni har tomonlama hisobga olish;
- to'la ishonch, xalqaro iqtisodiy va moliyaviy tashkilotlar doirasidagi hamkorlikni chuqurlashtirish asosida ikki tomonlama va ko'p tomonlama tashqi aloqalar o'rnatish va ularni rivojlantirish;
- umume'tirof etilgan huquq normalariga rioya qilish va xalqaro tartiblarga izchillik bilan o'tish va h.k.

9. Quyidagi jadval asosida O'zbekistonning yirik ma'muriy-hududiy birliklari (viloyatlar)ga tavsif bering *(viloyatlar nomi har bir talabaga o'qituvchi tomonidan alohida beriladi)*.

	Ustunni to'ldiring.
Viloyat nomi	
Tashkil topgan yili	
Markazi	
Viloyat markazining poytaxtgacha masofasi, km	
Hududi, ming km²	
Hududining kattaligi bo'yicha respublikadagi o'rni	
Qo'shni viloyatlar	
Qo'shni davlatlar	
Aholisi soni, ming kishi	
Aholi soni bo'yicha respublikadagi o'rni	
Aholi zichligi, kishi/km²	
Sanoatning asosiy tarmoqlari	
Yirik sanoat korxonalari	
Qishloq xo'jaligining asosiy tarmoqlari	
Yirik shaharlari	

10. O'zbekiston iqtisodiyotining yetakchi tarmoqlari klasterini tuzing, ular shakllanishi va rivojlanishining shart-sharoitlari va omillarini aniqlang.

MAVZUNI MUSTAHKAMLASH BO'YICHA SAVOLLAR

1. O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanish yo'lini izohlang.
2. O'zbekiston jahon hamjamiyatida qanday yutuqlarga erishmoqda?
3. O'zbekiston Respublikasi dunyoning nechta mamlakati tomonidan tan olingan?
4. Mamlakatimiz qanday mahsulotlar yetishtirishda dunyoda yetakchi mavqega ega?
5. Mamlakatimiz qanday foydali qazilmalar turlari bo'yicha dunyoda yetakchi mavqega ega?
6. O'zbekistonning mintaqaviy integratsiya jarayonlaridagi ishtirokini qanday baholaysiz?
7. Jahon sivilizatsiyasida O'zbekistonning mavqeini qanday baholaysiz?
8. Respublikamiz ma'muriy-hududiy jihatdan qanday birliklardan iborat?
9. Oltin zahiralari va uni qazib olishda O'zbekiston dunyoda nechanchi o'rinlarni egallaydi?
10. O'zbekistonda nechta shahar va shaharchalar mavjud?
11. O'zbekiston qaysi mamlakatlar bilan bir xil kenglikda joylashganligini xaritadan aniqlang.
12. O'zbekiston chegaradosh davlatlarga tavsif bering.
13. Mamlakatimiz hududi qanchaga teng va bu borada dunyoda nechanchi o'rinda turadi?
14. O'zbekiston aholisi soni bo'yicha dunyoda nechanchi o'rinda turadi?
15. O'zbekistonning transport geografik o'rniga baho bering.
16. Respublikamiz jahon siyosiy xaritasida qanday o'rin tutadi?
17. O'zbekiston qaysi mamlakatlar bilan diplomatik munosabatlar o'rnatgan?
18. Mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida tabiiy resurslarning ahamiyati qanday?
19. O'zbekiston qanday xalqaro va mintaqaviy tashkilotlarga a'zo?
20. O'zbekistonning asosiy savdo hamkorlari qaysi davlatlar?

21. Mamlakatimizda xalqaro turizmni rivojlantirish uchun qanday imkoniyatlar mavjud?
22. Tarixiy rekreatsiya resurslariga boy viloyatlarni ayting.
23. Respublikamizda tabiiy rekreatsiya imkoniyatlariga boy hududlar qaysilar?
24. O'zbekiston tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlarini aytib bering.
25. Qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirishda O'zbekiston mintaqamiz va dunyoda qanday o'rinlarni egallaydi?
26. O'zbekiston sanoatining qaysi tarmoqlari tashqi bozorlarga yo'naltirilgan?
27. Respublikamiz transport kommunikatsiyalarini rivojlantirishda qaysi davlatlar bilan hamkorlik qilmoqda?
28. Mamlakatimiz hududida qanday transmilliy kompaniyalar faoliyat ko'rsatmoqda?
29. O'zbekiston qanday moliyaviy tashkilotlarga a'zo hisoblanadi?
30. Mamlakatimizda xorijiy investorlar uchun qanday imkoniyatlar yaratilgan?

TEST TOPSHIRIQLARI

- 1. Quyidagi tashkilotlardan qaysi biriga O'zbekiston a'zo emas?**
A. MDH B. BMT C. NATO D. ShHT
- 2. O'zbekiston Respublikasi dunyoning nechta mamlakati tomonidan tan olingan?** A. 120 ta B. 150 ta C. 160 ta D. 200 ga yaqin
- 3. O'zbekiston Respublikasi qachon BMTga a'zo bo'lgan?**
A. 1992 yil 2 iyul B. 1992 yil 2 mart
C. 1993 yil 2 mart D. 1993 yil 2 iyul
- 4. Mamlakatimizga jahon oltin zahiralarining necha foizi to'g'ri keladi?**
A. 10 % B. 3 % C. 2 % D. 5 %
- 5. O'zbekiston gaz qazib olish bo'yicha MDHda nechanchi o'rinda turadi?** A. 1-o'rin B. 2-o'rin C. 3-o'rin D. 5-o'rin
- 6. O'zbekistonga butun Markaziy Osiyo mintaqasi gaz kondensati zahiralarining qanchasi to'g'ri keladi?**
A. 74 % B. 42 % C. 65 % D. 85 %

7. Respublikamiz hududining kattaligi bo'yicha dunyoda nechanchi o'rinda turadi?

- A. 45-o'rin B. 55-o'rin C. 65-o'rin D. 35-o'rin

8. Quyidagi tashkilotlardan qaysi biri faoliyatida mamlakatimiz faol ishtirok etmoqda?

- A. GUUAM B. YevrAzES C. NATO D. ShHT

9. Quyidagi jumla davlatimiz Konstitutsiyasining qaysi moddasiga tegishli:

“O'zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarning to'la huquqli subyektidir. Uning tashqi siyosati davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, chegaralarning dahlsizligi, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik qoidalariga va xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan boshqa qoidalari va normalariga asoslanadi.”

- A. 3-moddasi B. 7-moddasi C. 17-moddasi D. 27-moddasi

10. O'zbekiston Respublikasining Shanxay hamkorlik tashkiloti (ShHT)ga a'zo bo'lgan yilni belgilang.

- A. 2001 yil B. 2005 yil C. 1996 yil D. 2003 yil

11. O'zbekiston nechta davlat bilan chegaradosh?

- A. 5 ta B. 4 ta C. 6 ta D. 3 ta

12. Dunyo okeaniga chiqish uchun mamlakatimiz kamida nechta davlat hududidan o'tishga to'g'ri keladi?

- A. 1 ta B. 3 ta C. 2 ta D. 4 ta

13. Jahon hamjamiyati tomonidan tan olingan rivojlanishning “o'zbek modeli” nechta tamoyilni o'z ichiga oladi?

- A. 4 ta B. 5 ta C. 3 ta D. 2 ta

14. O'zbekiston YaIMning yillik o'sish sur'ati qanchani tashkil etadi?

- A. 5 foizga yaqin B. 8 foizdan ortiq C. 12 foiz D. 4 foizdan ziyod

15. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning pirovard maqsadi:

- A. aholi turmush farovonligini oshirish B. ishlab chiqarishni rivojlantirish
C. tub o'zgartirishlarni amalga oshirish D. keng ko'lamli islohotlarni kuchaytirish

TAYANCH SO'Z VA IBORALAR (GLOSSARIY)

Jahon hamjamiyati – jahonda mavjud davlatlarning hozirda insoniyat oldida turgan global muammolarni hamkorlikda hal qilishda, umumiy maqsad yo'lida faoliyat ko'rsatishda birligini anglatuvchi tushuncha. Jahon hamjamiyati barcha davlatlarning suveren tengligi xalqaro huquqiy tamoyiliga asoslangan.

Jahon banki – xalqaro moliya muassasasi. Tarkibiga BMTning ixtisoslashgan muassasasi maqomiga ega bo'lgan 3 mustaqil xalqaro moliya instituti (Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki, Xalqaro moliya korporatsiyasi hamda Xalqaro taraqqiyot uyushmasi) kiradi. Ba'zi adabiyotlarda Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki norasmiy holda Jahon banki deb ham ataladi.

Jahon bozori – xalqaro mehnat taqsimotida ishtirok etish bilan o'zaro bog'langan mamlakatlar o'rtasidagi barqaror tovar-pul munosabatlari tizimi. Jahon bozorida alohida narxlar — jahon narxlari amal qiladi; ayirboshlash ulgurji shaklda va xalqaro birjalar vositasida olib boriladi.

Birodarlashgan shaharlar – turli davlatlarning doimiy do'stona aloqalar o'rnatgan shaharlari. Ular birodarlashgan shaharlar jahon federatsiyasiga birlashgan. 1963 yildan boshlab har yili aprel oyining oxirgi yakshanba kuni Jahon birodarlashgan shaharlar kuni sifatida nishonlanadi. Birodarlashgan shaharlar mahalliy hokimiyat vakillarining delegatsiyalari, mutaxassislar, badiiy havaskorlik va sport jamoalari ko'rgazmalar, sayyohlar almashish va boshqa tadbirlarda faol ishtirok etadilar. Toshkent shahri Sietl (AQSH, 1973), Shanxay (Xitoy, 1996), Kortrayk (Belgiya, 1982), Tunis (Tunis, 1973) shaharlari bilan birodarlashgan. Navoiy shahri Chjuchjou shahri (Xunan viloyati, Xitoy, 1996) bilan, Angren shahri Datun shahri (Shansi viloyati, Xitoy, 1995) bilan birodarlashgan.

Erkin iqtisodiy zona – davlatlararo kelishuvlarga yoki maxsus qonunlarga muvofiq, xo'jalik va tashqi iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanish uchun imtiyozli soliq, moliya, huquqiy sharoitlar joriy qilinadigan muayyan hududlar. Xorijiy va mahalliy tadbirkorlarni jalb etish maqsadlarida tashkil etiladi va ularda zarur ishlab chiqarish va ish yuritish infratuzilmasi barpo etiladi. Ular ko'p hollarda davlatlararo tutash hududlarda (bir necha davlatlarning chegaralari tutashgan

hudud), xalqaro aeroportlar, port shaharlarda yoki transport yo'llari tutashgan hududlarda tashkil etiladi.

Erkin savdo – mamlakatlar o'rtasida tarif, kvota yoki boshqa sun'iy to'siqlar olib tashlangan holda amalga oshiriladigan savdo.

Xalqaro tashkilotlar – davlatlarning yoki hukumat qaramog'ida bo'lmagan milliy jamiyat (assotsiatsiya)larning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, fan-texnika, madaniyat va shu kabi sohalarda umumiy maqsadlarga erishish uchun tuzilgan uyushmasi; davlatlar o'rtasidagi ko'p tomonlama hamkorlikning eng muhim shakllaridan biri.

Xalqaro valyuta jamg'armasi (International Monetary Fund) – BMTning ixtisoslashgan muassasasi, a'zo mamlakatlarning valyuta hamkorligini amalga oshiradigan xalqaro tashkilot.

Xalqaro shartnoma – davlatlar yoki xalqaro huquqning boshqa subyektlari o'rtasida siyosiy, iqtisodiy, madaniy yoki boshqa sohalarga oid o'zaro huquq va majburiyatlarni belgilab beradigan kelishuv; xalqaro huquqning asosiy manbai (shartnoma, bitim, konvensiya, pakt, deklaratsiya, memorandum, protokol, ustav, bayonot va b.).

Shanxay hamkorlik tashkiloti (ShHT) – mintaqaviy xavfsizlik va iqtisodiy hamkorlik tashkiloti. Xitoyning Shanxay shahrida 6 davlat (Qozog'iston, Xitoy, Qirg'iziston, Rossiya, Tojikiston, O'zbekistan) rahbarlari uchrashuvida tuzilgan (2001 yil 15 iyun).

Qo'shma korxona – boshqa mamlakatlar firmalari ishtirokida bunyod qilingan, tashkiliy jihatdan yagona yuridik shaxs sifatida rasmiylashtirilgan korxona.

Yopiq hududli mamlakat – dunyo okeaniga bevosita chiqa olmaydigan, buning uchun boshqa davlatlar hududidan o'tuvchi mamlakat.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1,2,3,4,5,12,14,16,18,20,23,25,26,27,28,29,50,52,53,54,56,57,60,61,62,63,64.

7-MAVZU: IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYA QILISH SHAROITIDA, O'ZBEKISTONNING TABIIY RESURS SALOHİYATI, ULARDAN OQILONA FOYDALANISH

Reja:

1. O'zbekistonning iqtisodiy-geografik o'rni, tabiiy sharoiti va resurslari.
2. Suv resurslari, o'simlik va hayvonot dunyosi.
3. Mineral-xom ashyo resurslari.
4. Yoqilg'i-energetika resurslari.

O'zbekistonning tabiiy sharoiti. Iqtisodiy geografik o'rni. Relyefi, iqlimi, yer va suv resurslari va ularning xo'jalikdagi ahamiyati. Tabiiy resurslari. Yoqilg'i-energetika, mineral-xom ashyo resurslari, qurilish materiallari resurslari va ularning zahiralari. Tabiiy resurslarni iqtisodiy baholash. Tabiiy sharoit va resurslarning xalqaro mehnat tahsimotida va respublika xo'jaligini ixtisoslashuvdagi roli va ahamiyati. O'zbekiston iqtisodiyotni rivojlanishida tabiiy omillarning ahamiyati.

AMALIY TOPSHIRIQLAR

1. Ushbu mavzuga tayyorgalik jarayonida Prezident I.Karimovning “O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari” (Toshkent, 1997) asaridan keng foydalaning (227-252 betlar). Unda keltirilgan ma'lumotlarni kursdoshlaringiz bilan muhokama eting va o'z fikr-mulohazalaringizni daftaringizga yozing.

2. O'zbekiston Respublikasi tabiiy sharoiti va resurslarini aks ettiruvchi xaritani chizing. Unga mamlakatimizda aniqlangan asosiy turdagi foydali qazilma konlari nomlarini tushiring. Strategik foydali qazilmalarga boy bo'lgan viloyatlarni aniqlang va bu qazilma turlarining ular iqtisodiyotidagi o'rniga baho bering.

3. O'zbekistonning iqtisodiy geografik o'rnini baholang.

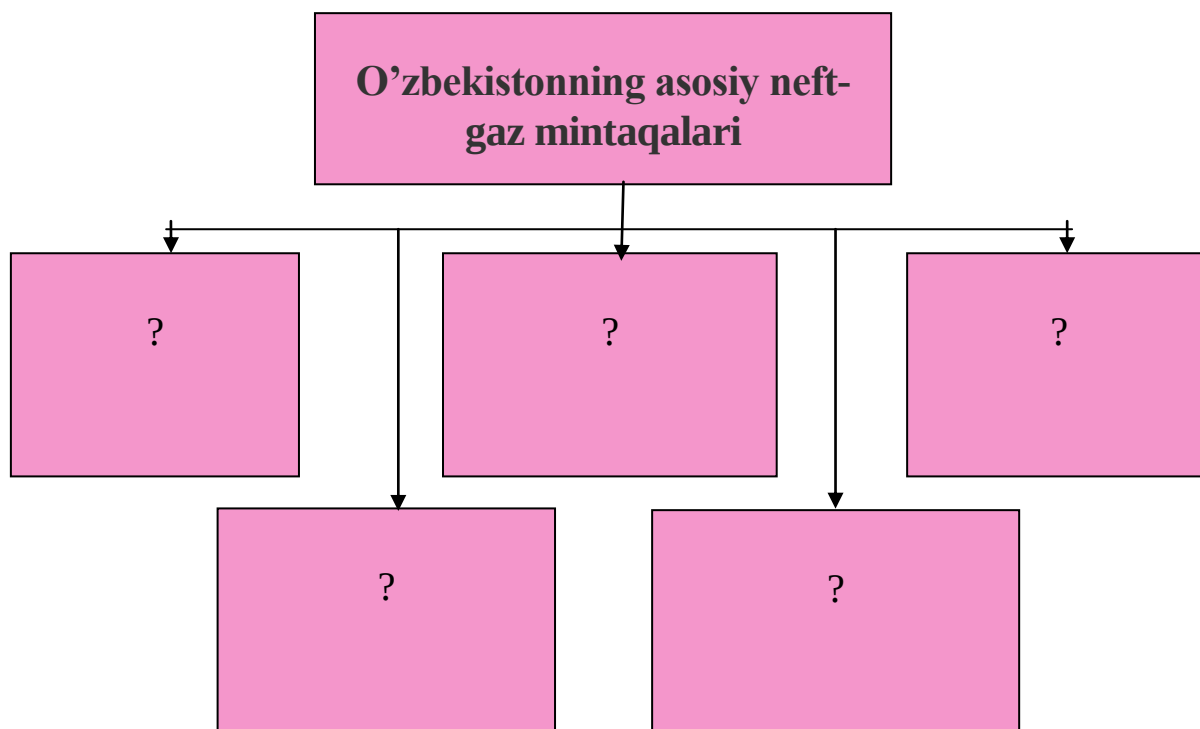
№	Iqtisodiy geografik o'rin	
	Qulay tomonlari	Noqulay tomonlari
1.	G'arb bilan Sharqni bo'g'lovchi muhim transport yo'llari chorrahasida joylashganligi.	Dengiz transportiga bevosita chiqish imkonining yo'qligi, hududining ikki karra yopiqqligi.
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		
8.		
...		

4. Quyidagi jadvalda O'zbekiston Respublikasida qazib olinadigan tabiiy resurs nomlari berilgan. Tabiiy resurs qazib olinadigan konlar nomi va ularning qaysi viloyatda joylashganligini aniqlab, jadvalni to'ldiring.

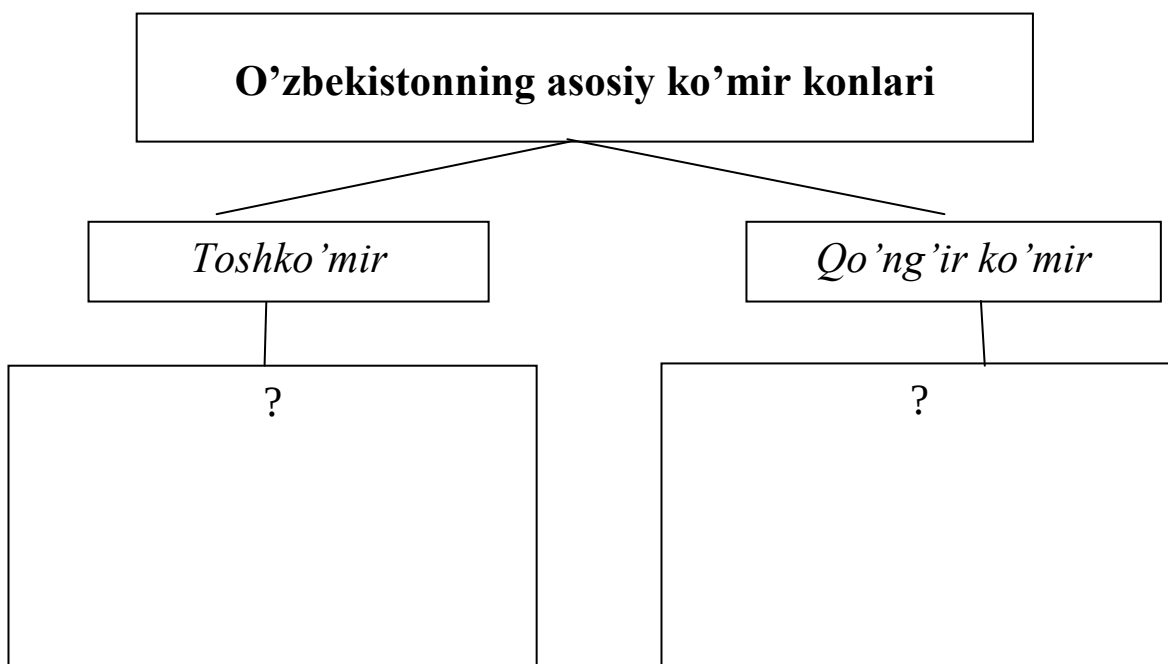
Jadval

Foydali qazilma turlari	Konning nomi	Qaysi viloyatda joylashgan?
Neft		
Tabiiy gaz		
Toshko'mir		
Qo'ng'ir ko'mir		
Uran		
Kumush		
Mis		
Molibden		
Oltin		
Volfram		
Marmar		

5. O'zbekistonning asosiy neft-gaz mintaqalarini aniqlang.

6. O'zbekistonning asosiy ko'mir konlarini aniqlang va ularning ahamiyatini tushuntirib bering. Toshko'mir va qo'ng'ir ko'mir turlarining iqtisodiy samaradorligi qanday?

7. Quyidagilar qanday foydali qazilma turiga tegishli? Ulardan mamlakatimizda keng tarqalgan turlarini ayting.

Shartli belgi	Foydali qazilma nomi	Shartli belgi	Foydali qazilma nomi	Shartli belgi	Foydali qazilma nomi

Izoh: jadvalni to'ldirish jarayonida geografik atlaslardan foydalanish tavsiya etiladi.

MAVZUNI MUSTAHKAMLASH BO'YICHA SAVOLLAR

1. O'zbekistonning tabiiy-iqtisodiy geografik o'rniga baho bering.
2. Tabiiy sharoit va tabiiy resurs deganda nimani tushunasiz?
3. O'zbekiston iqlimi qanday ekinlarni yetishtirish uchun qulay, qandaylari uchun noqulay?
4. Mamlakatimiz relyefining asosiy xususiyatlarinig ayting.
5. O'zbekiston hududida qanday foydali qazilmalar aniqlangan?
6. O'zbekiston yoqilg'i-energetika resurslariga nimalar kiradi?
7. O'zbekiston rudali qazilma boyliklardan qaysilariga boy?
8. O'zbekiston yer resurslari bilan qanday ta'minlangan?
9. Mamlakatni suv resurslari bilan qanday ta'minlanganligi to'g'risida so'zlab bering.
10. Respublikamizning biologik (o'simlik va hayvonlar) resurslariga baho bering.
11. O'zbekiston "Qizil Kitob"ga kiritilgan o'simlik va hayvonlar turlaridan qaysilarini bilasiz?
12. O'zbekistonning yer resurslariga baho bering.
13. Mamlakatimizdagi asosiy neft-gaz konlarini ayting.
14. Respublikada ko'mir qaysi kon (viloyat)lardan qazib olinadi?
15. SWOT-tahlil usulining ahamiyatini tushuntiring va uni O'zbekiston tabiiy sharoiti va resurslariga nisbatan qo'llang.
16. O'zbekistonning asosiy daryolari qaysilar?
17. Mamlakatimizda bunyod etilgan asosiy suv omborlarini ayting.
18. O'zbekiston qaysi mamlakatlar bilan bir xil kenglikda joylashganligini xaritadan aniqlang.
19. Respublikamiz jahon siyosiy xaritasida qanday o'rin tutadi?
20. Mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida tabiiy resurslarning ahamiyati qanday?

21. Respublikamizdagi yirik neft va gaz konlari qaysi viloyatlar hududida joylashgan?
22. Mamlakatimizda oltin va kumush qaysi konlardan olinadi?
23. Qurilish materiallari xom ashyolaridan qaysilari mamlakatimiz hududida keng tarqalgan?
24. Strategik foydali qazilmalar deganda nimani tushunasiz?
25. Transchegaraviy suv havzalari deganda nima tushuniladi?
26. Mamlakatimiz rudali foydali qazilmalarning qanday turlariga boy?
27. O'zbekistonda yiliga qancha tabiiy gaz, neft va oltin qazib olinadi?
28. Rudali foydali qazilmalarning mavjudligi qaysi sanoat tarmoqlarini rivojlantirish imkonini beradi?
29. Noruda foydali qazilmalar qaysi sanoat tarmoqlari rivojlanishi uchun asos hisoblanadi? Yoqilg'i resurslari-chi?
30. O'zbekistonning umumiy tabiiy resurs salohiyati qanchaga baholangan?

TEST TOPSHIRIQLARI

1. O'zbekistonda qaysi konlardan mis qazib olinadi?

- A. Qalmoqqir, Muruntov, Kumushkon B. Qalmoqqir, Sariqcheku, Dalnee
C. Qalmoqqir, Ko'kdumaloq, Marjonbuloq
D. Sho'rta, Xo'jaikon, Uchquloq

2. Respublikamiz oltin qazib olish bo'yicha dunyoda nechanchi o'rinda turadi (2013 yil)?

- A. 7-o'rinda B. 11-o'rinda C. 4-o'rinda D. 9-o'rinda

3. O'zbekistonda sug'oriladigan yerlar qancha maydonni egallaydi?

- A. 5,0 mln. gektar B. 3,3 mln. gektar
C. 4,5 mln. gektar D. 4,2 mln. gektar

4. Yevrosiyoda mashhur O'zbekistondagi eng katta oltin koni qaysi?

- A. Muruntov B. Marjonbuloq C. Qizilolma D. Kumushkon

5. Quyidagilardan qaysi biri kumush koni hisoblanadi?

- A. Sariqcheku B. Muruntov C. Kosmonachi D. G'ozg'on

6. Mamlakatimizdagi mashhur marmar koni qaysi javobda keltirilgan?

A. Muruntov B. G'ozg'on C. Sariqcheku D. Ko'kdumaloq

7. O'zbekistondagi foydali qazilmalarga nisbatan "kambag'al" hududlar qaysi?

A. Qoraqalpog'iston Respublikasi va Sirdaryo viloyati

B. Sirdaryo va Xorazm viloyatlari

C. Andijon va Qashqadaryo viloyatlari

D. Sirdaryo va Namangan viloyatlari

8. Tabiiy resurs – bu ...

A. inson hayoti va faoliyati davomida bevosita foydalaniladigan barcha turdagi tabiiy ne'matlar

B. inson hayoti va faoliyati davomida bevosita foydalaniladigan barcha turdagi qazilma boyliklar

C. inson hayoti va faoliyati davomida bevosita foydalaniladigan barcha turdagi biologik resurslar

D. inson hayoti va faoliyati davomida bevosita foydalaniladigan ayrim turdagi resurslar

9. O'zbekistondagi eng yirik ko'mir koni qaysi?

A. Boysun B. Sharg'un C. Muborak D. Angren

10. O'zbekistondagi birinchi gidroelektr stansiya qachon va qayerda qurilgan?

A. 1920 yilda Sirdaryoda

B. 1926 yilda Bo'zsuv kanalida

C. 1935 yilda Chirchiq daryosida

D. 1928 yilda Amudaryoda

11. O'zbekistondagi birinchi neft koni 1904 yilda qayerda ochilgan?

A. Chimyon konida

B. Mingbuloq konida

C. Ko'kdumaloq konida

D. Ko'kaydi konida

12. Mamlakatimizning asosan qaysi viloyatlarida oltin qazib olinadi?

A. Toshkent, Andijon va Buxoro viloyatlari

B. Navoiy, Xorazm va Toshkent viloyatlari

C. Toshkent, Navoiy va Jizzax viloyatlari

D. Toshkent, Jizzax va Sirdaryo viloyatlari

13. Andijon viloyatidagi yirik neft va gaz konlarini belgilang.

- A. Lalmikor, Gazli, Qorovulbozor B. Mingbuloq, Uchqizil, Xovdag
C. Xo'jaobod, Bo'ston, Polvontosh D. Ko'kaydi, Mingbuloq, Lalmikor

14. Quyosh energiyasi tabiiy boyliklarning qaysi turiga mansub?

- A. tiklanadigan B. tiklanmaydigan
C. tugamaydigan D. tugaydigan

15. Mamlakatimizda qazib olinadigan ko'mirning necha foizi ochiq usulda olinadi?

- A. 50-60 % B. 60-80 % C. 90-95 % D. 80-90 %

TAYANCH SO'Z VA IBORALAR (GLOSSARIY)

Geografik muhit – Yer tabiatining kishilik jamiyati tarixiy taraqqiyotining hozirgi bosqichida o'zining hayoti va ishlab chiqarish faoliyati bilan bevosita ta'sir ko'rsatib turadigan qismi.

Tabiat — odamning paydo bo'lgunicha ham, odam ishtiroki bilan ham mavjud jonsiz va jonli borliq.

Tabiiy muhit – insonlarning yashashi uchun makon, resurslarning muhim manbai bo'lib, kishilarning ma'naviy dunyosiga, sog'lig'iga, ruhiyatiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Tabiat resurslari, tabiiy boyliklar — jamiyatning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish maqsadlarida xo'jalikda foydalaniladigan hamda insoniyatning yashashi uchun zarur bo'lgan, uni o'rab turgan tabiiy muhitning barcha tabiat komponentlari, energiya manbalari.

Tabiat komponentlari - tabiatni hosil qiluvchi asosiy tarkibiy qismlar, ya'ni tog' jinslari, relyef, yer usti va osti suvlari, tuproq, o'simlik va hayvonot dunyosi, havo massalari.

Tabiatni muhofaza qilish – tabiat va uning boyliklaridan oqilona foydalanishga, tabiatni inson manfaatlarini ko'zlab ongli ravishda o'zgartirishga, tabiat boyliklari va umuman tabiatni, uning go'zalligi, musaffoligini saqlab qolishga va yanada boyitishga qaratilgan barcha tadbirlar majmuasi.

Tuproq bonitirovkasi (lot. *bonitas* — *sifatlilik*) – tuproq unumdorligini qiyosiy baholash. Tuproq bonitirovkasi 100 ballik shkala bo'yicha ifodalanadi. Uning asosiy maqsadi tuproqlarni unumdorligiga qarab tasniflashdir. U yerni iqtisodiy baholash, yer kadastrini yuritish, melioratsiya hamda dehqonchilik sistemasini takomillashtirish va boshqalar uchun zarur.

Foydali qazilma konlari razvedkasi – yer osti mineral xom ashyolari zahirasi geologik-iqtisodiy baholash hamda geologiya razvedka ishlari jamlanmasi va ular bilan bog'liq bo'lgan izlanishlar. Razvedka natijasida konning geologik tuzilishi, fazoviy joylanish qonuniyatlari, foydali qazilma uyumlarining tuzilishi, o'lchami, shakli, yotish sharoitlari, yer osti mineral xom ashyolarining miqdori va sifati, kelajakda olib boriladigan o'zlashtirish ishlari sharoitlarini aniqlaydigan texnologik xususiyatlari va omillari belgilanadi.

Foydali qazilma zahiralar – foydali qazilma konlari tuzilishini o'rganish, geologiya qidiruv ishlari, razvedka qilish, ularni qazib olish va foydalanish jarayonida olingan ma'lumotlarga ko'ra yer ostida, ustida, havzalar ostida aniqlangan foydali qazilma miqdori. Ushbu ma'lumotlar foydali jism hajmini hisoblab chiqishga imkon beradi, bu hajmni zichlikka ko'paytirganda foydali qazilma zahiralar og'irligini hisoblash mumkin. Suyuq va gazsimon (neft, yer osti suvlari, yonuvchi gazlar) foydali qazilma zahiralar burg'i quduqlaridagi oqimni hisoblash usuli bilan aniqlanadi.

Foydali qazilmalar, mineral xom ashyolar – Yer po'stida qattiq, suyuq va gazsimon holatlarda uchraydigan, turli geologik jarayonlar natijasida to'plangan hamda miqdori, sifati, joylashish sharoitlariga ko'ra sanoatda ishlatishga yaroqli bo'lgan tabiiy mineral moddalar.

Resurslar bilan ta'minlanganlik – tabiiy resurslar miqdori bilan ulardan foydalanish darajasi (miqdori) o'rtasidagi nisbat.

Rekreatsiya resurslari – istirohat, turizm, davolanish maqsadida foydalaniladigan tabiat obyektlari, hodisalari va tarixiy-madaniy diqqatga sazovor joylar.

Yer resurslari – iqtisodiyot ehtiyojlari uchun foydalanish mumkin bo'lgan yerlar. O'zbekistonda yer resurslari tarkibiga foydalanib kelinayotgan yerlar va

istiqbolda foydalanish mumkin bo'lgan yerlar kiradi. Yer resurslari maydoni va sifati jihatidan baholanadi.

Suv resurslari – foydalanish uchun yaroqli bo'lgan yer usti, yer osti suvlari va tuproqdagi nam zahiralari. Suv resurslari asriy (yer usti qatlamlari, Qutb va baland tog' muzliklari, yirik ko'llar va shu kabilarda to'plangan chuchuk suvlar) va qayta tiklanadigan (daryo oqimlari, yer osti suvlarining o'zgaruvchan va dinamik zahiralari, ko'llar hajmining bir qismi va b.) turlarga bo'linadi. Suv resurslari deganda suv obyektlari - daryo, ko'l, dengizlar ham tushuniladi, chunki ulardan kema qatnovi, gidroenergetika, baliq xo'jaligi, dam olish, turizm va boshqa maqsadlarda foydalaniladi.

O'rmon resurslari – tabiat resurslarining eng muhim turlaridan biri; mamlakat hududidagi o'rmon (yog'och) zahiralari, yem-xashak, ovchilik resurslari, yovvoyi o'simliklarning mevalari, dorivor o'simliklar va boshqalar.

Qiyin eriydigan metallar, qiyin suyuqlanuvchi metallar — suyuqlanish harorati 1650-1700°dan yuqori bo'lgan metallar; 1000°dan yuqori haroratda mexanik xossalarini, puxtaligini yo'qotmaydi. Ularga titan, vanadiy, xrom, sirkoniy, niobiy, molibden, texnetsiy, ruteniy, gafniy, tantal, volfram, reniy, osmiy, iridiy, rodiy metallari kiradi.

Yer kadastri, davlat yer kadastri – yagona davlat kadastrlari tizimining asosiy tarkibiy qismi, yer resursining tabiiy, xo'jalik, huquqiy rejimi, toifalari, sifat xususiyatlari va qimmatini, yer uchastkalari o'rni, o'lchamlari, chegarasi va maydoni, ularning yer egalari, yerdan foydalanuvchilar, ijarachilar va mulkdorlar o'rtasidagi taqsimoti to'g'risidagi ma'lumotlar hamda hujjatlar majmui.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1,12,13,18,20,36,40,41,42,43,46,50,52,53,56,63,65.

8-MAVZU: IQTISODIYOTNI TARKIBIY O'ZGARTIRISH SHAROITIDA O'ZBEKISTON AHOLISI VA MEHNAT RESURLARI HAMDA BANDLIGI MUAMMOLARI

Reja:

- 1.O'zbekiston aholi soni dinamikasi va joylanishi.
2. Aholining demografik, yosh-jinsiy tarkibi tarkibi.
3. Respublika aholisining demografik vaziyati.
4. Mehnat resurslari.

Aholi soni, dinamikasi, aholining takror barpo etilishi. Demografik vaziyatning o'ziga xos xususiyatlari va demografik siyosat. Aholining jinsiy va yosh tarkibi, ularning mehnat resurslariga ta'siri. Iqtisodiy faol aholi. Savodxonlik darajasi.

Aholining "sifati". O'zbekiston – ko'p millatli davlat. Aholi keskin notekis joylashganligi, uning sabab va oqibatlari. Aholining ichki va tashqi migratsiyasi. Eski va yangi sug'oriladigan mintaqalar o'rtasida aholining hududiy qayta taqsimlanishi.

Shahar va qishloq aholisi. Urbanizatsiya darajasi va sur'atlari. Qadimgi va yangi shaharlar. Qishloqlar joylashuvi. Aholi joylashuvini takomillashtirish va boshqarish muammolari. Mehnat resurslari va ulardan foydalanish.

Aholi muammolari. Bandlikning samarali natijalari. Bandlik bo'yicha davlat siyosati. Mehnat bozori, uni tartibga solish muammolari. Ishsizlik, uning turlari. Aholining ta'lim darajasi. Kasb mahoratini oshirish muammolari.

AMALIY TOPSHIRIQLAR

1. Quyidagi jadvallarning tegishli ustunlarini berilgan formulalar asosida hisoblang va amaliy mashg'ulotlar daftaringizga tahlil qiling.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasi hududlari aholisi zichligi (2013 yil)

№	Hududlar	Maydoni, ming km ²	Aholi	
			soni, ming kishi	zichligi, har km ² /ga kishi
	O'zbekiston Respublikasi	448,97	30492,8	
1.	Qoraqalpog'iston Respublikasi	166,59	1736,5	
	<i>Viloyatlar:</i>			
2.	Andijon	4,30	2805,5	
3.	Buxoro	40,32	1756,4	
4.	Jizzax	21,21	1226,8	
5.	Qashqadaryo	28,57	2895,3	
6.	Navoiy	110,99	901,1	
7.	Namangan	7,44	2504,1	
8.	Samarqand	16,77	3445,6	
9.	Surxondaryo	20,10	2308,3	
10.	Sirdaryo	4,28	763,8	
11.	Toshkent	15,25	2725,9	
12.	Farg'ona	6,76	3386,5	
13.	Xorazm	6,05	1684,1	
14.	Toshkent shahri	0,34	2352,9	

Izoh: Aholi zichligi quyidagi formula yordamida aniqlanadi:

$$A_z = \frac{A}{M}$$

bu yerda A – aholi soni, M – yer maydoni

Turli hududlar uchun aholi zichligini aniqlashdan oldin berilgan ma'lumotlarni bir xil birlikka keltirish talab etiladi. Masalan, aholi soni million kishi, yer maydoni esa ming kv.km da berilsa, ikkala ma'lumotni ham ming yoki millionga keltirish kerak. Aks holda, olingan natija xato hisoblanadi.

Manba: stat.uz ma'lumotlari.

Ushbu jadvalni tahlil qilganda, avvalo mamlakat o'rtacha ko'rsatkichiga e'tibor qaratish, undan yuqori darajaga ega hududlarni ajratish va aholi eng siyrak joylashganlarini esa nazardan chetda qoldirmaslik lozim. Poytaxt – Toshkent shahrining mavqeyi va o'rnini alohida tahlil qilish talab etiladi. Tahlilda sabab va oqibat bog'lanishlarini aniqlash dolzarb ahamiyatga ega ekanligini unutmaslik kerak.

O'zbekiston Respublikasi aholisining o'sishini hisoblang

№	Hududlar	Aholi soni (ming kishi)		2013 yilda 2012 yilga nisbatan osishi, % hisobida
		2012 yil	2013 yil	
	O'zbekiston Respublikasi	29993,5	30492,8	
1.	Qoraqalpog'iston Respublikasi	1711,8	1736,5	
	<i>Viloyatlar:</i>			
2.	Andijon	2756,4	2805,5	
3.	Buxoro	1729,7	1756,4	
4.	Jizzax	1205,0	1226,8	
5.	Qashqadaryo	2831,3	2895,3	
6.	Navoiy	888,4	901,1	
7.	Namangan	2458,7	2504,1	
8.	Samarqand	3380,9	3445,6	
9.	Surxondaryo	2260,6	2308,3	
10.	Sirdaryo	750,6	763,8	
11.	Toshkent	2695,7	2725,9	
12.	Farg'ona	3329,7	3386,5	
13.	Xorazm	1653,8	1684,1	
14.	Toshkent shahri	2340,9	2352,9	
<i>Izoh: Aholi o'sishi quyidagi formula yordamida aniqlanadi:</i> $Ao' = \frac{A_1 \times 100}{A_0}$ <i>Bu yerda A_1 – berilgan yildagi (2013 yil) aholi soni, A_0 – bazis yildagi (2012 yil) aholi soni</i>				

Manba: stat.uz ma'lumotlari.

2. Berilgan ma'lumotlardan foydalanib, O'zbekiston hududlari aholisining tabiiy ko'payishini hisoblang. Hisoblash ma'lumotlaridan foydalanib, tabiiy ko'payish darajasi eng yuqori va eng past hududlarni aniqlang.

Jadval

O'zbekiston hududlarida tug'ilish, o'lim va tabiiy ko'payish ko'rsatkichlari

(2013 yil, har 1000 kishiga nisbatan)

№	Hududlar	Tug'ilish	O'lim	Tabiiy ko'payish
1.	Qoraqalpog'iston Respublikasi	22,6	4,7	
	<i>viloyatlar</i>			
2.	Andijon	23,0	5,1	
3.	Buxoro	20,9	4,4	
4.	Jizzax	22,6	4,0	
5.	Qashqadaryo	25,1	3,8	
6.	Navoiy	21,5	4,6	
7.	Namangan	22,9	4,6	
8.	Samarqand	23,8	4,4	
9.	Surxondaryo	24,6	4,1	
10.	Sirdaryo	21,9	4,8	
11.	Toshkent	20,4	5,8	
12.	Farg'ona	21,8	5,0	
13.	Xorazm	22,5	4,4	
14.	Toshkent shahri	17,1	6,8	

Izoh: Aholining tabiiy ko'payishi (kamayishi) quyidagi formula yordamida aniqlanadi:

$$K = T - O'$$

Bu yerda T – tug'ilish, O' – o'lim

Manba: stat.uz ma'lumotlari.

3. Berilgan ma'lumotlardan foydalanib, O'zbekiston hududlarida migratsiya saldosini hisoblang. Hisoblash ma'lumotlaridan foydalanib, migratsiya saldosini eng yuqori va eng past hududlarni aniqlang.

Jadval

**Migratsiya saldosini hisoblang
(2013 yil, kishi)**

№	Hududlar	Kelganlar	Ketganlar	Migratsiya saldosini (qoldig'i)
	O'zbekiston Respublikasi	155084	189650	
1.	Qoraqalpog'iston Respublikasi	14238	20528	
	<i>viloyatlar</i>			
2.	Andijon	6498	7489	
3.	Buxoro	5225	7579	
4.	Jizzax	8533	9261	
5.	Qashqadaryo	13916	10686	
6.	Navoiy	12321	14804	
7.	Namangan	4938	5065	
8.	Samarqand	12738	15191	
9.	Surxondaryo	13081	12326	
10.	Sirdaryo	7766	7611	
11.	Toshkent	17954	27113	
12.	Farg'ona	13292	13487	
13.	Xorazm	7333	7655	
14.	Toshkent shahri	17251	30855	

Izoh: Migratsiya saldosini quyidagi formula yordamida aniqlanadi:

$$V = V_+ - V_-$$

Bu yerda V_+ – kelganlari soni, V_- – ketganlar soni

Manba: stat.uz ma'lumotlari.

4. Berilgan ma'lumotlardan foydalanib, O'zbekiston hududlarida urbanizatsiya darajasini hisoblang. Hisoblash ma'lumotlaridan foydalanib, urbanizatsiya darajasi eng yuqori va eng past hududlarni aniqlang.

Jadval

**O'zbekiston hududlarining urbanizatsiya darajasi
(2013 yil)**

№	Hududlar	Jami aholi	shundan	
			shahar aholisi soni, ming kishi	salmog'i (urbanizatsiya darajasi), %
1.	Qoraqalpog'iston Respublikasi	1736,5	856,3	
	<i>viloyatlar</i>			
2.	Andijon	2805,5	1465,1	
3.	Buxoro	1756,4	672,9	
4.	Jizzax	1226,8	577,9	
5.	Qashqadaryo	2895,3	1250,4	
6.	Navoiy	901,1	448,0	
7.	Namangan	2504,1	1588,436	
8.	Samarqand	3445,6	1318,7	
9.	Surxondaryo	2308,3	825,3	
10.	Sirdaryo	763,8	327,1	
11.	Toshkent	2725,9	1334,3	
12.	Farg'ona	3386,5	1922,8	
13.	Xorazm	1684,1	553,64	
14.	Toshkent shahri	2352,9	2351,8	

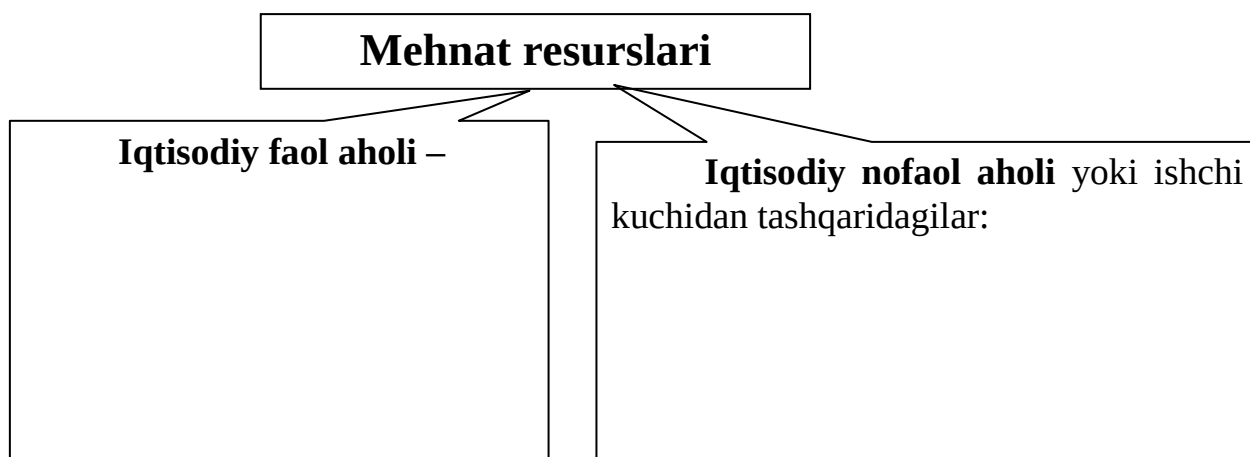
Izoh: Urbanizatsiya darajasi (shahar aholisining salmog'i) quyidagi formula yordamida aniqlanadi:

$$U = \frac{A_u \times 100}{A_j}$$

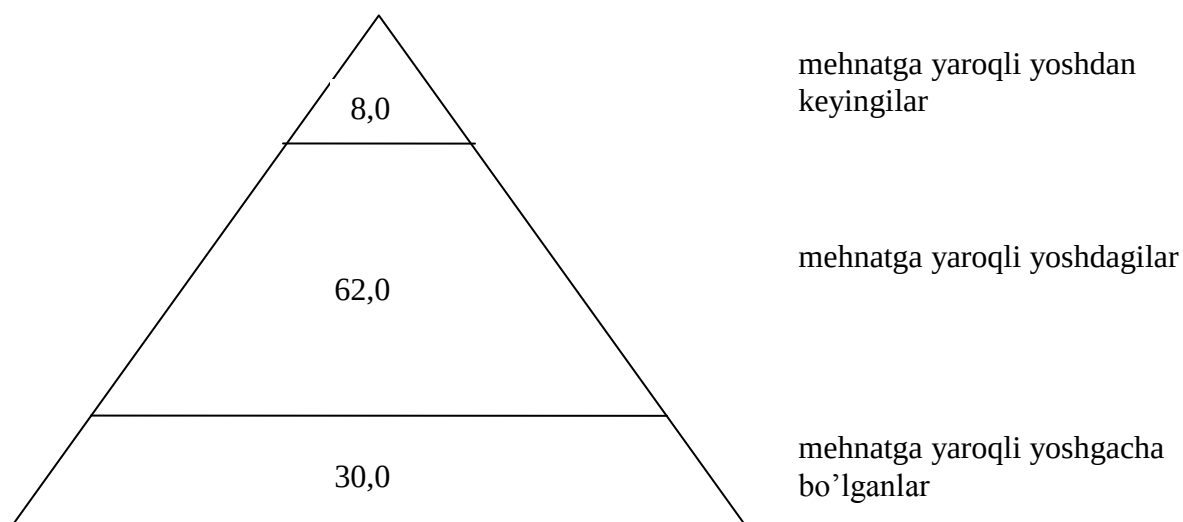
Bu yerda A_u – shahar aholisi soni, A_j – jami aholi soni.

Manba: stat.uz ma'lumotlari.

5. Mehnat resurslari tushunchasini izohlang. Iqtisodiy faol va nafaol aholi tarkibiga kimlar kirishini ajrating.

6. Mehnat qilish qobiliyati bo'yicha aholi guruhlarini izohlang.

MAVZUNI MUSTAHKAMLASH BO'YICHA SAVOLLAR

1. O'zbekiston aholisi sonida qanday o'zgarishlar yuz bermoqda?
2. O'zbekiston aholisining milliy tarkibidagi o'zgarishlarni izohlang.
3. O'zbekiston aholisining hududiy tarkibi qanday?
4. O'zbekiston aholisining yosh-jinsiy tarkibini ayting.
5. Demografik vaziyat va demografik jarayonlar deganda nimani tushunasiz?
6. O'zbekiston aholisi demografik rivojlanishida aholi o'limining ahamiyatini tushuntiring.
7. Respublika aholisining migratsiya jarayonlarida faollashuvi sabablari

nimalardan iborat?

8. Iqtisodiy faol aholi deganda nimani tushunasiz?
9. Mehnat resurslari va mehnat yoshidagi aholi deganda nimani tushunasiz?
10. O'zbekistonda aholining iqtisodiyot tarmoqlarida bandligi, xususiyatlarini ayting.
11. O'zbekiston hududlaridagi demografik vaziyatni aniqlang.
12. O'zbekiston aholisining tabiiy harakati xususiyatlarini ayting.
13. Mustaqillik yillarida O'zbekiston aholisining mexanik tarkibidagi o'zgarishlarni tushuntiring.
14. Aholi zichligi deganda nimani tushunasiz?
15. Mamlakatimizda aholi soni eng ko'p hududlar (viloyatlar)ni ayting.
16. O'zbekiston aholi soni boyicha dunyda nechanci o'rinda turadi?
17. O'zbekiston aholisi dinamikasini tahlil qiling.
18. Mustaqillik yillarida O'zbekiston aholisining hududiy tarkibidagi o'zgarishlarni izohlang.
19. Mamlakatimizdagi urbanizatsiya jarayonlarini izohlang.
20. O'zbekistonda tug'ilish geografiyasini tushuntiring.
21. Mamlakat aholisi o'limining asosiy sabablarini izohlang.
22. O'zbekistonning yirik shaharlari qaysilar?
23. Respublika aholisining ko'payishida tashqi migratsiyaning roli qanday?
24. Mamlakatimizda aholi bandligini oshirish sohasidagi islohotlarning asosiy yo'nalishlarini ayting.
25. Kichik biznesning aholi bandligini ta'minlashdagi roli qanday?
26. O'zbekiston iqtisodiyotda band aholisining qancha qismi qishloq xo'jaligida band?
27. Kimlar iqtisodiy faol aholi hisoblanadi?
28. Iqtisodiy nafaol aholi tarkibiga kimlar kiradi?
29. Mehnatga layoqatli aholi deganda nimani tushunasiz?
30. Ishsizlik muammosini bartaraf etishda nimalarga e'tibor qaratish zarur deb o'ylaysiz?

TEST TOPSHIRIQLARI

1. O'zbekiston aholi soni bo'yicha Markaziy Osiyoda nechanchi o'rinda turadi?

- A. 1-o'rinda B. 2-o'rinda C. 3-o'rinda D. 4-o'rinda

2. O'zbekiston aholisining qancha qismi shaharlarda istiqomat qiladi?

- A. 60 % B. 45 % C. 51 % D. 55 %

3. O'zbekistonda aholisi eng zich va eng siyrak joylashgan viloyatlar qaysi?

- A. Andijon va Xorazm viloyatlari
B. Andijon va Navoiy viloyatlari
C. Andijon va Qashqadaryo viloyatlari
D. Andijon va Buxoro viloyatlari

4. O'zbekistonda qancha aholi istiqomat qiladi (2014 yil)?

- A. 31 mln. dan ortiq B. 28 mln. C. 30 mln. D. 25 mln. ga yaqin

5. O'zbekistonda aholining o'rtacha zichligi qancha (2014 yil)?

- A. har 1 kv.km ga 45 kishi B. har 1 kv.km ga 82 kishi
C. har 1 kv.km ga 70 kishi D. har 1 kv.km ga 55 kishi

6. Aholining tug'ilishi, o'lim, tabiiy ko'payish va migratsiya kabi jarayonlarni tadqiq qilish bilan qaysi fan sohasi shug'ullanadi?

- A. aholi geografiyasi B. sotsial geografiya
C. sotsiologiya D. demografiya

7. Respublikamizda qancha millat vakillari istiqomat qiladi?

- A. 130 dan ortiq B. 90 dan ortiq
C. 100 ga yaqin D. 150 dan ortiq

8. Yangi yerlarni o'zlashtirish, qishloq xo'jalik xom ashyosini qayta ishlovchi sanoat negizida vujudga kelgan shaharlarni belgilang.

- A. Guliston, Qo'qon, Yangiyer B. Xiva, Guliston, Yangiyer
C. Yangiyo'l, Guliston, Yangiyer D. Urganch, Termiz, Guliston

9. O'zbekiston aholisining har 10 tadan 1 tasi qaysi viloyatda yashaydi?

- A. Andijon viloyatida B. Samarqand viloyatida
C. Toshkent viloyatida D. Surxondaryo viloyatida

10. Respublikamiz aholisining qancha qismini mehnatga layoqatli aholi tashkil etadi?

- A. 40 foizga yaqinini B. 60 foizdan ortig'ini
C. 75 foizdan ortig'ini D. 55 foizini

11. Quyidagi jumalardan noto'g'risini aniqlang.

- A. mamlakatimiz aholisining o'rtacha yoshi 28 yoshga teng
B. mamlakatimiz aholisi o'rtacha umr ko'rish darajasi 74 yoshni tashkil qiladi
C. mamlakatimiz aholisining o'rtacha umr ko'rish darajasi 28 yoshga teng
D. mamlakatimizda ayollarning o'rtacha umr ko'rish darajasi 75 yosh

12. O'zbekistonda aholi o'limining asosiy sabablaridan birini belgilang.

- A. qon aylanish tizimi kasalliklari
B. ovqat hazm qilish organlari kasalliklari
C. baxtsiz hodisalar
D. turli o'simtalar

13. Mamlakatimiz aholisi har yili taxminan qanchaga ko'payadi?

- A. 400 ming kishidan ortiq B. 500 ming kishidan ortiq
C. 700 ming kishidan ortiq D. 300 ming kishidan ortiq

14. Qaysi viloyatlar aholi migratsiyasida ijobiy saldogaga ega (2013 yil)?

- A. Andijon, Farg'ona va Namangan viloyatlari
B. Xorazm, Qashqadaryo va Buxoro viloyatlari
C. Toshkent, Samarqand va Jizzax viloyatlari
D. Qashqadaryo, Surxondaryo va Sirdaryo viloyatlari

15. Aholining tabiiy o'sishi yuqori bo'lgan hududlarni ajrating.

- A. Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari
B. Qashqadaryo va Sirdaryo viloyatlari
C. Xorazm va Namangan viloyatlari
D. Qoraqalpog'iston Respublikasi va Navoiy viloyati

TAYANCH SO'Z VA IBORALAR (GLOSSARIY)

Aholi geografiyasi – ijtimoiy-iqtisodiy geografiya sohasi. Aholining joylashuvi va hududiy tashkil topishi, jamiyat ishlab chiqarishi va jamiyatning atrof-tabiat bilan aloqasi jarayonida aholining tutgan o'rnini o'rganadi. Aholi geografiyasi aholi bilan bog'liq masalalar – aholi soni, tarkibi, joylashuvi va bu joylashuvning hududiy shakllari (shahar va qishloq joylari)ni va uning asosiy tarkibiy qismi bo'lgan mehnat resurslarini geografik nuqtai nazardan o'rganadi.

Aholi zichligi – maydon birligiga to'g'ri keluvchi aholi soni. Zichlik mamlakat (hudud) jami aholisi sonini uning hududiga bo'lish orqali hisoblanadi (kishi/kv. km).

Aholi bandligi, aholini ish bilan ta'minlash – mehnatga layoqatli aholining ijtimoiy foydali mehnat bilan mashg'ul bo'lishi; fuqarolarning shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq bo'lgan va qonunlarga zid kelmaydigan, mehnat daromadi beradigan faoliyati.

Mehnat resurslari – aholining mehnatga layoqatli qismi. Erkaklarning 16-59, ayollarning 16-54 yoshgacha bo'lgan qismi. Mehnat resurslari tarkibi mehnat yoshidagi aholi, ijtimoiy ishlab chiqarishda qatnashayotgan o'smirlar va ijtimoiy ishlab chiqarishda qatnashayotgan nafaqaxo'rlar (qariyalar)dan iborat.

Iqtisodiy faol aholi – aholining tovar va xizmatlar ishlab chiqarish uchun ishchi kuchi taklifini ta'minlovchi qismi. Iqtisodiy faol aholi tarkibiga iqtisodiyotda band bo'lganlar va ishsizlar kiritiladi.

Iqtisodiy nafaol aholi – ishchi kuchidan tashqaridagilar (maktabgacha yoshdagilar, o'quvchilar va kunduzgi ta'lim oluvchilar; nafaqadagilar (qarilik va boshqa sabablarga ko'ra); uy-ro'zg'or ishlarida band bo'lganlar (bola boquvchilar, kasalga qarovchilar va boshqalar); mehnat qilish istagida bo'lmaganlar; mehnat qilish zaruriyati bo'lmaganlar (doimiy daromad bilan ta'minlanganlar).

Ishsizlik – bir qism iqtisodiy faol aholining o'ziga loyiq ish topa olmasdan qolishi va mehnat zahirasiga aylanishi.

Urbanizatsiya (frans. *urbanisation*, ing. *urbanization*, lot. *urbanus* — *shaharga mansub*, *urbs* — *shahar*) – jamiyat hayotida shaharlar rolining ortib borishi; ishlab chiqaruvchi kuchlarning joylashuvi, aholining ijtimoiy, demografik

tarkibi, turmush tarzi va madaniyatidagi o'zgarishlar bilan bog'liq. Urbanizatsiya – tarixiy rivojlanish asosida shakllangan jamiyat bosqichlari va hududiy mehnat taqsimoti natijasida sodir bo'lgan ko'p qirrali geografik, ijtimoiy-iqtisodiy va demografik jarayondir. Urbanizatsiyaning torroq doiradagi demografik-statistik tushunchasi dunyoda, alohida hududlarda, mamlakatlarda shaharlarning (ayniqsa, katta shaharlarning) va shahar aholisi salmog'ining ko'payib borishini anglatadi.

Shahar – aholisi, asosan, sanoat, savdo, shuningdek, xizmat ko'rsatish, boshqaruv, fan va madaniyat sohalarida band bo'lgan yirik aholi manzilgohi. Shahar – bevosita qishloq xo'jaligi bilan band bo'lmagan aholi to'plangan markaz.

Qishloq — aholisi, asosan, dehqonchilik, chorvachilik va qishloq xo'jaligining boshqa sohalarida band bo'lgan aholi manzilgohi. Qishloq faqat aholisining mashg'uloti bilan emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy, tabiiy geografik va turmush tarzi bilan ham shahardan farq qiladi. Qishloq O'zbekiston Respublikasi ma'muriy-hududiy tuzilishidagi eng quyi bo'g'indir.

Qishloq aholisi – mamlakat jami aholisining viloyat va tumanlardagi qishloq-ovullarda yashaydigan qismi. Qishloq aholisining aksari qismi, asosan, dehqonchilik, chorvachilik yoki qishloq xo'jaligining boshqa turlari bilan mashg'ul bo'ladi.

Sog'liqni saqlash – aholi sog'lig'ini muhofaza qilishga yo'naltirilgan ijtimoiy, iqtisodiy va tibbiy tadbirlar tizimi. Sog'liqni saqlash kasalliklarning oldini olish va davolash, sog'lom turmush va mehnat sharoitini yaratish, yuqori mehnat qobiliyatini va uzoq umr ko'rishni ta'minlashga qaratilgan umumiy tadbirlarni ko'zda tutadi; uning asosiy vazifasi bemorlarga zamonaviy, ixtisoslashgan hamda mos tarzda yordam ko'rsatishdan iborat.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1,12,13,15,17,18,20,40,41,44,46,47,48,49,50,53,54,63,65.

9-MAVZU: IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYA QILISH SHAROITIDA O'ZBEKISTON SANOATI GEOGRAFIYASI

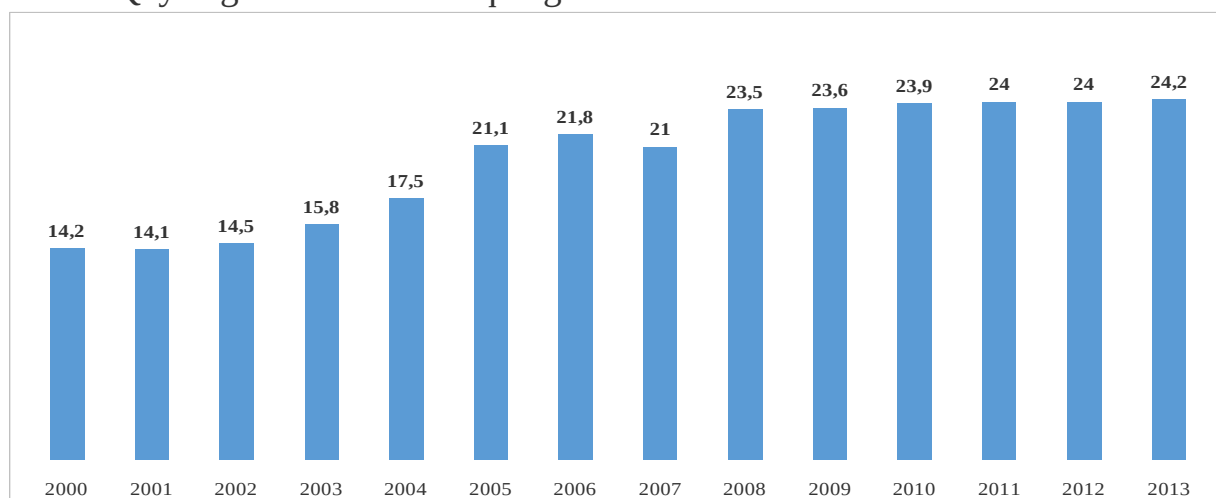
Reja:

1. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida sanoatning o'rni va ahamiyati.
2. Sanoatning tarmoqlar va hududiy tarkibi, rivojlanish xususiyatlari.
3. Asosiy sanoat markazlari va tugunlari.

Hozirgi bosqichda iqtisodiy rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlari. Xo'jalikning tarmoq va hududiy tuzulishida qayta qurishning boshlanishi. Makroiqtisodiy barqarorlashtirish va chuqur tarkibiy o'zgartirishlar dasturini amalga oshirish. Ko'p ukladli tarmoqni barpo etish. Xo'jalik yuritishning bozor mexanizmlarini joriy etish. Respublikaning yoqilg'i-energetika mustaqilligiga erishishi. Respublika uchun mutlaqo yangi asosga ega bo'lgan sanoatning asosiy tarmoqlarini jadal rivojlantirish. Sanoatning asosiy tarmoqlari – yoqilg'i-energetika, metallurgiya, mashinasozlik, kimyo, qurilish materiallari sanoati, yengil va oziq-ovqat sanoati, ularning joylashishi. Respublika sanoatining hududiy tarkibi. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida sanoatning tarkibiy o'zgarishlari. Yangi xo'jalik shakllarini tashkil qilish.

AMALIY TOPSHIRIQLAR

1. Quyidagi chizmani tahlil qiling.

O'zbekiston yalpi ichki mahsulotida (YaIM) sanoatning ulushi (%)

Manba: O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

2. O'zbekiston sanoatining asosiy tarmoqlarini aniqlang va sanoat tarmoqlari klasterini tuzing.

3. Berilgan jadvallarning tegishli ustunlarini hisoblab to'ldiring (jamiga nisbatan ulushi va 2013 yilda 2011 yilga nisbatan o'sishni aniqlang).

1-jadval

Sanoat mahsuloti ishlab chiqarishning tarmoqlar tarkibi

Tarmoqlar	2011 yil		2012 yil		2013 yil		2013 yil 2011 yilga nisb., %
	mlrd. so'm	%	mlrd. so'm	%	mlrd. so'm	%	
Sanoat mahsuloti	42158,8	100	51059,3	100	64354,7	100	152,7
elektr energetika	3323,3		3954,5		4594,4		
yoqilg'i	7318,0		9207,9		9632,3		
qora metallurgiya	1077,3		1306,3		1458,9		
rangli metallurgiya	4386,2		5097,3		5782,6		
kimyo va neft-kimyo	2390,6		2819,0		3482,6		
mashinasozlik va metallni qayta ishlash	6831,7		8913,3		12110,7		
yog'ochni qayta ishlash va selluloza-qog'oz	509,1		642,9		887,3		
qurilish materiallari	2218,8		2824,8		4170,6		
yengil	5640,7		6566,6		8469,3		
oziq-ovqat	5933,7		6732,7		10120,0		
boshqalar	2529,4		2994,0		3646,0		

Manba: O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

2-jadval

O'zbekiston sanoat mahsuloti ishlab chiqarishining hududiy tarkibi (2013 yil)

Hududlar	Mrld. so'm	%	O'rni
O'zbekiston Respublikasi	64354,7	100	-
Qoraqalpog'iston Respublikasi	1143,0		
viloyatlar:			
Andijon	8648,6		
Buxoro	2716,6		
Jizzax	808,6		
Navoiy	6656,9		
Namangan	1667,3		
Qashqadaryo	6263,7		
Samarqand	3376,7		
Surxondaryo	1146,8		
Sirdaryo	1743,3		
Toshkent	9627,8		
Farg'ona	4674,7		
Xorazm	1085,4		
Toshkent sh.	14312,3		

Manba: O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

4. Berilgan jadvalni tahlil qiling.

Jadval

O'zbekiston hududlari sanoatining tarmoqlar tarkibi (2013 yil)

Hududlar	Jami sanoat	shu jumladan:										
		elektr energetika	yoqilg'i	qora metallurgiya	rangli metallurgiya	kimyo va neft-kimyo	mashinasozlik va metallga ishlov berish	o'rmon, yog'ochni qayta ishlash va selluloza-qog'oz	qurilish materiallari	yengil	oziq-ovqat	boshqalar
O'zbekiston Respublikasi	100	7,1	15,0	2,3	9,0	5,4	18,8	1,4	6,5	13,2	15,7	5,6
Qoraqalpog'iston Respublikasi	100	20,6	5,8	0,8	-	6,4	0,6	0,8	8,9	22,2	25,7	8,2
<i>viloyatlar:</i>												
Andijon	100	1,5	1,0	0,1	-	3,1	74,9	0,4	1,1	10,2	5,8	1,9
Buxoro	100	2,4	38,0	0,4	-	1,0	2,2	0,6	8,0	24,6	18,4	4,4
Jizzax	100	6,0	0,3	0,7	-	2,7	8,5	1,0	10,9	36,2	24,4	9,3
Navoiy	100	8,9	0,0	0,2	57,3	7,7	1,8	0,1	14,3	2,9	5,4	1,4
Namangan	100	5,2	0,2	0,9	0,004	1,4	10,3	2,7	4,6	36,4	27,2	11,1
Qashqadaryo	100	7,4	65,4	0,2	-	1,5	0,4	0,5	1,7	8,7	10,2	4,0
Samarqand	100	3,1	0,01	0,01	0,1	3,1	19,0	1,5	6,1	18,8	39,8	8,5
Surxondaryo	100	6,0	16,2	0,3	0,001	0,3	3,2	1,0	9,2	35,2	15,0	13,6
Sirdaryo	100	45,3	0,2	0,1	0,1	1,0	0,4	0,2	1,6	26,9	17,1	7,1
Toshkent	100	11,3	2,4	8,9	20,0	8,9	8,2	2,1	11,0	7,6	16,7	2,9
Farg'ona	100	3,7	27,5	0,0	0,0	8,8	4,1	0,7	10,9	22,9	13,3	8,1
Xorazm	100	6,7	2,5	0,04	-	1,5	4,2	1,3	8,8	37,6	22,1	15,3
Toshkent sh.	100	2,8	16,8	3,6	0,3	7,4	24,3	2,9	3,7	9,2	20,2	8,8

Manba: O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

5. Berilgan jadvalning tegishli ustunlarini hisoblab to'ldiring va tahlil qiling.

Jadval

**O'zbekiston sanoat tarmoqlari bo'yicha ro'yxatdagi
xodimlarning o'rtacha soni**

Tarmoqlar	2010 yil		2013 yil		2013 yil 2010 yilga nisbatan	
	<i>ming kishi</i>	%	<i>ming kishi</i>	%	<i>ming kishi</i>	%
Sanoat jami	641,1	100	680,3	100	39,2	106,1
<i>shu jumladan:</i>						
elektr energetika	45,5		47,5			
yoqilg'i	39,9		47,2			
<i>undan:</i>						
neft qazib olish	1,9		1,8			
neftni qayta ishlash	14,3		15,8			
gaz	20,0		22,8			
qora metallurgiya	12,8		14,4			
rangli metallurgiya	90,7		88,7			
kimyo va neft-kimyo	46,7		52,6			
<i>undan:</i>						
kimyo	44,8		50,2			
neft-kimyo	1,9		2,4			
mashinasozlik va metallga ishlov berish	94,5		97,3			
mashinasozlik	48,7		53,1			
<i>undan:</i>						
elektrotexnika	8,2		9,1			
dastgohsozlik va asbobsozlik	1,6		2,2			
priborsozlik	1,1		1,2			
avtomobilsozlik	13,3		19,8			
traktor va qishloq xo'jalik mashinasozligi	5,4		4,6			
o'rmon, yog'ochni qayta ishlash va selluloza-qog'oz	15,7		18,3			
<i>undan:</i>						
yog'ochni qayta ishlash	11,7		13,0			
selluloza-qog'oz	4,0		5,3			
qurilish materiallari	48,5		53,1			
yengil	138,0		145,9			
<i>undan:</i>						
to'qimachilik	108,7		113,1			
tikuvchilik	24,3		26,0			
charm, no'yna va poyabzal	4,4		6,0			
oziq-ovqat	63,2		67,7			
<i>undan:</i>						
totli oziq-ovqatlar	56,1		60,3			
go'sht va sut	6,3		7,3			
baliq	0,8		0,3			
boshqalar	45,6		47,6			

Manba: O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

6. Berilgan jadvallarning tegishli ustunlarini hisoblab to'ldiring va tahlil qiling.

1-jadval

O'zbekiston hududlarida elektr energiya ishlab chiqarish hajmi (2013 yil)

Hududlar	Mln. kVt/s	%	O'rni
O'zbekiston Respublikasi	54618,6	100	-
Qoraqalpog'iston Respublikasi	3213,8		
viloyatlar:			
Andijon	569,8		
Buxoro	6,4		
Jizzax	-		
Navoiy	8872,6		
Namangan	0,6		
Qashqadaryo	6026,8		
Samarqand	2,2		
Surxondaryo	75,7		
Sirdaryo	16507,8		
Toshkent	18221,5		
Farg'ona	342,6		
Xorazm	391,5		
Toshkent sh.	386,9		

Manba: O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

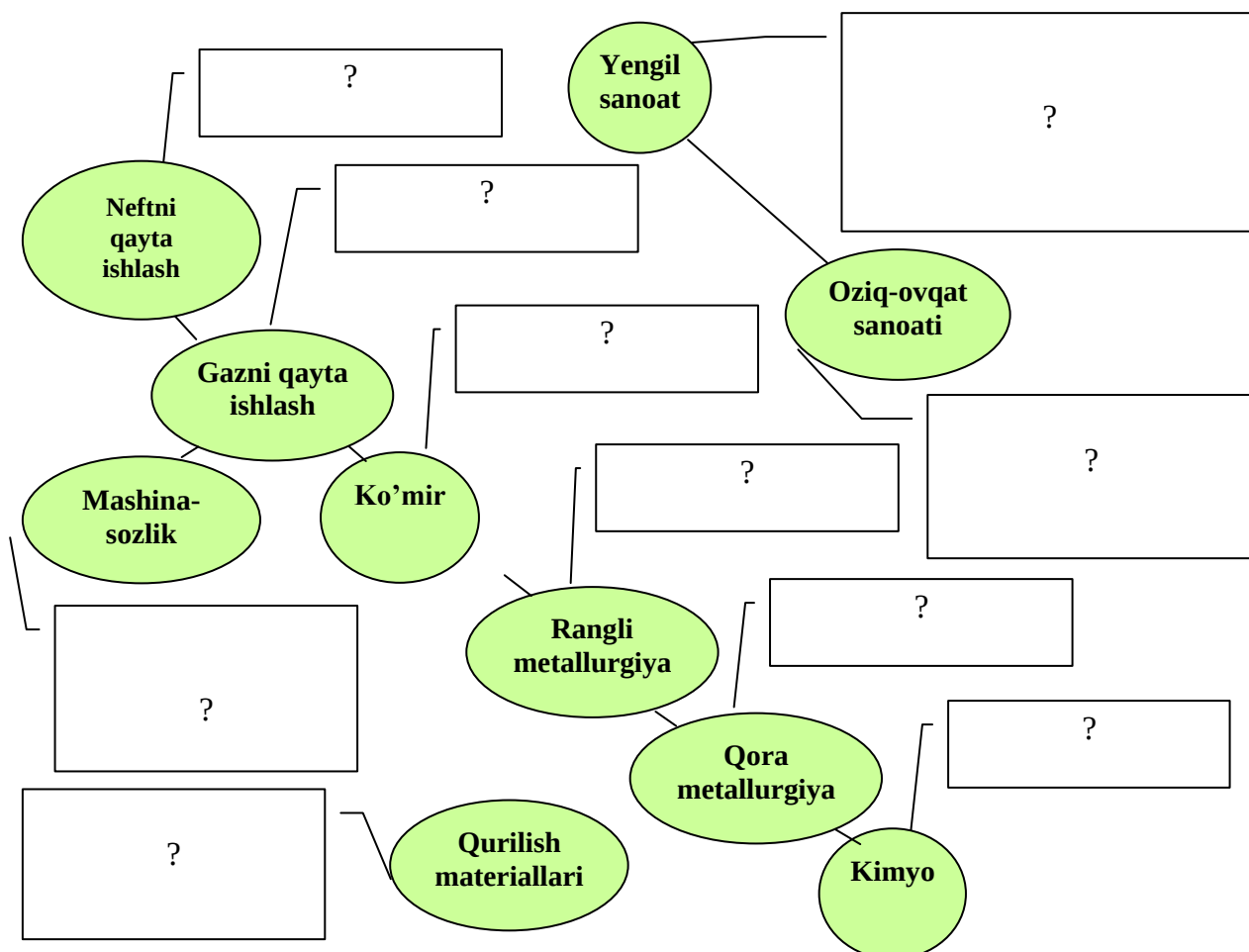
2-jadval

O'zbekiston hududlarida sement ishlab chiqarish hajmi (2013 yil)

Hududlar	2010 yil	2011 yil	2012 yil	2013 yil	2013 yil	
	Ming tonna				%	O'rni
O'zbekiston Respublikasi	6807,8	6707,0	6823,5	7061,0	100	-
viloyatlar:						
Andijon	6,0	9,0	20,8	20,6		
Jizzax	0,1	-	-	-		
Navoiy	3155,5	3165,0	3282,0	3334,0		
Toshkent	2578,9	2468,0	2458,3	2626,1		
Farg'ona	1067,3	1065,0	1062,0	1080,3		
Toshkent sh.	-	0,04	0,4	-		

Manba: O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

7. O'zbekiston sanoatining yetakchi markazlarini aniqlang.

MAVZUNI MUSTAHKAMLASH BO'YICHA SAVOLLAR

1. O'zbekiston iqtisodiyotida sanoatning o'rni qanday?
2. O'zbekiston sanoatida ishlab chiqariladigan mahsulot turlari to'g'risida so'zlab bering.
3. Sanoatning tarmoqlar tarkibida qanday o'zgarishlar sodir bo'lmoqda?
4. Mamlakatimiz sanoatining ustuvor tarmoqlarini sanab bering?
5. O'zbekiston sanoatining hududiy tarkibi qanday?
6. O'zbekiston yengil sanoatining iqtisodiyotdagi ahamiyatini ko'rsating?
7. Mashinasozlik tarmog'ining korxonlari asosan qaysi viloyatda yaxshi rivojlangan va nima uchun?
8. Sanoat tarmog'ini rivojlantirish uchun qabul qilingan loyihalar va ularning ahamiyatini ayting.
9. Respublikamizdagi yirik sanoat korxonalaridan qaysilarini bilasiz?

- 10.O'zbekiston qanday sanoat mahsulotlarini eksport qiladi?
- 11.Sanoat tarmoqlarini diversifikatsiya qilish deganda nimani tushunasiz?
- 12.O'zbekiston yoqilg'i sanoatiga ta'rif bering.
- 13.Mamlakatimiz mashinasozlik tarmoqlarini ayting.
- 14.Avtomobilsozlikdagi eng so'nggi o'zgarishlar nimalardan iborat?
- 15.Respublika yengil sanoatining asosiy tarmoqlari qaysilar?
- 16.O'zbekiston yengil sanoatining yirik korxonalarini ayting.
- 17.Mamlakatimizda neftni qayta ishlash sanoati korxonalari qayerlarda joylashgan?
- 18.Metallurgiya sanoati qanday tarmoqlarga bo'linadi?
- 19.O'zbekiston metalluriga sanoatining yirik markazlarini ayting.
- 20.Rangli metallurgiya sanoatida qanday mahsulotlar tayyorlanadi?
- 21.O'zbekiston sanoati rivojlanishiga qanday omillar ta'sir ko'rsatadi?
- 22.Toshkent shahrining mamlakat sanoatidagi o'rni qanday?
- 23.Farg'ona viloyati sanoatiga ta'rif bering.
- 24.Qashqadaryo viloyatining mamlakat sanoatidagi mavqeini baholang.
- 25.Toshkent viloyati sanoatining asosiy tarmoqlari qaysilar?
- 26.O'zbekiston yalpi ichki mahsulotida sanoatning ulushi dinamikasini tahlil qiling.
- 27.O'zbekiston oziq-ovqat sanoatining asosiy tarmoqlarini ayting.
- 28.Mamlakat oziq-ovqat sanoati rivojlanishiga qanday omillar ta'sir ko'rsatadi?
- 29.O'zbekiston kimyo sanoatining asosiy tarmoqlari qaysilar?
- 30.Respublikamizda kimyo sanoatining yirik korxonalari qayerlarda joylashgan?

TEST TOPSHIRIQLARI

1. Mamlakatimizdagi fosforit kombinatini aniqlang?

- A. Sho'rtan B. Qo'ng'iro't C. Qizilqum D. Oltiariq

2. Quyidagilardan qaysi biri rangli metallar toifasiga kirmaydi?

- A. temir rudasi B. oltin C. mis D. kumush

3. O'zbekiston rangli metallurgiya sanoatida alohida ahamiyatga ega kon

sanoati rayoni qaysi?

- A. Farg'ona vodiysi
- B. Sho'rtan-Muborak
- C. Uchquduq-Zarafshon
- D. Angren-Olmaliq

4. 1940-yilda kimyo sanoatining yirik korxonasi qaysi shaharda ishga tushirilgan?

- A. Chirchiq
- B. Toshkent
- C. Andijon
- D. Samarqand

5. Neftni qayta ishlash korxonalari qaysi shaharlarda faoliyat ko'rsatmoqda?

- A. Oltiariq va Toshkent
- B. Farg'ona va Qoravulbozor
- C. Farg'ona va Qarshi
- D. Muborak va Qoravulbozor

6. Mamlakatimiz avtomobilsozlik sanoatini rivojlantirishda qaysi davlatlar bilan hamkorlik qilmoqda?

- A. Janubiy Koreya, Eron, Turkiya
- B. AQSH, Janubiy Koreya, Saudiya Arabistoni
- C. AQSH, Yaponiya, Germaniya
- D. Yaponiya, Xitoy, Hindiston

7. Qaysi shaharlarda sement ishlab chiqariladi?

- A. Quvasoy, Ohangaron, Angren, Navoiy va Bekobod
- B. Urganch, Ohangaron, Angren, Termiz va Bekobod
- C. Quvasoy, Chirchiq, Nukus, Navoiy va Bekobod
- D. Toshkent, Ohangaron, Andijon, Farg'ona va Bekobod

8. O'zbekistonda to'qimachilik sanoatini rivojlantirishda asosan qaysi davlatlar bilan hamkorlik yo'lga qo'yilgan?

- A. AQSH, Rossiya, Italiya, Yangi Zelandiya, Avstraliya, Koreya Respublikasi
- B. Argentina, Xitoy, Italiya, Qozog'iston, Hindiston, Yaponiya
- C. AQSH, Turkiya, Italiya, Pokiston, Hindiston, Koreya Respublikasi
- D. AQSH, Eron, Italiya, Turkmaniston, Hindiston, Meksika

9. Qaysi shaharlarda yirik chinni zavodlari qurilgan?

- A. Toshkent, Termiz, Guliston
- B. Toshkent, Samarqand, Quvasoy

- C. Chirchiq, Angren, Jizzax
- D. Buxoro, Samarqand, Uchquduq

10. Tamaki sanoati korxonalari mavjud shaharlarni aniqlang.

- A. Toshkent, Samarqand
- B. Toshkent, Urganch
- C. Samarqand, Termiz
- D. Farg'ona, Toshkent

11. Jizzax viloyati Zafarobod shahrida qanday sanoat korxonasi ishga tushirildi?

- A. g'isht ishlab chiqaruvchi
- B. quvurlar ishlab chiqaruvchi
- C. uyali telefonlar ishlab chiqaruvchi
- D. oq sement ishlab chiqaruvchi

12. O'zbekiston yoqilg'i sanoati qanday tarmoqlardan iborat?

- A. neft va gaz
- B. neft va ko'mir
- C. gaz va ko'mir
- D. neft, gaz va ko'mir

13. Mamlakatimizda yagona kaliy o'g'itlar zavodi qayerda joylashgan?

- A. Qumqo'rg'on
- B. Zafarobod
- C. Dehqonobod
- D. Marjonbuloq

14. Quyidagilardan qaysi biri yengil sanoat tarmoqlari tarkibiga kirmaydi?

- A. poligrafiya sanoati
- B. mineral o'g'itlar ishlab chiqarish
- C. charm-poyafzal
- D. chinni buyumlar ishlab chiqarish

15. Mamlakatimizda qabul qilingan sanoatning ustuvor tarmoqlarini rivojlantirish dasturi qaysi muddatga mo'ljallangan?

- A. 2011-2015 yillarga
- B. 2010-2014 yillarga
- C. 2013-2017 yillarga
- D. 2015-2020 yillarga

TAYANCH SO'Z VA IBORALAR (GLOSSARIY)

Sanoat, industriya – iqtisodiyotning jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlari taraqqiyoti darajasiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadigan yetakchi tarmog'i.

Undiruvchi (qazib oluvchi) sanoat – foydali qazilmalarni qazib olishga ixtisoslashgan sanoat tarmoqlari majmui.

Qayta ishlovchi (ishlov beruvchi) sanoat – barcha turdagi xom asho va resurslarga ishlov berish va iste'molga tayyorlashga ixtisoslashgan tarmoqlar yig'indisi.

Og'ir sanoat – ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaradigan sanoat tarmoqlari guruhi. Og'ir sanoat undiruvchi sanoat tarmoqlarining barchasini va ishlov beruvchi sanoatning bir qismini o'z ichiga oladi.

Yengil sanoat – xilma-xil xom ashyodan keng iste'mol mahsulotlari va buyumlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan sanoat tarmoqlari majmui.

Yoqilg'i sanoati – har xil yoqilg'i turlarini (neft qazib olish, neftni qayta ishlash, gaz, ko'mir, torf, slanes) qazib olish va qayta ishlash bilan band bo'lgan sanoat tarmoqlari majmui.

Mashinasozlik sanoati – iqtisodiyot tarmoqlari uchun mehnat qurollari, shuningdek, iste'mol buyumlari va mudofaa ahamiyatiga ega bo'lgan mahsulotlar ishlab chiqaruvchi og'ir sanoat sohalari majmui.

Neftni qayta ishlash sanoati – og'ir sanoat tarmog'i, neftni qayta ishlash hamda neft mahsulotlari ishlab chiqarishdan iborat.

Chinni-fayans sanoati – chinni, fayans va boshqa nafis keramika mahsulotlari ishlab chiqaradigan sanoat tarmog'i. Uy-ro'zg'orda ishlatiladigan chinni buyumlar va badiiy chinni mahsulotlar, fayans, yarim chinni va mayolika mahsulotlari ishlab chiqarishni qamraydi. Chinni-fayans sanoati mahsulotlari ro'zg'orda, ayrim sanoat tarmoqlarida keng qo'llaniladi.

Qurilish materiallari sanoati – uy-joy qurilishi, sanoat, qishloq xo'jaligi va boshqalardagi qurilish sohalari uchun qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi sanoat. Bir qancha tarmoqlarni o'z ichiga oladi. Sement, asbest-sement shiferi, asbest-sement quvurlari, devor materiallari (g'isht), ohak, gips, deraza oynalari,

yumshoq yopma materiallar, tabiiy toshlardan qoplama materiallar, bezak hamda pol uchun sopol (keramik) plitalar, isitgich radiatorlar va konvektorlar, chinni-fayans sanitariya-qurilish buyumlari, linoleum, yig'ma temir-beton konstruktsiyalar va detallar, noruda qurilish materiallari (maydalangan, chaqilgan tosh, qum, shag'al, qum-shag'al aralashmasi) va boshqalar qurilish materiallari sanoatining asosiy mahsulotlari hisoblanadi.

Elektrotexnika sanoati – elektr energiyasini hosil qilish, uzatish va iste'mol qilish uchun elektrotexnika mahsulotlari ishlab chiqaradigan sanoat tarmog'i. Bug' va gaz turbinalari uchun generatorlar, gidrogeneratorlar, elektr mashinalari, shu jumladan, elektrovozlar, o'zgaruvchan tok elektrodvigatellari, kuch transformatorlari, payvandlash transformatorlari, kabellar, uzoq masofalarga elektr uzatish liniyalari jihozlari va boshqa mahsulotlar ishlab chiqaradi.

Sement sanoati – qurilish materiallari sanoatining eng yirik tarmog'i. Portlandsement, putstsolan portlandsementi, toshqol portland-sementi, shifer, asbosement quvurlar, ganch, gil va boshqa mahsulotlar ishlab chiqaradi. Sement dastlab 1824 yilda Angliyaning janubidagi Portlend shahri yaqinida («portlandsement» nomi shundan) ingliz ixtirochisi J.Aspsdin tomonidan ma'lum nisbatlarda qo'shilgan ohak va tuproq aralashmasini kuydirib olingan.

Spirt sanoati – oziq-ovqat sanoatining oziq-ovqat xom ashyosi (don, kartoshka)dan etil spirti (xom ashyo) va rektifikatsiyalangan spirt ishlab chiqaradigan tarmog'i. Oziq-ovqat xom ashyosidan tayyorlanadigan spirt faqat tarkibida alkogol bo'lgan ichimliklar ishlab chiqarishda emas, balki xalq xo'jaligining tibbiyot, radioelektronika, parfyumeriya va boshqa sohalarida ham ishlatiladi. Texnika ishlarida qo'llaniladigan etil spirtining ko'p qismi, asosan, oziq-ovqat uchun ishlatilmaydigan o'simlik moddalarini gidrolizlash va turli kimyoviy usullarda sintezlash yo'li bilan olinadi.

Tamaki sanoati – oziq-ovqat sanoatining tamaki va maxorka xom ashyosi tayyorlash, tamaki fermentlari, tamaki va maxorka mahsulotlari (chekiladigan papiros, sigara, sigarilla, o'rama tamaki, iskalma tamaki, chaynalma tamaki) ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi tarmog'i. Tamaki fabrikalari dastlab XVII-asrda

Angliya va Gollandiyada, XVIII-asrning 1-yarmida Rossiyada qurilgan va dunyoda birinchi bo'lib papiros Rossiyada ishlab chiqarilgan. O'zbekiston hududida birinchi tamaki fabrikasi rus sanoatchisi I.I.Pervushin tomonidan 1877 yilda Toshkentda qurilgan.

Tannarx, mahsulot tannarxi – korxonaning mahsulot ishlab chiqarish va uni sotish hamda ishlar bajarish yoki xizmatlar ko'rsatish uchun qilgan jami joriy xarajatlarining pul shaklidagi ifodasi.

Trikotaj sanoati – to'qimachilik sanoati tarmogi. Trikotaj sanoati korxonalarida trikotaj polotnolar, jumladan, texnik polotnolar, paypoq, buyumlari, ichki va ustki trikotaj kiyimlar, qo'lqoplar, bosh kiyimlar, sharflar hamda sanoat va tibbiyotda qo'llaniladigan mahsulotlar ishlab chiqariladi. Trikotaj buyumlari ishlab chiqarishda paxta, jun va kimyoviy tolalardan tayyorlangan iplardan keng ko'lamda foydalaniladi.

To'qimachilik sanoati – turli xildagi o'simlik tolalari, jun va sun'iy sintetik tolalardan turli gazlamalar, ip va boshqa mahsulotlar ishlab chiqaruvchi yengil sanoat tarmog'i. To'qimachilik sanoati tarkibiga to'qimachilik xom ashyosini dastlabki qayta ishlash, ip-gazlama, zig'ir, kanop, jut tolasidan gazlama, shoyi, jun gazlama, noto'qima materiallar, to'r to'qish, to'qimachilik-attorlik, trikotaj, kigiz-namat bosish sohalari kiradi. To'qimachilik sanoati mahsulotlari kiyim-bosh va poyabzal ishlab chiqarishda, shuningdek, mebel, mashinasozlik sanoati va boshqalarda ishlatiladi.

Yog'ochsozlik sanoati – o'rmon sanoatining yog'ochga mexanik va kimyoviy-mexanik ishlov berish, qayta ishlash hamda xom ashyo sifatida o'z ehtiyojlari uchun turli yog'ochlardan foydalanadigan tarmog'i.

Yog'-moy sanoati – oziq-ovqat sanoatining o'simlik moyi ishlab chiqarish, yog'larni tozalash, gidrogenlash, dezodoratsiyalash, glitserin, margarin, mayonez, xo'jalik sovunlari, sintetik moy kislotalari asosida kir yuvish vositalari, aliflar va boshqa mahsulotlar tayyorlashni o'z ichiga oladigan tarmog'i.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

12,14,16,17,18,20,23,33,39,40,41,42,43,44,45,46,47,50,52,53,54,63.

10-MAVZU: O'ZBEKISTON QISHLOQ XO'JALIK GEOGRAFIYASI

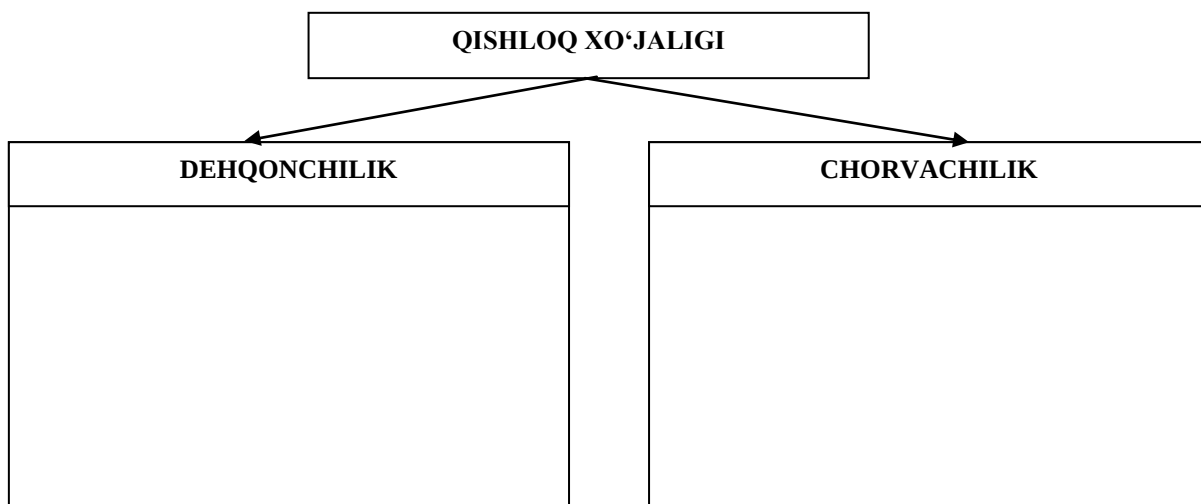
Reja:

1. O'zbekiston qishloq xo'jaligining ahamiyati va joylashish xususiyatlari.
2. Qishloq xo'jaligining tarmoq va hududiy tarkibi, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining ixtisoslashuvi.
3. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida qishloq xo'jaligidagi yangi xo'jalik yuritish shakllari.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida qishloq xo'jaligining roli va ahamiyati. Qishloq xo'jaligini joylashishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi tabiiy, iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy omillar. Respublika yer fondi va uning tarkibi. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida qishloq xo'jaligidagi agrar munosabatlar. Qishloq xo'jaligining tarmoq tuzilishi. Dehqonchilik va uning turlari, hududiy tarqalishi. Paxtachilik va uning ahamiyati. Chorvachilik, turlari va uning hududiy tashkil etilishi. Qishloq xo'jalik xom ashyolarini qayta ishlash muammolari. Qishloqda taraqqiyot va farovonlikni ta'minlashning asosiy ustuvor yo'nalishlari.

AMALIY TOPSHIRIQLAR

1. Mamlakatimizda qabul qilingan "Qishloq taraqqiyoti va farovonligi yili" Davlat dasturining ahamiyati va asosiy yo'nalishlarini tahlil qiling.
2. O'zbekiston qishloq xo'jaligining asosiy tarmoqlarini chizmada tasvirlang. Har bir tarmoqning mamlakat iqtisodiyotidagi o'rni va ahamiyatini izohlang.

3. Quyidagi jadvaldan qishloq xo'jalik ekinlari maydoni salmog'ini aniqlang va tahlil qiling.

O'zbekiston qishloq xo'jalik ekinlari maydoni (barcha toifadagi xo'jaliklarda)

	2013 yil	
	ming gektar	%
Barcha ekin maydoni	3658,6	100
Donli ekinlar	1643,9	
Texnik ekinlar	1380,1	
shundan, paxta	1308,8	
Kartoshka va sabzavot-poliz ekinlari	318,9	
shundan: kartoshka	78,3	
sabzavot (ko'chatlarsiz)	189,4	
poliz	50,6	
Ozuqa ekinlari	315,7	
shundan:		
ko'p yillik o'tlar (o'tgan yillarda va joriy yilda ekilgan)	115,1	
bir yillik o'tlar	72,1	
silos, ko'k ozuqa va senaj uchun ekilgan makkajo'xori	125,7	
ozuqabop ildizmevalilar va poliz	2,8	

4. Asosiy turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish jadvalini to'ldiring.

Mahsulot turlari	O'lchov birligi	2012 yil	2013 yil	O'sish sur'ati, %
Paxta	Ming tonna	3460,1	3361,2	
Don	Ming tonna	7519,5	7807,8	
shu jumladan, bug'doy	Ming tonna	6612,2	6842,0	
Kartoshka	Ming tonna	2057,1	2250,4	
Sabzavot	Ming tonna	7767,4	8518,4	
Oziqbop poliz	Ming tonna	1418,4	1558,3	
Meva va rezavorlar	Ming tonna	2052,8	2261,1	
Uzum	Ming tonna	1206,0	1322,1	
Gosht (tirik vaznda)	Ming tonna	1672,9	1787,8	
Sut	Ming tonna	7310,9	7885,5	
Tuxum	Mln. dona	3873,7	7388,1	
Jun (fizik vaznda)	Ming tonna	31,1	32,4	
Qorako'l teri	Ming dona	1116,9	1062,1	
Pilla	Ming tonna	25,0	25,4	

Manba: O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

5. Quyidagi jadvalni tahlil qiling va tegishli xulosalar chiqaring.

O'zbekistonda xo'jalik toifalari bo'yicha asosiy turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish (2013 yil)

Mahsulot turlari	%	Barcha toifadagi xo'jaliklar		
		qishloq xo'jaligi korxonalari	fermer xo'jaliklari	dehqon va aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklari
Don	100	1,3	80,6	18,1
Paxta	100	0,6	99,4	-
Kartoshka	100	0,8	24,1	75,1
Sabzavot	100	0,8	35,6	63,6
Poliz	100	1,6	50,2	48,2
Meva va rezavorlar	100	1,3	46,4	52,3
Uzum	100	1,4	54,5	44,1
Gosht (tirik vaznda)	100	2,7	2,7	94,6
Sut	100	0,7	3,6	95,7
Tuxum	100	33,9	11,4	54,7

Manba: O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

6. Quyidagi jadvaldan O'zbekiston fermer xo'jaliklari faoliyatining asosiy ko'rsatkichlarini tahlil qiling.

	2013 yil
Biriktirilgan yer maydoni, ming ga	5839,8
Qishloq xo'jaligi mahsuloti, mlrd. so'm	10474,4
Ekin maydoni, ming ga	3102,6
shu jumladan:	
don ekinlari	1399,8
texnik ekinlar	1356,5
kartoshka va sabzavot-poliz ekinlari	105,3
ozuqa ekinlari	241,1
Qoramollar bosh soni, ming bosh:	
yirik shoxli qoramol	539,8
shu jumladan, sigirlar	186,3
qo'y va echkilar	1310,0
cho'chqalar (bosh)	7621,0
Asosiy qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish, ming tonna:	
kartoshka	542,8
sabzavot	3031,7
poliz	781,6
go'sht (tirik vaznda)	49,0
sut	285,6
tuxum, mln. dona	501,3

Manba: O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

7. Berilgan jadvallarning tegishli ustunlarini hisoblab to'ldiring va ularni tahlil qiling (*mamlakat jamiga nisbatan hududlarning ulushini aniqlang*).

1-jadval

O'zbekiston qishloq xo'jalik yerlari (01.01.2013 yil)

Hududlar	Qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlar		Jami ekin yerlar		Donli ekinlar maydoni		G'o'za ekin maydonlari	
	ming ga	%	ming ga	%	ming ga	%	ming ga	%
O'zbekiston Respublikasi	15600,9	100	3628,1	100	1628,1	100	1308,3	100
Qoraqalpog'iston Respublikasi	2106,5		254,8		110,0		94,7	
<i>Viloyatlar:</i>								
Andijon	254,9		229,6		95,1		93,4	
Buxoro	2526,6		240,4		92,3		110,1	
Jizzax	1182,4		389,8		206,2		101,5	
Qashqadaryo	2012,4		478,5		235,9		162,7	
Navoiy	3597,1		99,9		50,0		36,1	
Namangan	287,0		221,1		93,1		83,1	
Samarqand	1221,1		331,3		162,7		93,7	
Surxondaryo	1009,4		280,4		117,6		119,0	
Sirdaryo	285,7		227,0		101,5		106,9	
Toshkent	575,0		360,1		161,6		100,4	
Farg'ona	312,7		290,1		131,7		100,1	
Xorazm	230,0		225,1		70,4		106,6	
Toshkent sh.	0,2		-		-		-	

Manba: O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

2-jadval

O'zbekistonda qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirish (01.01.2013 yil)

Hududlar	Qishloq xo'jalik yalpi mahsuloti		Dehqonchilik mahsuloti		Chorvachilik mahsuloti		G'alla		Paxta	
	mlrd. so'm	%	mlrd. so'm	%	mlrd. so'm	%	ming tonna	%	ming tonna	%
O'zbekiston Respublikasi	24370,3	100	14155,3	100	10215,0	100	6612,2	100	3460,1	100
Qoraqalpog'iston Respublikasi	737,7		378,9		358,8		156,6		215,8	
<i>Viloyatlar:</i>										
Andijon	2426,1		1726,3		699,8		567,5		292,2	
Buxoro	2137,9		1179,0		958,9		553,6		347,0	
Jizzax	1225,6		588,1		637,5		442,8		231,0	
Qashqadaryo	2111,4		1085,8		1025,3		852,9		424,0	
Navoiy	1107,6		508,3		599,3		235,1		110,2	
Namangan	1836,4		1138,4		698,0		441,9		232,7	
Samarqand	3110,1		1863,2		1246,9		781,5		234,8	
Surxondaryo	2012,3		1160,9		851,4		594,8		338,8	
Sirdaryo	929,4		597,3		332,1		444,3		248,2	
Toshkent	3253,9		1946,8		1307,1		580,7		241,5	
Farg'ona	1995,1		1237,1		758,0		751,2		282,6	
Xorazm	1486,8		745,2		741,6		209,3		261,3	

Manba: O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

O'zbekistonda qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirish (01.01.2013 yil)

Hududlar	Kartoshka		Sabzavot		Poliz ekinlari		Meva va rezavorlar		Uzum	
	ming tonna	%	ming tonna	%	ming tonna	%	ming tonna	%	ming tonna	%
O'zbekiston Respublikasi	2057,1	100	7767,4	100	1418,4	100	2052,8	100	1206,0	100
Qoraqalpog'iston Respublikasi	36,4		166,4		86,3		30,5		4,2	
<i>Viloyatlar:</i>										
Andijon	201,2		1076,9		79,6		439,5		52,4	
Buxoro	141,7		438,1		94,7		179,5		125,3	
Jizzax	46,2		282,2		188,3		65,6		26,6	
Qashqadaryo	126,3		398,0		111,2		88,7		68,7	
Navoiy	51,2		184,4		51,0		77,0		56,3	
Namangan	188,1		529,5		56,9		158,0		87,5	
Samarqand	449,4		1253,4		82,6		273,1		421,3	
Surxondaryo	159,0		632,9		137,3		108,8		103,2	
Sirdaryo	33,6		217,4		246,1		24,7		10,0	
Toshkent	319,7		1572,0		122,0		162,2		137,0	
Farg'ona	208,0		578,0		53,2		308,8		83,1	
Xorazm	96,3		438,2		109,2		136,4		30,4	

Manba: O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

O'zbekistonda chorvachilik ko'rsatkichlari (01.01.2013 yil)

Hududlar	Yirik shoxli qoramollar		Sigirlar		Qo'y va echkilar		Go'sht yetishtirish		Sut yetishtirish	
	ming bosh	%	ming bosh	%	ming bosh	%	ming tonna	%	ming tonna	%
O'zbekiston Respublikasi	10141,3	100	3935,0	100	17128,8	100	1672,9	100	7310,9	100
Qoraqalpog'iston Respublikasi	841,9		262,9		838,6		69,2		224,8	
<i>Viloyatlar:</i>										
Andijon	863,4		322,4		1176,1		104,9		655,4	
Buxoro	992,4		375,8		1703,0		161,9		625,0	
Jizzax	700,4		227,2		1538,0		142,3		400,2	
Qashqadaryo	1199,1		433,2		3819,8		205,8		772,0	
Navoiy	355,9		159,2		1706,8		107,6		315,6	
Namangan	556,9		196,4		647,7		93,2		464,5	
Samarqand	1284,9		588,1		1827,0		203,8		930,1	
Surxondaryo	775,8		316,7		1847,4		129,4		624,9	
Sirdaryo	327,4		118,6		224,2		46,0		237,3	
Toshkent	699,6		311,0		723,9		189,6		653,3	
Farg'ona	819,6		334,2		706,8		112,7		696,4	
Xorazm	724,0		289,3		369,5		106,5		711,4	

Manba: O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

MAVZUNI MUSTAHKAMLASH BO'YICHA SAVOLLAR

1. Qishloq xo'jaligining iqtisodiyotdagi ahamiyatini ayting.
2. O'zbekiston qishloq xo'jaligida o'tkazilgan islohotlar nimalarda namoyon bo'lmoqda?
3. O'zbekiston yalpi ichki mahsulotida qishloq xo'jaligining ulushi qanday?
4. Asosiy qishloq xo'jaligi ekinlariga nimalar kiradi?
5. O'zbekistonning umumiy yer fondi qanchani tashkil etadi?
6. Respublika yer fondining tuzilishi qanday?
7. Qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlar respublika yer fondining qanchasini tashkil etadi?
8. Yerdan foydalanish deganda nimani tushunasiz?
9. O'zbekiston dehqonchiligining asosiy tarmoqlari qayslar?
10. Dehqonchilikda qaysi ekin maydonlari keskin qisqarib ketgan?
11. Ingichka tolali paxta mamlakatning qaysi hududida yetishtiriladi?
12. Mamlakat qishloq xo'jaligida chorvachilikning o'rni qanday?
13. Qo'y va echkilar soni bo'yicha qaysi viloyat yetakchi va nima uchun?
14. Qorako'l qo'ylari respublikaning qaysi mintaqalarida boqiladi?
15. O'zbekiston qishloq xo'jaligida yangi tashkiliy-xo'jalik yuritish shakllari qaysilar?
16. Fermerchilik qanday xo'jalik va uning rivojlanishini ayting.
17. O'zbekiston Respublikasining "Fermer xo'jaligi to'g'risida"gi Qonuni qachon qabul qilingan?
18. Respublikada bug'doy yetishtirishda yetakchi hududlar qaysi?
19. Qishloq xo'jalik ekinlari hosildorligi deganda nimani tushunasiz?
20. O'zbekistonda donli ekinlar hosildorligi qancha?
21. Dehqon xo'jaliklari deganda nimani tushunasiz?
22. Respublikada dehqon xo'jaliklarining mavqei qaysi sohalarda yuqori?
23. O'zbekistonda intensiv bog'larni barpo etishning asosiy yo'nalishlari nimalardan iborat?

24. Chorvachilik mahsulotlari yetishtirishda qaysi xo'jalik yuritish shakllarining ulushi yuqori?

25. Mamlakatimizda yetishtiriladigan paxtaning asosiy qismi qaysi viloyatlarga to'g'ri keladi?

26. Respublika qishloq xo'jalik mahsulotida fermer xo'jaliklarining o'rnini qanday?

27. Mamlakatimizda chorvachilikni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini ayting.

28. Qishloq xo'jaligi tarmoqlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydigan omillar qaysi?

29. Respublikamizda tamaki qaysi hududda yetishtiriladi?

30. O'zbekistonning jahonda paxta yetishtirishdagi mavqeyi qanday?

TEST TOPSHIRIQLARI

1. O'zbekiston jahonda paxta tolasi eksporti bo'yicha nechanchi o'rinda turadi?

A. 2-o'rinda B. 4-o'rinda C. 5-o'rinda D. 1-o'rinda

2. O'zbekistonning umumiy yer fondi qancha?

A. 40,0 mln. gektar B. 450 ming gektar

C. 44,8 mln. gektar D. 4,8 mln. gektar

3. Respublikamizda tamaki yetishtirishga ixtisoslashgan tumanni aniqlang.

A. Urgut B. Bo'ka C. Shovot D. Boysun

4. Qishloq xo'jaligi tarmoqlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydigan omil qaysi?

A. xom ashyo B. transport

C. infratuzilma D. tabiiy sharoit va agroiqlimiy resurslar

5. Asosiy sholi maydonlari respublikamizning qaysi hududlarida joylashgan?

A. Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm, Farg'ona, Andijon va Namangan

viloyatlarida

B. Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm, Sirdaryo, Surxondaryo va Toshkent viloyatlarida

C. Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm, Sirdaryo, Buxoro va Navoiy viloyatlarida

D. Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm, Qashqadaryo, Surxondaryo va Jizzax viloyatlarida

6. Quyidagi tarmoqlardan qaysi biri O'zbekiston chorvachiligi uchun xos emas?

A. lamachilik B. yilqichilik C. darrandachilik D. tuyachilik

7. Hisor zotli qo'ylar mamlakatimizning asosan qaysi hududlarida boqiladi?

A. Surxondaryo, Qashqadaryo va Jizzax viloyatlarining tekislik hududlarida

B. Surxondaryo, Qashqadaryo va Namangan viloyatlarining barcha hududlarida

C. Surxondaryo, Qashqadaryo va Jizzax viloyatlarining tog' va tog'oldi mintaqalarida

D. Surxondaryo, Farg'ona va Namangan viloyatlarining tog' va tog'oldi mintaqalarida

8. Tokzorlar maydoni bo'yicha respublikamizda yetakchi viloyatlar qaysi?

A. Samarqand va Toshkent viloyatlari B. Samarqand va Navoiy viloyatlari

C. Toshkent va Xorazm viloyatlari D. Farg'ona va Andijon viloyatlari

9. Mamlakatimizda paxta yetishtirishda ustun mavqega ega xo'jalik yurituvchi subyekt bu ...

A. dehqon xo'jaliklari B. qishloq xo'jalik korxonalari

C. fermer xo'jaliklari D. dehqon xo'jaliklari va qishloq xo'jalik korxonalari

10. O'zbekiston ekin yerlari tarkibida asosiy o'rinni qanday ekin turlari egallaydi?

A. texnika va yem-hashak ekinlari B. donli va texnika ekinlari

C. kartoshka va sabzavot-poliz ekinlari D. bog'-rog'lar va texnika ekinlari

11. O'zbekiston YaIMda qishloq xo'jaligining ulushi qancha (2013 yil)?

A. 15 foiz

B. 25 foiz

C. 17 foizdan ortiq

D. 20 foizdan ortiq

12. Agroixtisoslashuvi yuqori hududlarni ajrating.

A. Jizzax va Sirdaryo viloyatlari B. Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari

C. Andijon va Navoiy viloyatlari D. Jizzax va Toshkent viloyatlari

13. Qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirishda yetakchi bo'lgan hududlar qaysi?

A. Toshkent, Samarqand va Andijon viloyatlari

B. Xorazm, Jizzax va Surxondaryo viloyatlari

C. Farg'ona, Andijon viloyatlari va Qoraqalpog'iston Respublikasi

D. Qashqadaryo, Samarqand va Navoiy viloyatlari

14. O'zbekistonda 2014 yilda qancha paxta hosili yig'ib olindi?

A. 4,2 mln. tonnadan ortiq

B. 3,4 mln. tonnadan ortiq

C. 3,0 mln. tonnadan ortiq

D. 5,4 mln. tonnadan ortiq

15. Mamlakatimizda 2014 yilda qancha miqdorda g'alla yetishtirildi?

A. 8 mln. tonnadan ortiq

B. 5 mln. tonnadan ortiq

C. 7 mln. tonnadan ortiq

D. 10 mln. tonnadan ortiq

TAYANCH SO'Z VA IBORALAR (GLOSSARIY)

Agrosanoat majmuasi (ASM) - qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, ularni tayyorlash, qayta ishlash, saqlash va tayyor mahsulotni iste'molchilarga yetkazib berish bilan bog'liq tarmoqlar yig'indisi.

Qishloq xo'jaligi – iqtisodiyotning eng muhim va yirik tarmog'i bo'lib, agrosanoat kompleksining tarkibiy qismi hisoblanadi. Uning asosiy vazifasi aholiga oziq-ovqat, kiyim-kechak, qator sanoat tarmoqlariga (oziq-ovqat, omuxta yem, to'qimachilik, farmatsevtika va boshqa) xom ashyo yetkazib berishdan iborat.

Dehqonchilik – qishloq xo'jaligining asosiy tarmoqlaridan biri bo'lib, o'simlik mahsulotlari ishlab chiqarish uchun madaniy o'simliklar (qishloq xo'jalik

ekinlari)ni yetishtirish.

Dehqon xo'jaligi – oilaviy mayda tovar xo'jaligi bo'lib, oila a'zolarining shaxsiy mehnati asosida, meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilish uchun oila boshlig'iga berilgan tomorqa yer uchastkasida qishloq xo'jaligi mahsuloti yetishtiradi va realizatsiya qiladi.

Chorvachilik – qishloq xo'jaligining asosiy tarmoqlaridan biri bo'lib, chorvachilik mahsulotlari yetishtirish uchun chorva mollarini boqish va urchitish bilan shug'ullanadi; aholini ish hayvonlari (ot, ho'kiz, tuya, bug'u), oziq-ovqat mahsulotlari (sut, qatiq, go'sht, yog', tuxum va boshqalar), yengil sanoatni xom ashyo (jun, teri, mo'yna va h.k.), dehqonchilikni organik o'g'it bilan ta'minlaydi.

Yer fondi – mamlakatning jami yer resurslari maydoni.

Yerdan foydalanish – inson xo'jalik faoliyatida yer resurslaridan foydalanish.

Qishloq xo'jalik yerlari – qishloq xo'jalik maqsadlarida foydalaniladigan yerlar.

Qishloq xo'jaligi geografiyasi – qishloq xo'jaligini hududiy tashkil etish va rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadigan fan sohasi, iqtisodiy va ijtimoiy geografiya tarmog'i. Turli mamlakat va rayonlar qishloq xo'jaligini majmualari o'rganish va bashorat qilish, tabiiy sharoit va resurslarni qishloq xo'jalik nuqtai nazaridan baholashga doir tadqiqotlar olib boradi.

Qishloq xo'jaligini kimyolashtirish – qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi jarayonlarida kimyoviy moddalarni qo'llash; kimyo, biokimyo, mikrobiologiya va agrokimyo fani yutuqlaridan foydalangan holda kam mehnat va mablag' sarflab olinadigan mahsulot hajmini ko'paytirish va sifatini yaxshilashga qaratilgan kompleks tadbirlardan biri.

Qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash – qishloq xo'jaligida insonning jismoniy (qo'l) mehnatini mashina va mexanizmlar bilan bajarish.

Qishloq xo'jalik korxonasi – tasarrufida xo'jalik maqsadlarida foydalana oladigan yeri bo'lgan, dehqonchilik, chorvachilik huquqiga ega bo'lgan korxona.

Qorako'l qo'y zoti – mo'ynali terisi uchun boqiladigan dag'al junli dumli qo'y zoti. Bu zot bir necha yuz yillar oldin hozirgi O'zbekistan (Buxoro viloyati Qorako'l tumani) hududida jaydari qo'ylarni xalq seleksiyasi usulida uzoq vaqt

tanlash va chatishtirish natijasida yaratilgan. Dunyoning (Avstraliyadan boshqa) barcha qit'alarida 50 dan ortiq mamlakatda urchitiladi. Afg'oniston, O'zbekiston, Turkmaniston, Qozog'iston, Eron, JAR eng ko'p qorako'l qo'y zoti boqiladigan davlatlar hisoblanadi.

Qoramolchilik – chorvachilikning asosiy sohalaridan biri, aholini go'sht, sut mahsulotlari hamda yengil sanoatni teri va boshqa xom ashyo bilan ta'minlaydi.

Paxtachilik – iqtisodiyotning g'o'za ekish va paxta yetishtirish bilan shug'ullanadigan tarmog'i.

Fermer – qishloq xo'jalik tadbirkori, fermer xo'jaligi egasi. O'zbekistonda mavjud qonun hujjatlariga ko'ra, 18 yoshga to'lgan, qishloq xo'jaligida tegishli bilim, malaka va ish tajribasiga ega bo'lgan hamda muomalaga layoqatli fuqaro fermer bo'lishi mumkin.

Fermer xo'jaligi – ijaraga (30-50 yil) berilgan yer uchastkalaridan foydalangan holda qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqarishi bilan shug'ullanuvchi, mustaqil xo'jalik yurituvchi subyektdir.

Hosildorlik – 1 gektar ekin maydonidan olinadigan qishloq xo'jalik mahsulotining sentner hisobida o'lchanadigan miqdori (s/ga tarzida ifodalanadi). Masalan, mamlakatimizda paxta hosildorligi o'rtacha 27-28 s/ga ni tashkil etadi (2014 y.). Bu har gektar ekin maydonidan 27-28 sentner hosil olinganligini bildiradi.

Intensiv qishloq xo'jaligi – qishloq xo'jalik maydon birligiga tobora ko'p mablag' va mehnat sarf qilib, uni fan-texnika yutuqlari negizida, resurslardan oqilona foydalanishga asoslangan holda rivojlantiriladigan xo'jalik.

Irrigatsiya – qurg'oqchil davrlarda tuproqni sun'iy namlantirish.

Sug'orish sistemasi – muayyan yer maydonlari va uni sug'orishga xizmat qiladigan gidrotexnika (suv olish inshootlari, kanallar, truboprovodlar va b.) va yordamchi inshootlar (yo'llar, ko'priklar va b.) majmui. Odatda sug'oriladigan maydonlarda kollektor-drenaj tarmog'i ham qurilishi sababli sug'orish sistemasi ba'zan gidromelioratsiya sistemasi ham deyiladi.

Sug'orma dehqonchilik, obikor dehqonchilik – qishloq xo'jaligi ekinlarini

sug'orib yetishtirish. Cho'l, chala cho'l va qurg'oqchil zonalarda, shuningdek, vegetatsiya davrining ayrim bosqichlari nam bilan yetarli ta'minlanmagan hududlarda vujudga kelgan. Dehqonchilikning eng intensiv turlaridan biri. Sug'orma dehqonchilik ekinlardan eng yuqori va barqaror hosil yetishtirishni ta'minlaydi, lalmikor dehqonchilikka nisbatan 8-10 marta ko'proq hosil beradi. Bunday sharoitlarda yerdan samarali foydalanish, takroriy va qo'shimcha ekinlar ekish mumkin. Sug'orma dehqonchilik neolit davridan beri ma'lum.

Texnika ekinlari – sanoat xom ashyosi sifatida yetishtiriladigan (xom ashyo beradigan) bir va ko'p yillik qishloq xo'jalik ekinlari Texnika ekinlari bir qancha botanik oilaga mansub; ularga *kraxmalli* ekinlar (kartoshka, batat va b.); shakarli ekinlar (qand lavlagi, shakarqamish va b.); *moyli* ekinlar (kungaboqar, kanakunjut, yer yong'oq, soya, raps, maxsar, xantal, indov, zig'ir va b.); *tolali* ekinlar (g'o'za, tolali zig'ir, kanop, jut va b.); *efir moyli* o'simliklar (atirgul, ko'knor, yorongul, yalpiz va b.); *kauchukli* o'simliklar (geveya, gvayula, ko'ksag'iz, tovsag'iz); *oshlovchi modda olinadigan* o'simliklar (skumpiya, badan); *po'kakli* (po'kakli dub va b.); *dorivor* o'simliklar (valeriana, belladona, jenshen' va b.) kiradi. Texnika ekinlarini bu tariqa bo'lish shartlidir, chunki ko'pgina boshqa ekinlar ham texnik xom ashyo beradi (masalan, donli ekinlar). Ba'zi texnika ekinlari, masalan, g'o'za, zig'ir, kanopdan toladan tashqari moy ham olinadi.

Ekstensiv qishloq xo'jaligi – mablag' va mehnat kam sarflanadigan, yaxshi mexanizatsiyalashmagan, fan-texnika yutuqlaridan kam foydalaniladigan xo'jalik.

Ekin maydoni – qishloq xo'jalik ekinlari bilan band bo'lgan haydalma yerlar. *Umumiy ekin maydoni* (ko'p yillik bog'lar, tokzorlar, o'rmonlardan tashqari barcha qishloq xo'jalik ekinlari bilan band bo'lgan yerlar), *ayrim qishloq xo'jalik ekinlari ekin maydoni* (paxta, sholi, kartoshka, kanop, tamaki va b.), *ekin guruhlari ekin maydoni* (bahori va kuzgi don, texnika, sabzavot-poliz ekinlari va b.)ga bo'linadi.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

12,14,17,18,20,23,39,40,41,43,44,46,50,52,53,54,55,56,63,64.

11-MAVZU: O'ZBEKISTON TRANSPORTI, INFRATUZILMA, TASHQI IQTISODIY ALOQALAR GEOGRAFIYASI

Reja:

1. O'zbekiston iqtisodiyotida transportning roli va ahamiyati.
2. Ijtimoiy va ishlab chiqarish infratuzilmasi.
3. O'zbekistonning tashqi iqtisodiy aloqalari geografiyasi.

Transport. Transport tarmoqlarining shakllanishi. rivojlanish va joylashishidagi iqtisodiy-geografik xususiyatlar. Transportning alohida turlarida yuk tashish.

Temir yo'llarning umumiy uzunligi. Turli yuklarni tashishning asosiy yo'nalishlari. Navoiy-Sulton Uveys-Nukus, G'uzor-Boysun-Qumqo'rg'on yo'nalishidagi yangi temir yo'llarning ahamiyati. Istanbul-Toshkent-Shanxay (Tajan-Seraxs-Mashhad yangi yo'nalishi bo'yicha) va Toshkent-Ashxobod-Turkmanboshi-Boku-Tbilisi-Poti (port) yangi transport yo'lagidan o'tuvchi tranzit temir yo'l transportining rivojlanishi.

Avtomobil transporti. Avtomobil transporti yo'llarining uzunligi. Avtomobil yo'llari tarmoqlari konfiguratsiyasi. Asosiy avtomobil yo'llarini ta'mirlash (Angren-Qo'qon, Toshkent-magistrali). Tonnel qurilishining ahamiyati.

Quvur transporti va uning ahamiyati. Havo transporti. Doimiy ichki va xalqaro havo yo'llari tarmog'ining rivojlanishi. Yangi aeroportlar qurilishi. Xorijiy samolyotlar hisobiga aviaparklarning kengayishi, ularni ishlatish samaradorligining ortishi. Asosiy energotizimlarga tavsif.

Infratuzilma. Infratuzilmaning mohiyati va tarkibi. Infratuzilmaning xo'jalikni hududiy tuzilishiga ta'siri. Ijtimoiy, iqtisodiy va bozor infratuzilmasi geografiyasining xususiyatlari. Radio, tele, sputnik aloqalarining rivojlanishi. O'zbekistonning "internet" tizimiga kirishi. Suv va gaz ta'minotining mintaqaviy tizimi. Qishloq joylarda ijtimoiy infratuzilmalarini rivojlantirish

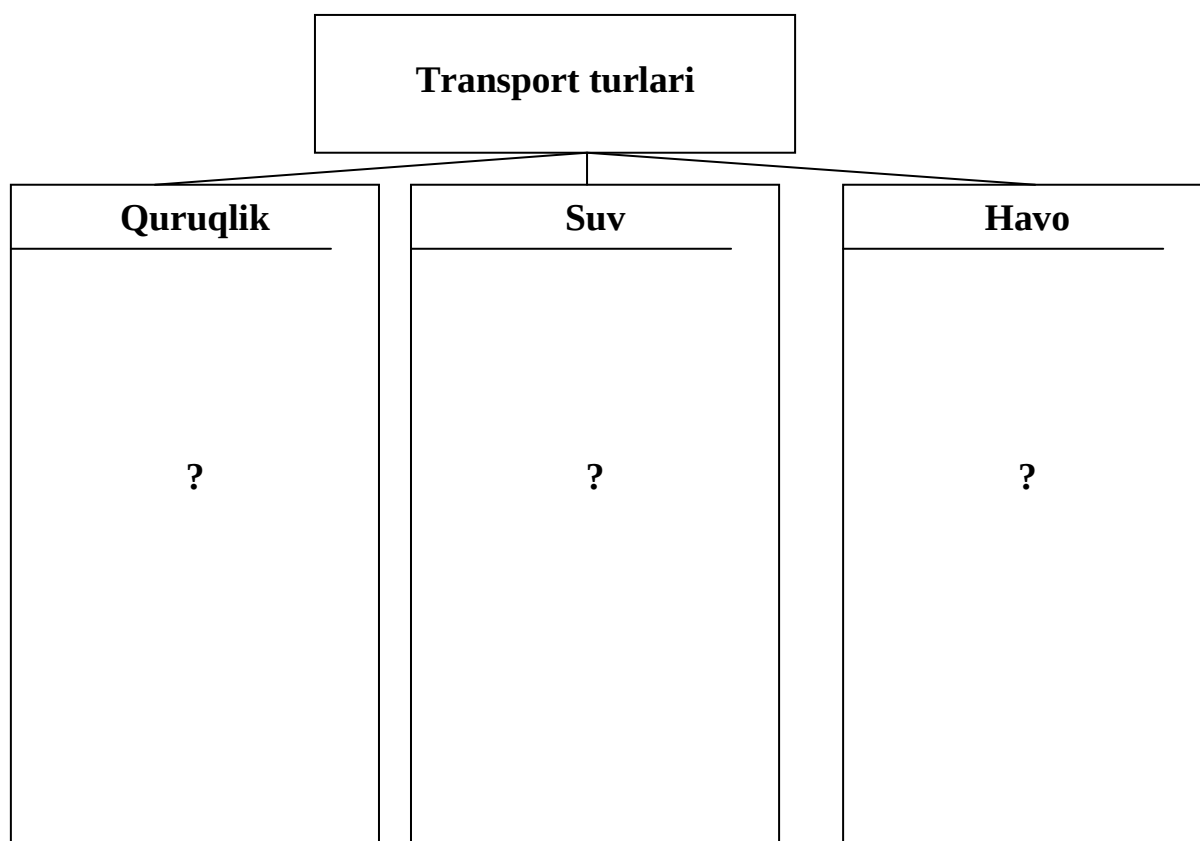
muammolari.

Turizm va dam olish. “Buyuk ipak yo’li” ning qayta tiklanishi muhim xalqaro turistik yo’nalishdir. Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent kabi qadimiy shaharlarning xalqaro turizmdagi roli va o’rni. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida xizmat ko’rsatish sohasini jadal rivojlantirish borasidagi muhim vazifalar.

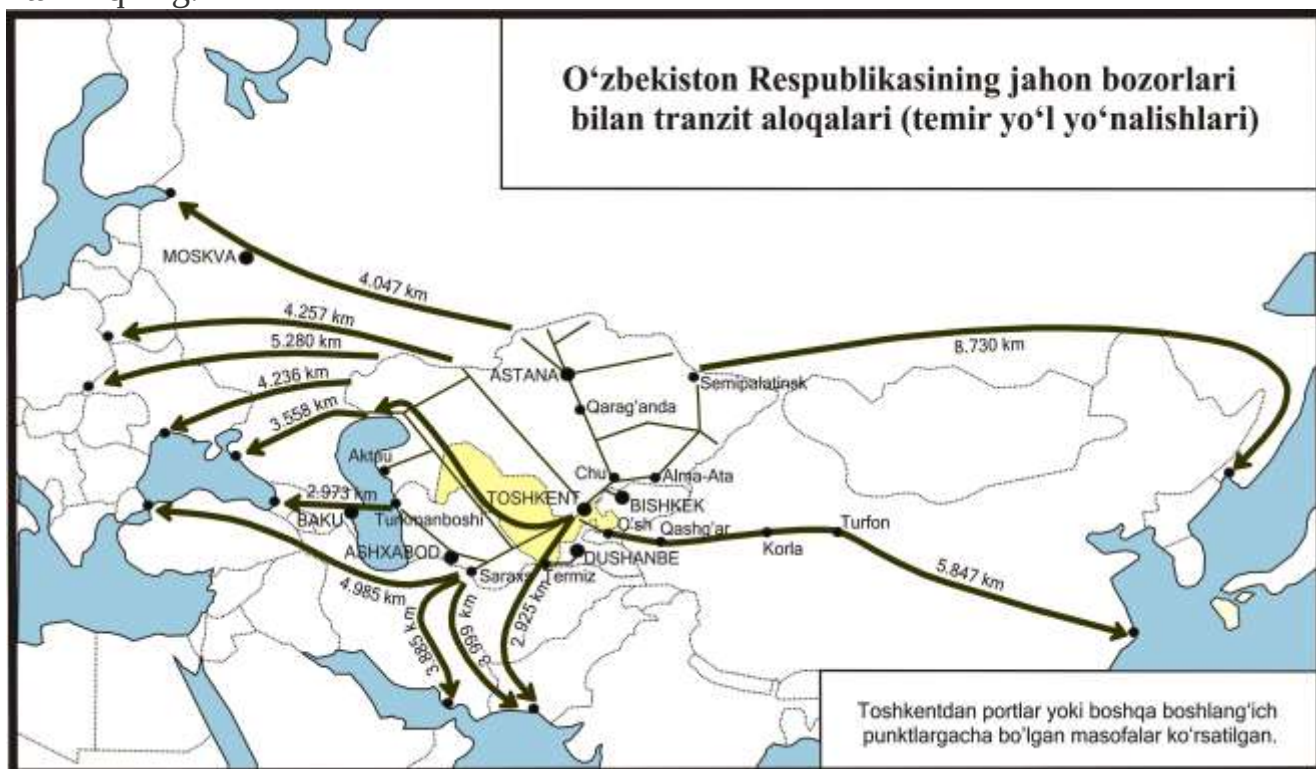
O’zbekistonning xalqaro iqtisodiy aloqalarining asosiy yo’nalishlari va shakllari. O’zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy faoliyatini boshqaruvchi huquqiy va me’yoriy hujjatlari.

AMALIY TOPSHIRIQLAR

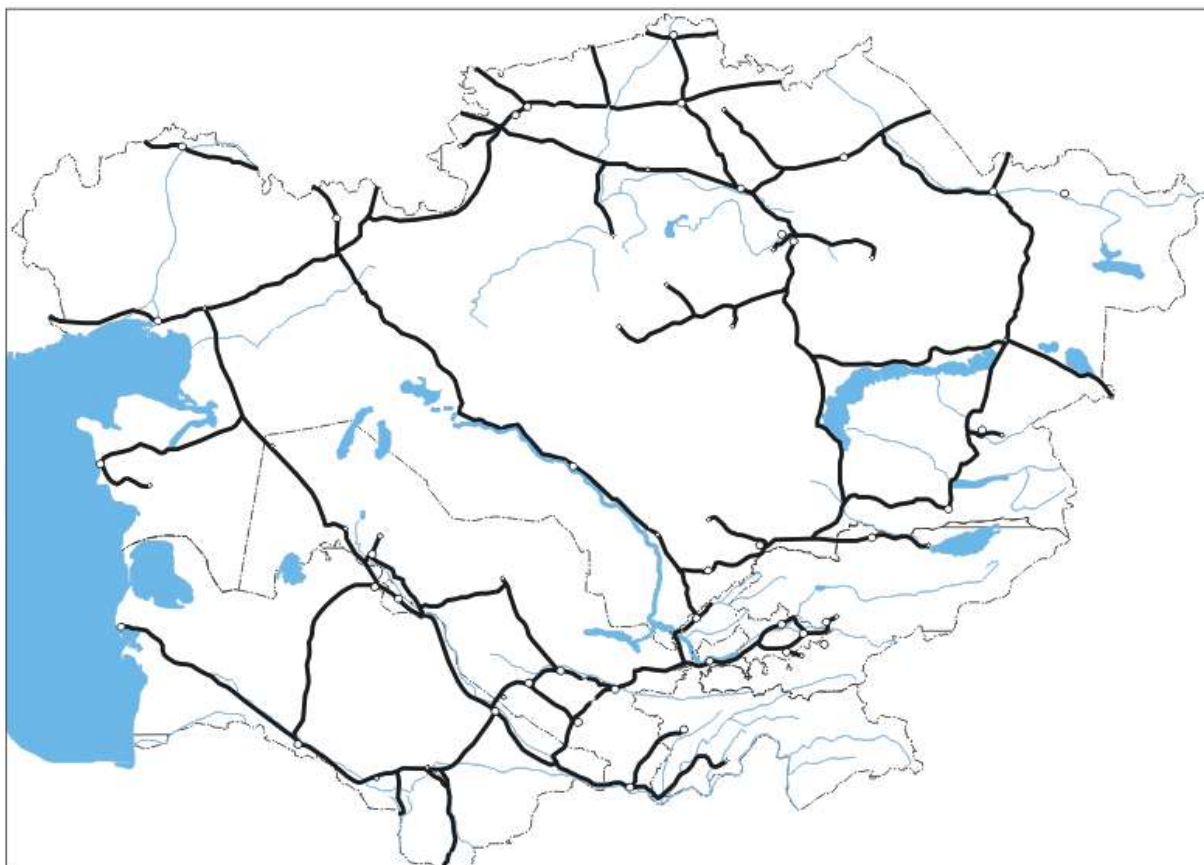
1. Transportning asosiy turlarini yozing va har birining ahamiyatini tushuntiring.

2. O'zbekistonning qaysi dengiz portlari yoki boshlang'ich punktlarga chiqishini tahlil qiling.

Dengiz transportining mamlakatlar va jahon xo'jaligi rivojlanishidagi ahamiyatini tushuntiring. Nima uchun mamlakatimizda dengiz portlariga chiqishning muqobil variantlarini rivojlantirishga alohida ahamiyat berilmoqda?

3. Berilgan jadvallarning tegishli ustunlarini hisoblab to'ldiring va daftaringizga tahlilini yozing (*jamiga nisbatan ulushini aniqlang*).

1-jadval

O'zbekiston Respublikasida yuk tashish

	2000 yil		2005 yil		2010 yil		2013 yil	
	<i>mln.t</i>	%	<i>mln.t</i>	%	<i>mln.t</i>	%	<i>mln.t</i>	%
Jo'natilgan yuk	804,6	100	755,9	100	1176,8	100	1387,1	100
<i>shu jumladan transport turlari orqali:</i>								
temir yo'l	42,4		45,8		56,9		63,7	
avtomobil	701,2		638,6		1066,1		1258,3	
quvur yo'llari	61,0		71,5		53,7		65,0	
havo, ming tonna	15,2		6,2		29,5		22,0	

Manba: O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

2-jadval

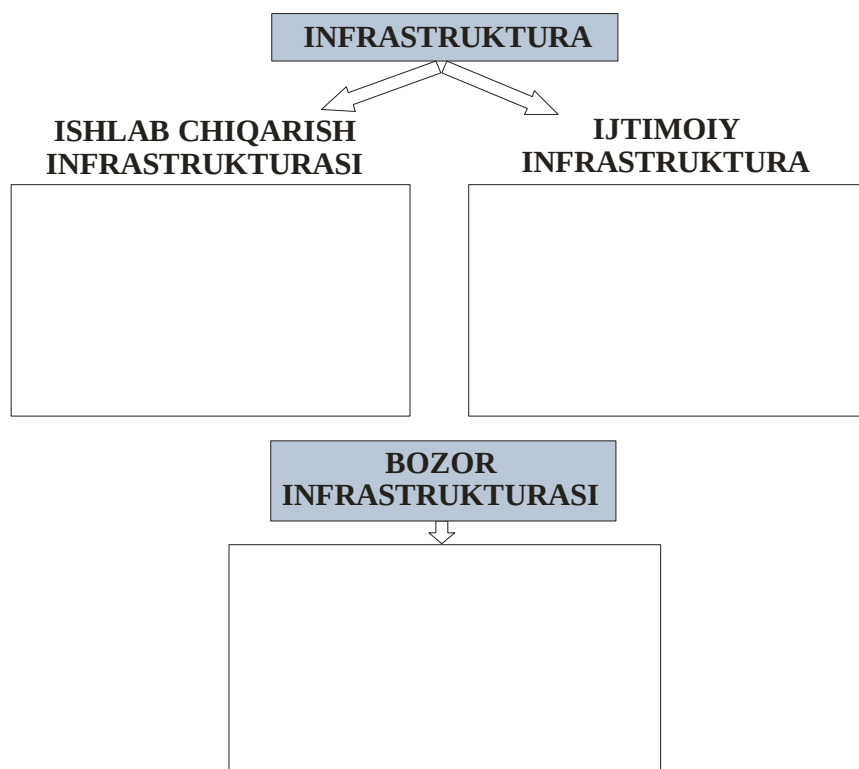
O'zbekiston Respublikasida yo'lovchi tashish

	2000 yil		2005 yil		2010 yil		2013 yil	
	<i>mln. kishi</i>	%	<i>mln. kishi</i>	%	<i>mln. kishi</i>	%	<i>mln. kishi</i>	%
Tashilgan yo'lovchilar, mln. kishi	3595,9	100	3962,4	100	6008,7	100	6989,2	100
<i>shundan transport turlari orqali:</i>								
temir yo'l	14,6		15,1		14,5		17,4	
avtomobil	3284,7		3796,4		5899,3		6895,1	
shahar elektr	295,2		150,0		93,0		74,3	
havo	1,5		0,9		1,9		2,4	

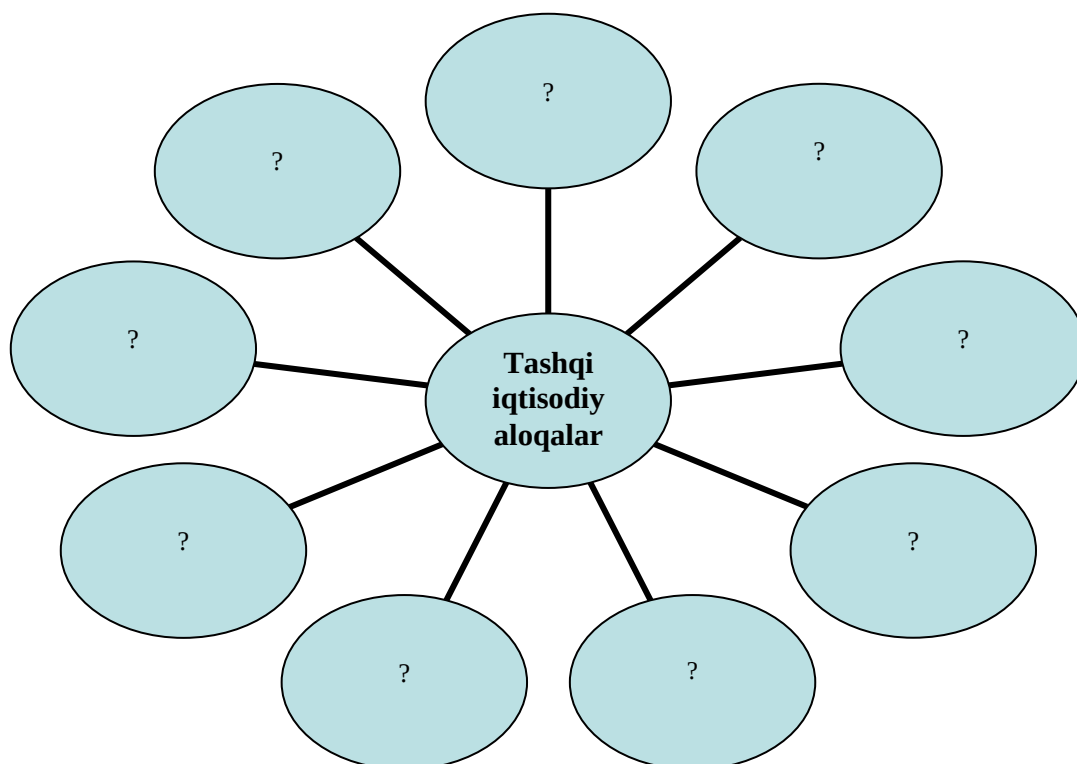
Manba: O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

Ushbu jadvallarni tahlil qilganda, avvalo tadrijiy (dinamik) va tarkibiy o'zgarishlarga e'tibor qaratish, sabab va oqibat bog'lanishlarini aniqlash lozim.

4. Infrastrukturaning ahamiyati, ishlab chiqarish va ijtimoiy infrastrukturaga misollar keltiring. Bozor iqtisodiyoti sharoitida bozor infrastrukturasiining rolini baholang.

5. Tashqi iqtisodiy aloqalar qanday sohalarda amalga oshiriladi? Quyidagi chizmani to'ldiring.

6. O'zbekistonning 2013 yildagi asosiy eksport va import tovarlari tarkibini 1990 yil bilan qiyosiy tahlil qiling. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tashqi iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlarini asoslab bering.

O'zbekiston eksporti va importining tovarlar tarkibi

Ko'rsatkichlar	Eksport		Import	
	1990 yil	2013 yil	1990 yil	2013 yil
	%			
JAMI	100	100	100	100
paxta tolasi	59,7	7,7	-	-
oziq-ovqat mahsulotlari	3,9	9,8	48,9	9,7
kimyoviy mahsulotlar va ulardan yasalgan buyumlar	2,3	4,0	9,7	14,3
yoqilg'i va neft mahsulotlari	17,1	31,1	3,1	7,2
qora va rangli metallar	4,6	6,3	10,2	7,9
mashina va uskunalar	1,7	5,5	12,1	44,2
xizmatlar	1,3	16,2	1,5	5,8
boshqalar	9,4	19,4	14,5	10,9

Manba: jadval O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Ushbu jadvalni tahlil qilganda, avvalo tadrijiy (dinamik) va tarkibiy o'zgarishlarga e'tibor qaratish, sabab va oqibat bog'lanishlarini aniqlash lozim. Shuningdek, bunda mamlakatimiz tashqi savdo siyosatining asosiy yo'nalishlari, import o'rnini bosuvchi ishlab chiqarish ("Mahalliyashtirish" dasturi) va eksportni rag'batlantirish borasidagi chora-tadbirlarning amaliy natijasini keng yoritish maqsadga muvofiq.

MAVZUNI MUSTAHKAMLASH BO'YICHA SAVOLLAR

1. Infrastruktura nima va u qaysi tarmoqlarni o'z ichiga oladi?
2. Bozor infrastrukturasi deganda nimani tushunasiz?
3. O'zbekiston ta'lim sohasidagi islohotlarni ayting.
4. Mustaqillik yillarida temir yo'l tizimidagi islohotlarni ayting.
5. O'zbekiston iqtisodiyotida quvur transportining roli qanday?
6. Navoiy Xalqaro logistika markazi va uning ahamiyati qanday?
7. Mamlakatimiz sog'liqni saqlash tizimining rivojlanish xususiyatlarini ayting.

8. O'zbekistonda qaysi davlatlarning ta'lim maskanlari faoliyat yuritadi?
9. Qishloq joylar infrastrukturasi deganda nimani tushunasiz?
10. Transportning mamlakat iqtisodiyotidagi o'rniga baho bering.
11. Transportning asosiy vazifalari nimalardan iborat?
12. Mustaqillik yillarida ishga tushirilgan yangi temir yo'l liniyalari haqida nimalar bilasiz?
13. O'zbekistonda tashqi iqtisodiy faoliyat sohasida qabul qilingan qonunlarni ayting.
14. Tashqi iqtisodiy aloqalar geografiyasini tushuntirib bering.
15. Tashqi savdo va uning turlarini ayting.
16. Mamlakatimiz iqtisodiyotida xorijiy investitsiyalarning o'rnini qanday?
17. O'zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan qo'shma korxonalarining mintaqaviy tarkibi qanday?
18. Respublika tashqi savdo aylanmasi va uning dinamikasidagi o'zgarishlar nimalardan iborat?
19. Iqtisodiy integratsiya jarayonlari va uning geografiyasi qanday?
20. O'zbekiston eksportining tovarlar tarkibidagi o'zgarishlarni ayting.
21. Mustaqillik yillarida mamlakat importida sodir bo'lgan eng muhim o'zgarishlarni ayting.
22. Tashqi savdo saldosi (qoldig'i) nima?
23. O'zbekiston tashqi savdo saldosi dinamikasini tushuntiring.
24. Tashqi savdoda viloyatlarning tutgan o'rnini baholang.
25. Import mahsulotlar tarkibini asosan qanday mahsulotlar tashkil etadi?
26. Eksportga chiqarilayotgan mahsulotlar va ularning turlarini ayting?
27. Mustaqillik yillarida tashkil etilgan qo'shma korxonalar va ularning faoliyati nimalardan iborat?
28. O'zbekistonning asosiy savdo hamkorlari qaysi davlatlar hisoblanadi?
29. O'zbekiston Respublikasi qanday xalqaro tashkilotlarga a'zo?
30. Dunyo okeaniga chiqish uchun mamlakatimiz kamida nechta davlat hududidan o'tishga to'g'ri keladi?

TEST TOPSHIRIQLARI

1. Mamlakatimizda temir yo'l qurilishi qachon boshlangan?

- A. 1888 yil B. 1908 yilda C. 1900 yilda D. 1912 yilda

2. "Katta O'zbek trakti" avtomobil yo'li qaysi yo'nalishda bunyod etilgan?

- A. Toshkent – Nukus B. Toshkent – Andijon
C. Toshkent – Termiz D. Toshkent – Buxoro

3. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda barpo etilgan temir yo'l yo'nalishlarini ko'rsating.

- A. Toshg'uzor-Boysun-Qumqo'rg'on, Toshkent-Angren
B. Toshg'uzor-Boysun-Qumqo'rg'on, Samarqand-Buxoro
C. Toshg'uzor-Boysun-Qumqo'rg'on, Uchquduq-Sulton Uvays-Nukus
D. Buxoro-Urganch, Toshg'uzor-Boysun-Qumqo'rg'on

4. Quyidagi yo'nalishlardan qaysi birida tezyurar poyezdlar qatnovi yo'lga qo'yilgan?

- A. Toshkent – Termiz B. Toshkent – Samarqand
C. Toshkent – Qarshi D. Toshkent – Urganch

5. O'zbekistonda umumiy foydalanishdagi temir yo'llarning uzunligi qancha (01.01.2014 yil holatiga)?

- A. 3186,8 km B. 7890 km C. 3300,8 km D. 4186,8 km

6. Angren-Pop yangi temir yo'l yo'nalishining loyiha uzunligini aniqlang.

- A. 155 km B. 87 km C. 129 km D. 19 km

7. Ijtimoiy infratuzilma qaysi sohalar rivojiga ta'sir ko'rsatadi?

- A. uy-joy kommunal xo'jaligi, savdo, umumiy ovqatlanish, sog'liqni saqlash, maorif, maishiy xizmat va h.k. B. uy-joy kommunal xo'jaligi, savdo, umumiy ovqatlanish, sog'liqni saqlash, qishloq xo'jaligi, maishiy xizmat va h.k.
C. uy-joy kommunal xo'jaligi, savdo, transport, sog'liqni saqlash, aloqa, maishiy xizmat va h.k. D. uy-joy kommunal xo'jaligi, savdo, umumiy ovqatlanish, sog'liqni saqlash, maorif, qurilish va h.k.

8. O'zbekistonning asosiy eksport tovarlari guruhini aniqlang.

- A. paxta tolasi, energiya manbalari, mashina va uskunalar, kauchuk
- B. paxta tolasi, energiya manbalari, rangli metallar, mashina va uskunalar
- C. paxta tolasi, kimyo mahsulotlari, kauchuk, mashina va uskunalar
- D. paxta tolasi, qora metallar, kimyo mahsulotlari va plastmassa

9. Quyidagilardan qaysi biri O'zbekistonning asosiy savdo hamkorlari hisoblanadi?

- A. AQSH, Germaniya, Hindiston, Koreya Respublikasi
- B. Rossiya, Turkiya, Eron, Janubiy Afrika Respublikasi
- C. Rossiya, Xitoy, Koreya Respublikasi, AQSH
- D. Fransiya, Yaponiya, Shveysariya, Malayziya

10. O'zbekiston tashqi savdo aylanmasida dunyo qit'alaridan qaysilari yetakchi salmoqqa ega?

- A. Yevropa va Osiyo
- B. Osiyo va Afrika
- C. Yevropa va Amerika
- D. Osiyo va Okeaniya

11. Mamlakatimizda dastlabki erkin iqtisodiy zona qayerda tashkil etildi?

- A. Toshkent viloyatida
- B. Buxoro viloyatida
- C. Jizzax viloyatida
- D. Navoiy viloyatida

12. Respublikada qancha xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar faoliyat ko'rsatmoqda?

- A. 5000 mingdan ortiq
- B. 1000 ta
- C. 4000 dan ortiq
- D. 7000 dan ortiq

13. O'zbekistonning tashqi savdo yuklarini tashishda qanday transport turi asosiy o'rin tutadi?

- A. avtomobil
- B. temir yo'l
- C. quvur transporti
- D. suv transporti

14. O'zbekiston importining 2/5 qismidan ortig'i qanday mahsulotlar guruhiga to'g'ri keladi?

- A. kimyo mahsulotlari
- B. oziq-ovqat mahsulotlari
- C. mashina va uskunalar
- D. energiya manbalari

15. Agarda import eksportdan ustun bo'lsa, tashqi savdoda qanday holat qayd etiladi?

- A. ijobiy (musbat) saldo
- B. manfiy saldo
- C. saldo teng bo'lgan holat
- D. barchasi

TAYANCH SO'Z VA IBORALAR (GLOSSARIY)

Infratuzilma (lotincha *infra* - ostida) — ishlab chiqarish va tovar muomalasi, shuningdek, inson hayot faoliyati uchun zarur bo'lgan me'yoriy sharoitni ta'minlashga xizmat qiluvchi turli-tuman yordamchi xizmat ko'rsatuvchi sohalar (tashkilot, korxona va muassasalar) majmui.

Ishlab chiqarish infratuzilmasi – ishlab chiqarishga xizmat ko'rsatuvchi sohalar (yuk tashish transporti, elektr va issiqlik ta'minoti, yo'l xo'jaligi, suv xo'jaligi, ombor xo'jaligi, ilmiy konstruktorlik xizmati, axborot xizmati va b.).

Ijtimoiy infratuzilma – aholiga xizmat ko'rsatib, uning ehtiyojini qondiruvchi sohalar (maorif, sog'liqni saqlash, jismoniy tarbiya va sport, maishiy xizmat va b.).

Transport (lotincha *trans* – orqali, *porto* - tashiyman) – yuklar va yo'lovchilarni bir joydan ikkinchi joyga eltish, mamlakat viloyat va tumanlari, korxonalari, iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasida, shuningdek, mamlakatlararo ayirboshlash va aloqani ta'minlovchi iqtisodiyotning muhim tarmog'i.

Tranzit (lotincha *transitus* — o'tish joyi) — yo'lovchi va yuklarni bir punktdan boshqasiga oraliq punktlar orqali tashish; bir mamlakatdan ikkinchisiga uchinchi mamlakat orqali yuk va yo'lovchi tashish.

Transport tuguni – turli transport yo'llari tutashgan joy.

Temir yo'l stansiyasi – temir yo'l poyezdlarini jo'natish va qabul qilish uchun mo'ljallangan korxona. Unda temir yo'l tarkibi va yo'lovchilarga xizmat ko'rsatiladi, yuk va bagajlar qabul qilinadi, ortiladi, tushiriladi, vagonlardan poyezdlar tuziladi va h.k.

Temir yo'l transporti – yuk va yo'lovchilarni lokomotiv va motor-vagonlar vositasida temir yo'llar bo'ylab tashiydigan transport turi. Uning paydo bo'lishi yirik sanoat taraqqiyoti, ayniqsa, tog'-kon va metallurgiya sanoati taraqqiyoti bilan bog'liq.

Trassa (nem. *trasse* — *liniya, yo'l yo'nalishi*) – 1) uzoq masofaga cho'zilgan qatnov yo'li yoki yo'l, kanal, elektr uzatish yoki aloqa liniyasi, quvur va boshqa juda uzun inshootning bo'ylama o'qini bildiruvchi chiziq. Trassani loyihalash –

trassalash deb ataladi. Trassalashda yo'ldagi to'siqlar, joyning o'ziga xos geologik va gidrologik xususiyatlari va boshqa omillar hisobga olinadi. Trassani iloji boricha to'g'ri o'tkazishga harakat qilinadi; 2) transport samolyotlarining muayyan punktlar orasida muntazam uchishi uchun mo'ljallab tasdiqlangan marshrut. Samolyotlarning trassada xavf-xatarsiz uchishini ta'minlash uchun yerda zarur jihozlar va aeroportlar bo'lishi lozim.

Tunnel, tonnel (ing. *tunnel* — *quvur*) – transport yurishi, suv o'tishi, kommunikatsiyalar joylashishi va boshqa maqsadlarga mo'ljallangan, yotiq yoki qiya joylashgan yer osti yoki suv osti sun'iy inshooti. Vazifasi bo'yicha — aloqa yo'llaridagi (metropoliten, temir yo'l, avtoyo'l, piyodalar o'tish joylari va b.), gidrotexnik, kommunal, konchilik sanoati, maxsus maqsadlarda qurilgan (mudofaa inshootlari, yer osti elektr stansiyalari va b.); yer yuzasiga nisbatan joylashishi bo'yicha — tog' osti, suv osti va tekislikdagi; joylashish chuqurligi bo'yicha — sayoz va chuqur joylashgan; qurish usullari bo'yicha — ochiq, yopiq va maxsus usullarda quriladigan tunnellar mavjud.

Tashqi iqtisodiy aloqalar – bir aniq mamlakatning boshqa mamlakatlar bilan xalqaro mehnat taqsimoti, fan va texnika, ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish, savdo, siyosiy va boshqa xil munosabatlaridir.

Tashqi savdo aylanmasi – mamlakat tomonidan muayyan davrda amalga oshirilgan eksport va importi yig'indisi.

Tashqi savdo saldosi (qoldig'i) – mamlakat eksporti va importining ayirmasi.

Tashqi savdo kvotasi – mamlakat tashqi savdo aylanmasining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi, salmog'i.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,16,18,20,24,26,27,28,29,30,32,38,46,50,52,53,54,59,
61,62,63,64,65,66.

VA YIRIK TABIIY IQTISODIY MINTAQALARI

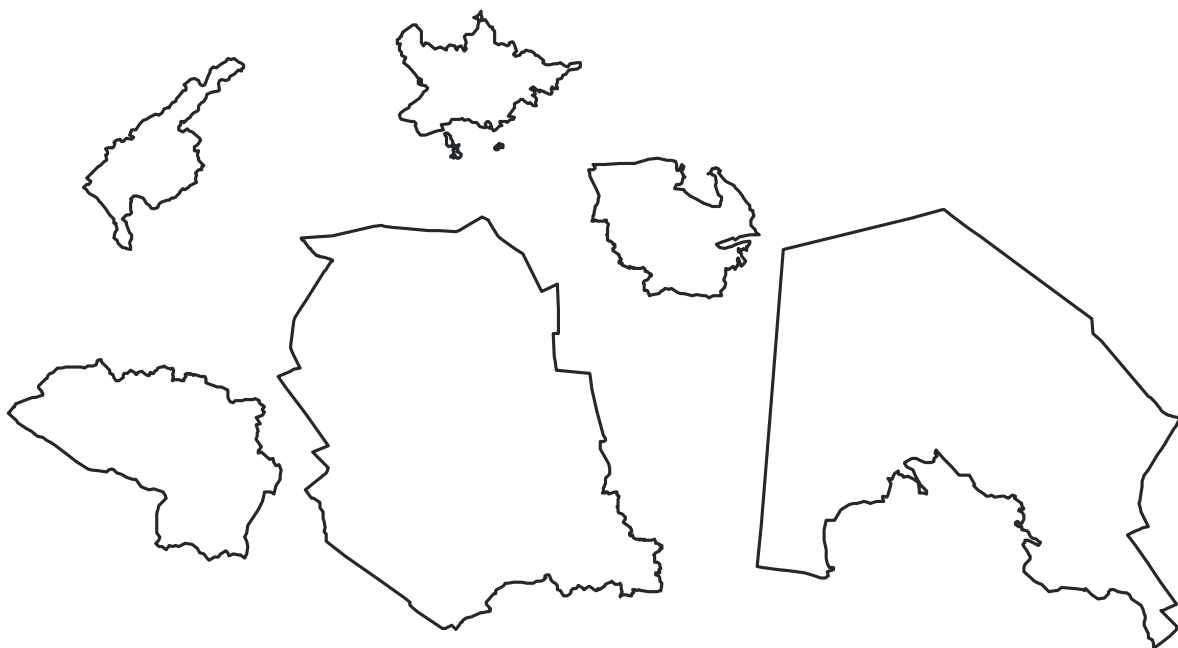
Reja:

2. Iqtisodiy rayonga xos xususiyatlar, rayon hosil qiluvchi omillar.

Iqtisodiy rayonlashtirishning maqsadi. Rayonlashtirish nazariyasining rivojlanishi. “Rayon”, “zona”, “areal” tushunchalari. Iqtisodiy geografik rayon majmuasi va dinamik tushuncha ekanligi. Rayonlashtirishning differensial, strukturaviy va funksional turlari. Iqtisodiy-geografik rayonlarning asosiy ko’rsatkichlari. O’zbekistonni tabiiy-iqtisodiy zonalarga bo’lish. Tabiiy-iqtisodiy zonalarga ajratishning tamoyillari. O’zbekistonning sug’oriladigan tekislik, cho’l-tekislik, tog’ oldi va tog’ zonalariga bo’linishi, ular rivojlanishining o’ziga xos xususiyatlari.

AMALIY TOPSHIRIQLAR

1. O'zbekiston Respublikasida nechta iqtisodiy rayon ajratiladi? Ularni quyidagi chizmalardan aniqlang.

2. Iqtisodiy rayon hosil qiluvchi asosiy omillarni ayting va ularni izohlab bering. Mamlakatimizda ajratilgan iqtisodiy rayonlarning har biri uchun qaysi omillar asosiy rol o'ynaganligini tusuntirib bering.

3. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy rayonlari jadvalini to'ldiring va tahlil qiling.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy rayonlari (2013 yil)

Iqtisodiy rayonlar	Hududi			Aholisi					Yalpi hududiy mahsulot (YaHM)	
	ming kv.km	%	kattaligi bo'yicha o'rni	soni, ming kishi	%	soni bo'yi-cha o'rni	zichlik, har 1 kv.km ga kishi	zichligi bo'yicha o'rni	hajmi, mlrd. so'm	%
O'zbekiston Respublikasi	448,97	100	--	30492,8	100	--			118986,9*	100
<i>shu jumladan:</i>										
Toshkent iqtisodiy rayoni	15,25			5078,8					29194,5	
Toshkent viloyati	15,25			2725,9					11669,7	
Toshkent shahri	0,34			2352,9					17524,8	
Mirzacho'l iqtisodiy rayoni	25,49			1990,6					4887,8	
Jizzax viloyati	21,21			1226,8					2672,5	
Sirdaryo viloyati	4,28			763,8					2215,3	
Zarafshon iqtisodiy rayoni	168,08			6103,1					20398,3	
Buxoro viloyati	40,32			1756,4					6589,3	
Navoiy viloyati	110,99			901,1					6438,1	
Samarqand viloyati	16,77			3445,6					7370,9	
Farg'ona iqtisodiy rayoni	18,5			8696,1					20805,9	
Andijon viloyati	4,30			2805,5					7845,5	
Namangan viloyati	7,44			2504,1					4969,4	
Farg'ona viloyati	6,76			3386,5					7991,0	
Janubiy iqtisodiy rayon	48,67			5203,6					13703,5	
Qashqadaryo viloyati	28,57			2895,3					8828,1	
Surxondaryo viloyati	20,10			2308,3					4875,4	
Quy Amudaryo iqtisodiy rayoni	172,64			3420,6					6692,1	
Qoraqalpog'iston Respublikasi	166,59			1736,5					2993,6	
Xorazm viloyati	6,05			1684,1					3698,5	

* hududlar bo'yicha taqsimlanmagan ma'lumotlarni qo'shgan holda.

Manba: O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.

4. “Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida O‘zbekiston sanoati geografiyasi” va “O‘zbekiston qishloq xo‘jalik geografiyasi” mavzularida hamda ushbu mavzuda berilgan ma’lumotlardan foydalangan holda, O‘zbekiston iqtisodiy rayonlariga xos ixtisoslashgan tarmoqlarni aniqlang.

Mamlakat miqyosida ixtisoslashgan tarmoqni aniqlash uchun quyidagi formuladan foydalaniladi:

$$K = \frac{M}{A}$$

bu yerda: K – ixtisoslashuv koeffitsiyenti, M – rayon mahsulotining mamlakat yalpi mahsulotidagi salmog‘i, A – mamlakat jami aholisida iqtisodiy rayon aholisining ulushi.

5. Quyidagi shkala asosida O‘zbekistonning barcha iqtisodiy rayonlari imkoniyatlarini alohida-alohida baholang va amaliy mashg‘ulotlar daftaringizga yozing.

Jadval

Tabiiy sharoit va tabiiy resurslarga iqtisodiy geografik baho berish shkalasi

Tabiiy geografik komponentlar	Ijtimoiy-iqtisodiy sohalar:				
	qishloq xo‘jaligi	sanoat	transport	aholi joylashuvi	rekreatsiya va turizm
Relyef	++	+	+	+	+
Foydali qazilmalar	–	++	+	+	–
Iqlim	++	–	–	+	++
Suv	++	+	+	++	+
Tuproq	++	–	–	–	–
O‘simlik	+	+	–	–	+
Hayvonot dunyosi	+	+	–	–	–

Manba: Солиев А. Ўзбекистон географияси (Ўзбекистоннинг иқтисодий ва ижтимоий географияси). Дарслик. – Тошкент: Университет, 2014. – 14 бет.

Izoh: ++ ta’siri kuchli, + ta’siri bor, – ta’siri deyarli yo‘q darajada.

6. O'zbekistonning yirik ma'muriy-hududiy birliklari (Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri) ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini SWOT-tahlil usulidan foydalangan holda tahlil qiling.

SWOT-tahlil (KZIX-tahlil) — iqtisodiyot tarmoqlari, hududlar, firma va korxonalar faoliyatiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar va hodisalarni baholash uchun foydalaniladigan strategik rejalashtirish metodi bo'lib, unda to'plangan ma'lumotlar asosida barcha omillar 4 ta toifaga bo'linadi.

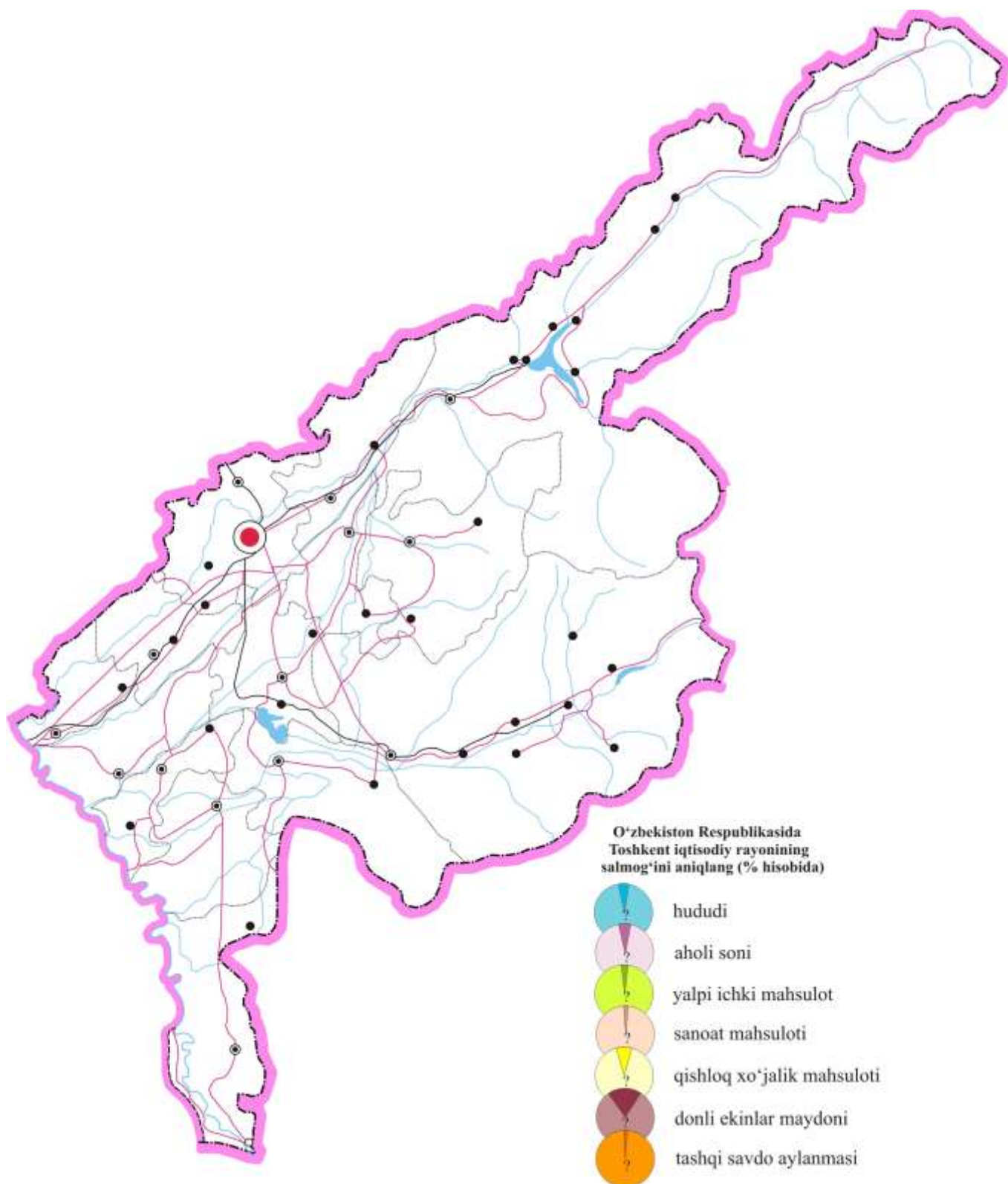
SWOT-tahlil usulining mohiyati

	Ijobiy ta'sir	Salbiy ta'sir
Ichki muhit	Strengths (Kuchli tomonlar) – boshqalarga nisbatan ustunlik beruvchi xususiyatlar	Weaknesses (Zaif (kuchsiz) tomonlar) – obyektning kuchsizlantiruvchi xususiyatlar (jihatlar)
Tashqi muhit	Opportunities (Imkoniyatlar) – maqsad (rivojlanish)ga erishishga qo'shimcha imkoniyat beruvchi tashqi omillar	Threats (Xatar (tahdid)lar) – maqsad (rivojlanish)ga erishishni qiyinlashtiruvchi tashqi omillar

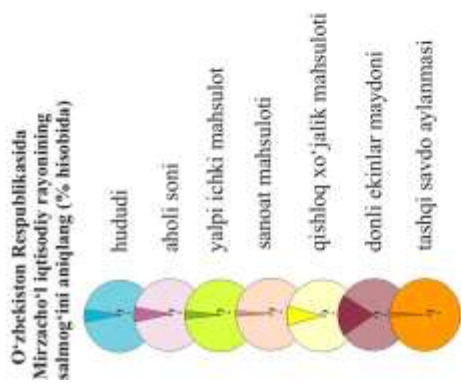
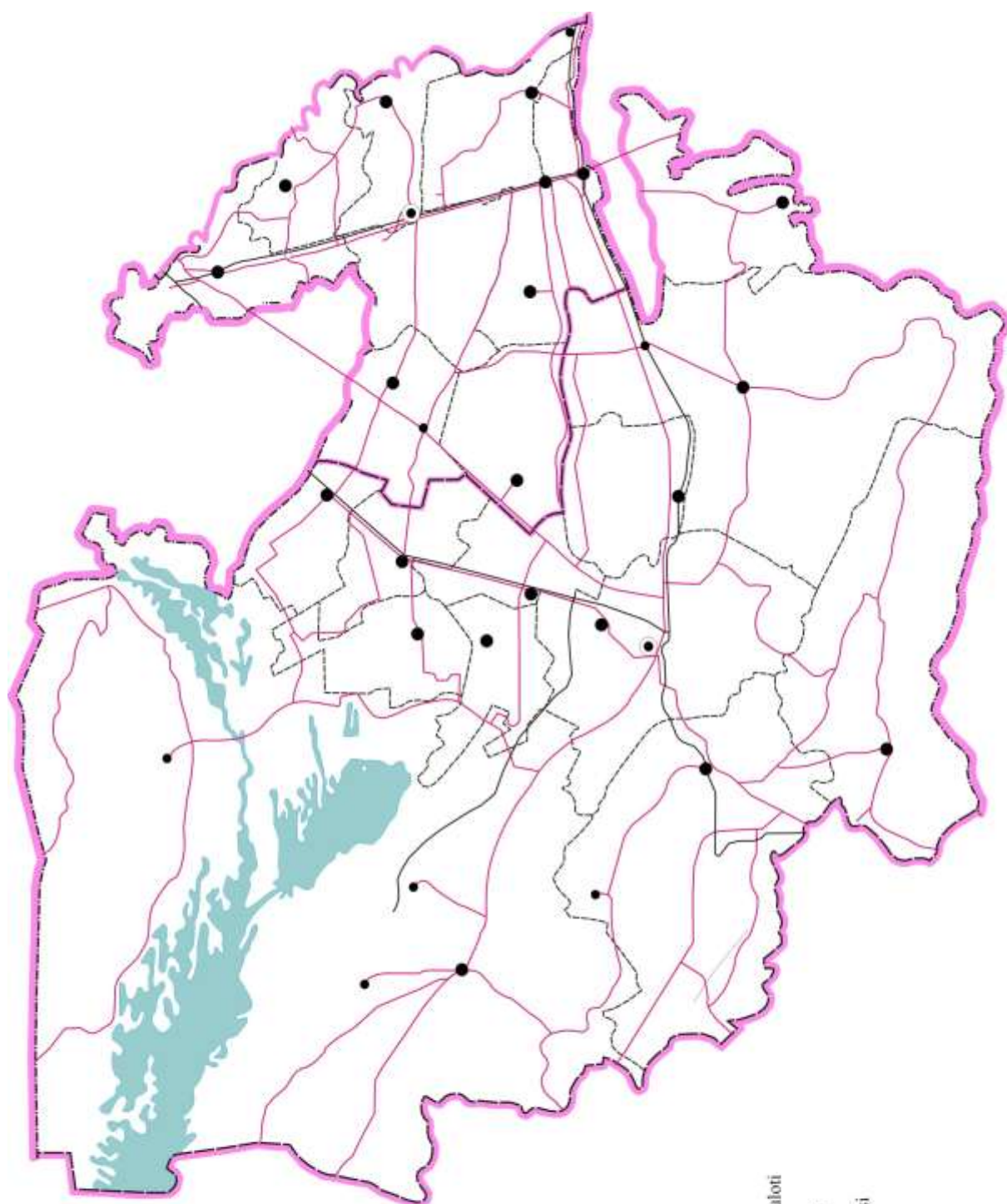
Yuqoridagi jadvalda barcha omillarning ro'yxati tuziladi, ularning ta'siri aniqlanadi va shundan so'ng ular o'rtasidagi bog'liqliklar quyidagi ko'rinishda baholanadi:

	Opportunities (Imkoniyatlar)	Threats (Xatar (tahdid)lar)
Strengths (Kuchli tomonlar)	S+O Imkoniyatlardan foydalanib, kuchli tomonlarni yanada oshirish choralari	S+T Kuchli tomonlar yordamida xatarlarni yumshatish yoki bartaraf etish
Weaknesses (Zaif (kuchsiz) tomonlar)	W+O Imkoniyatlarni kuchsiz tomonlarni yo'qotish yo'lida ishlatish	W+T Kuchsiz tomonlarni kamaytirish yoki yo'qotish orqali tahdidlarga ham barham berish

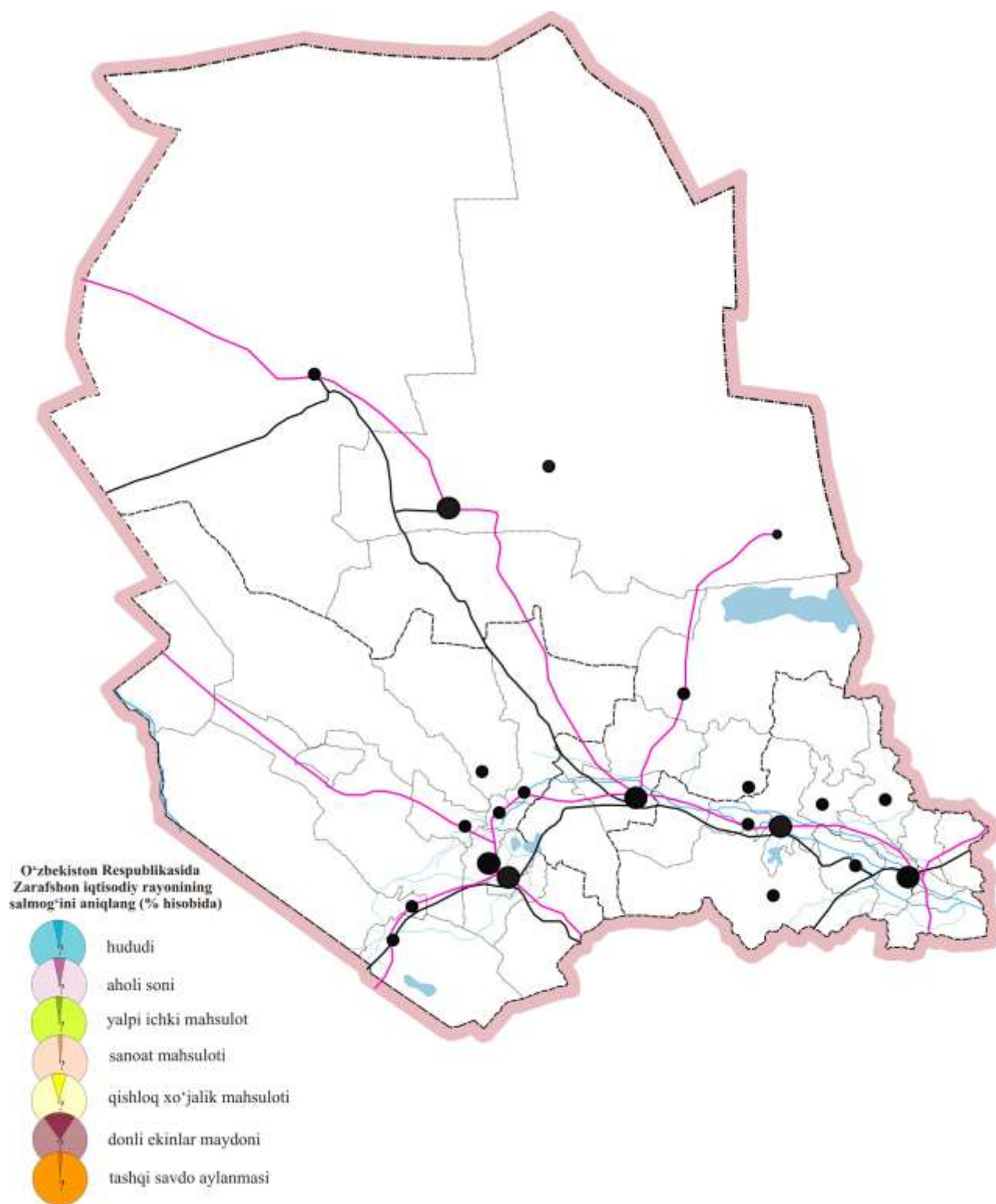
7. Quyidagi chizmalarga O'zbekiston iqtisodiy rayonlarining aholi punktlari va asosiy sanoat markazlarini tushiring. Berilgan ko'rsatkichlar bo'yicha har bir iqtisodiy rayonning mamlakatdagi salmog'ini aniqlang.

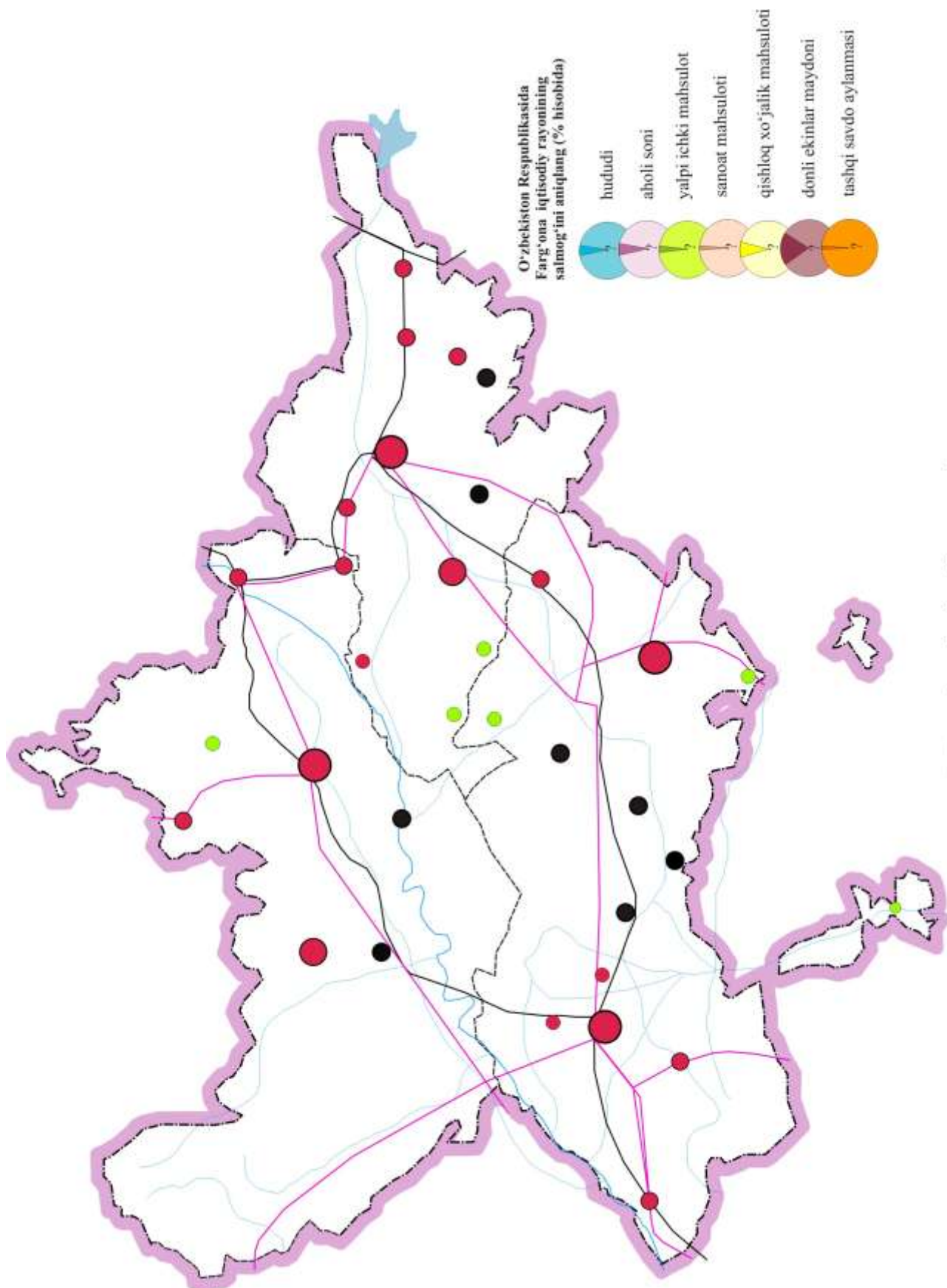
1) Toshkent iqtisodiy rayoni

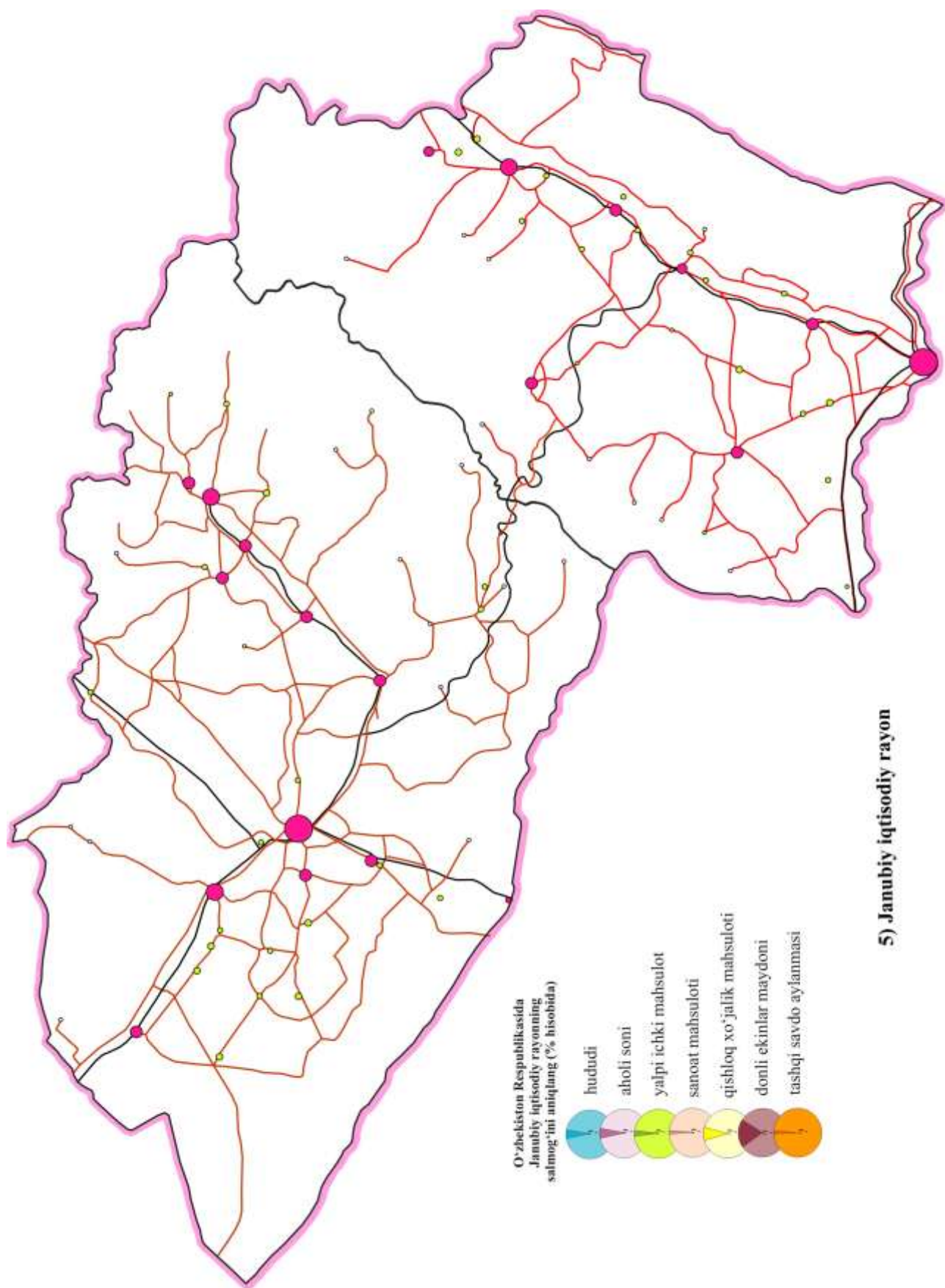
2) Mirzacho'l iqtisodiy rayoni

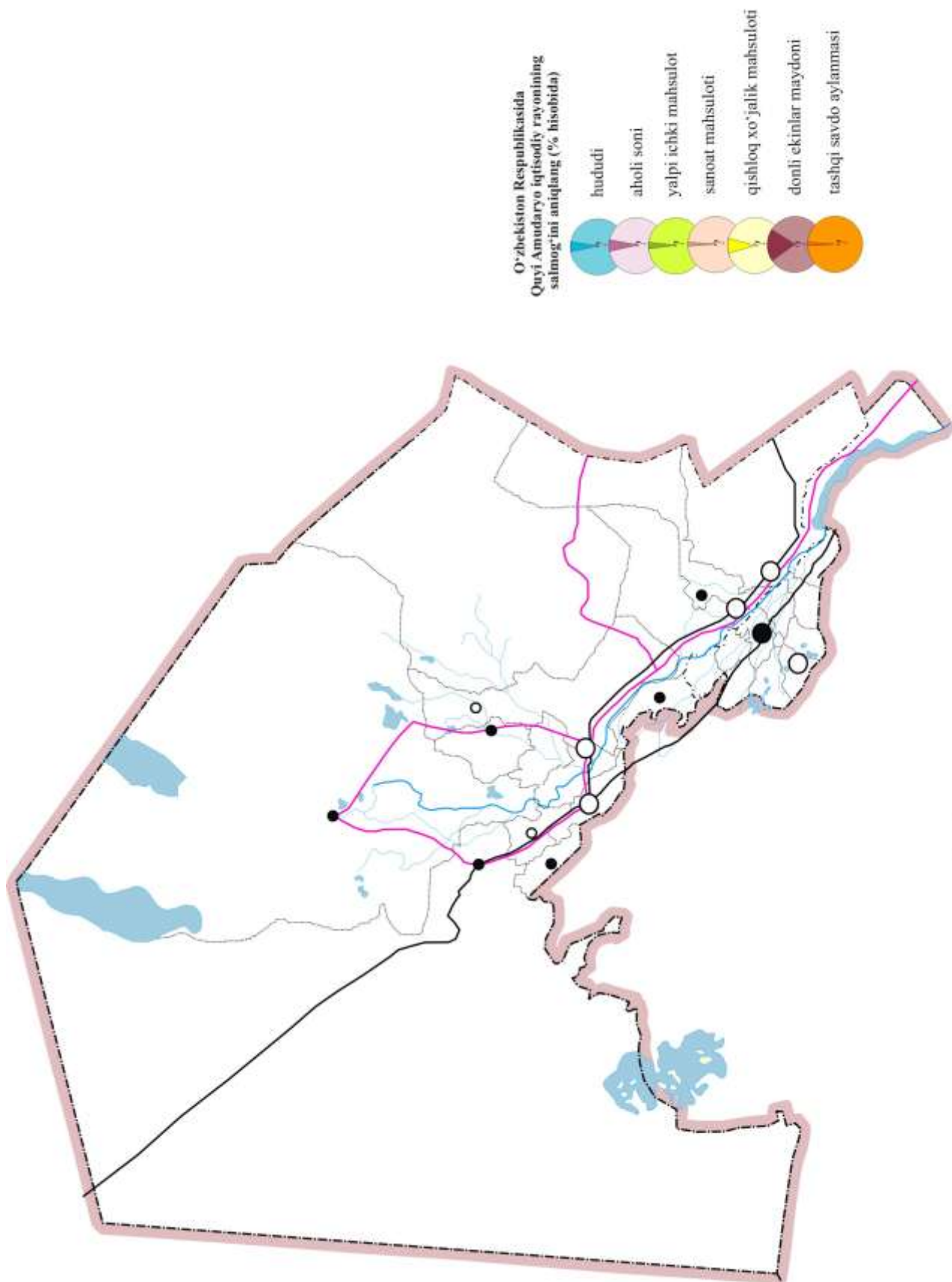
3) Zarafshon iqtisodiy rayoni

4) Farg'ona iqtisodiy rayoni

5) Janubiy iqtisodiy rayon

6) Quyi Amudaryo iqtisodiy rayoni

MAVZUNI MUSTAHKAMLASH BO'YICHA SAVOLLAR

1. O'zbekistonning ma'muriy-hududiy bo'linishi qanday?
2. Iqtisodiy rayonlashtirish deganda nimani tushunasiz?
3. Iqtisodiy rayonlashtirishning qanday turlarini bilasiz?
4. Iqtisodiy rayonlashtirishning ahamiyatini tushuntirib bering.
5. O'zbekiston hududi nechta iqtisodiy rayonga ajratiladi?
6. Iqtisodiy rayonlashtirishda qanday omillar hisobga olinadi?
7. Hududiy mehnat taqsimotining iqtisodiy rayonlashtirishdagi o'rni qanday?
8. Ixtisoslashuvning rayon hosil qilishdagi o'rniga baho bering.
9. Mamlakatimizda iqtisodiy rayonlashtirish bilan shug'ullangan olimlarni ayting.
10. Rayonlashtirishda transport omilining o'rni qanday?
11. Farg'ona iqtisodiy rayoni qaysi viloyatlarni o'z ichiga oladi?
12. Farg'ona iqtisodiy rayonining tabiiy sharoiti va boyliklariga iqtisodiy jihatdan baho bering.
13. Farg'ona vodiysidagi demografik vaziyat qanday?
14. Farg'ona vodiysi sanoatining yirik korxonalarini ayting.
15. Quyi Amudaryo iqtisodiy rayoni mamlakatimizda qanday sohalarga ixtisoslashgan va uning istiqboldagi rivojlanish omillari qaysilar?
16. Toshkent iqtisodiy rayonining mamlakat iqtisodiyotidagi mavqeyi qanday?
17. Toshkent iqtisodiy rayoni iqtisodiyotining hududiy tarkibini ayting.
18. Poytaxt – Toshkent shahrining respublika iqtisodiyotidagi o'rniga baho bering.
19. Qaysi iqtisodiy rayon paxta yetishtirishda yetakchi hisoblanadi?
20. Zarafshon iqtisodiy rayoni tarkibiga qaysi hududlar kiradi?
21. Zarafshon iqtisodiy rayonining mamlakat hududiy mehnat taqsimotidagi ishtiroki qanday?
22. Mirzacho'l iqtisodiy rayoni xo'jaligidagi asosiy tarmoqlarni ayting.

23. Nima uchun Qoraqalpog'iston Respublikasi va Xorazm viloyatida og'ir sanoat yaxshi rivojlanmagan?

24. Janubiy iqtisodiy rayonining asosiy muammolari va istiqbolda rivojlanishining ustuvor yo'nalishlarini ta'riflab bering.

25. Janubiy iqtisodiy rayon qanday mahsulotlarni ishlab chiqarishga ixtisoslashgan?

26. Janubiy iqtisodiy rayon qishloq xo'jaligidagi yetakchi tarmoqlar qaysi?

27. Quyi Amudaryo iqtisodiy rayonining mamlakat iqtisodiyotidagi o'rniga baho bering.

28. Quyi Amudaryo iqtisodiy rayonida temir yo'l transportining ahamiyatini tushuntiring.

29. Siz tug'ilgan viloyat (shahar yoki tuman) qaysi iqtisodiy rayon tarkibiga kiradi?

30. O'zingiz yashab turgan iqtisodiy rayon xo'jaligiga iqtisodiy geografik tavsif bering.

TEST TOPSHIRIQLARI

1. O'zbekiston Respublikasi hududida nechta iqtisodiy rayon ajratiladi?

A. 6 ta B. 4 ta C. 9 ta D. 5 ta

2. Jizzax viloyati qaysi iqtisodiy rayon tarkibiga kiradi?

A. Zarafshon B. Janubiy C. Mirzacho'l D. Toshkent

3. Qaysi iqtisodiy rayon respublikamizning shimoli-sharqiy qismida, Chirchiq va Ohangaron vodiylari oralig'ida joylashgan?

A. Mirzacho'l B. Toshkent C. Farg'ona D. Zarafshon

4. Toshkent iqtisodiy rayoniga respublikada ishlab chiqarilgan elektr energiyaning necha foizi to'g'ri keladi? A. 45 % B. 55 % C. 35 % D. 25%

5. Sirdaryo viloyati sanoatining asosini qaysi tarmoq tashkil etadi?

A. to'qimachilik sanoati B. elektr energiya sanoati

C. kimyo sanoati D. oziq-ovqat sanoati

6. Iqtisodiy rayon hosil qiluvchi eng muhim omil – bu ...

A. xom ashyo omili B. transport omili

C. mehnat resurslari omili D. hududiy mehnat taqsimoti

7. Qaysi iqtisodiy rayonda neftni qayta ishlovchi korxonalar qurilgan?

A. Farg'ona va Zarafshon B. Zarafshon va Quyi Amudaryo

C. Toshkent va Farg'ona D. Janubiy va Mirzacho'l

8. Zarafshon iqtisodiy rayonini ajratishdagi umumiy asos nima?

A. Zarafshon tizmasi B. Zarafshon vodiysi

C. Zarafshon daryosi D. Zarafshon shahri

9. Sirdaryo GRESi qaysi shaharda qurilgan?

A. Sirdaryo B. Shirin C. Yangiyer D. Guliston

10. Qaysi iqtisodiy rayon mamlakat hududining 4 foizini egallagani holda, unda jami aholining qariyb 30 foiziga yaqini istiqomat qiladi?

A. Farg'ona B. Zarafshon C. Quyi Amudaryo D. Toshkent

11. O'zbekistonning qaysi iqtisodiy rayonlarida erkin iqtisodiy zonalar tashkil etilgan?

A. Zarafshon, Toshkent va Mirzacho'l B. Toshkent va Zarafshon

C. Toshkent va Janubiy iqtisodiy rayon D. Farg'ona va Toshkent

12. Avtomobilsozlik korxonalari qaysi iqtisodiy rayonlarda faoliyat ko'rsatmoqda?

A. Farg'ona, Samarqand, Xorazm B. Farg'ona, Zarafshon va Toshkent

C. Farg'ona, Zarafshon, Toshkent va Quyi Amudaryo

D. Farg'ona, Mirzacho'l va Janubiy

13. Ishlab chiqarish salohiyati eng yuqori iqtisodiy rayon bu ...

A. Mirzacho'l B. Toshkent C. Farg'ona D. Zarafshon

14. Aholi soni eng ko'p va eng kam iqtisodiy rayonlarni ajrating.

A. Farg'ona va Janubiy B. Farg'ona va Quyi Amudaryo

C. Farg'ona va Mirzacho'l D. Farg'ona va Toshkent

15. O'zbekistonda yetishtiriladigan pillaning asosiy qismini qaysi iqtisodiy rayon yetkazib beradi?

A. Toshkent B. Farg'ona C. Surxondaryo D. Mirzacho'l

TAYANCH SO'Z VA IBORALAR (GLOSSARIY)

Iqtisodiy rayon – mamlakat hududining ma'lum bir xo'jalik tarmog'iga (yoki tarmoqlariga) ixtisoslashgan va bu jihatdan qo'shni, tutash hududlardan farq qiluvchi, umumiy iqtisodiy landshaft shakliga ega bo'lgan qismidir.

Ma'muriy rayon – iqtisodiy rayonga xos belgilardan biri – boshqarish tizimiga ega bo'lgan, hududining kattaligi bo'yicha esa odatda undan orqada turuvchi taksonomik bo'lak.

Viloyat – tarixiy ma'muriy-hududiy birlik. O'zbekiston Respublikasining amaldagi (1992) Konstitutsiyasida (68-modda) O'zbekiston Respublikasi viloyatlar, tumanlar, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar, ovullar, shuningdek Qoraqalpog'iston Respublikasidan iboratligi mustahkamlab qo'yilgan. Hozir O'zbekiston Respublikasida 12 ta viloyat bor. Viloyatlar o'z navbatida tumanlarga bo'linadi.

Tuman – ma'muriy-hududiy bo'linish pog'onalaridan biri, ma'muriy-hududiy birlik. Tuman davlat yuqori organlarining ko'rsatmalari, qarorlarini hayotga tatbiq etuvchi va bajaruvchi asosiy ma'muriy-hududiy birlik bo'lib, viloyat tarkibiga kiradi. Shuningdek, yirik shaharlar tarkibida shahar tumanlari tashkil etilishi mumkin (masalan, Toshkent shahrida 11 ta tuman ajratiladi).

Region (lotincha regio — o'lka) – yirik hududiy birlik (masalan, tabiiy, iqtisodiy, siyosiy regionlar); odatda, rayonga nisbatan kattaroq bo'ladi.

Regional geografiya – geografiyaning alohida va muayyan hududlarni o'rganadigan sohasi. Birorta materik, mamlakat, ma'muriy birliklar yoki tabiiy geografik o'lka, tabiat zonasi, rayon uning tadqiqot obyekti bo'lishi mumkin.

Mintaqaviy siyosat – mamlakat hududlarining iqtisodiy, ijtimoiy rivojlanishi, ekologik va boshqa shart-sharoitlarini muvofiqlashtirishga qaratilgan siyosat.

Mintaqaviy tafovutlar – mamlakat turli hududlarining o'ziga xos xususiyatlari.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

1,13,18,20,39,40,42,43,44,45,46,50,53,54,55,60,63,65.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi: O'n ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining o'n birinchi sessiyasida 1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan // lex.uz sayti.
2. O'zbekiston Respublikasining "Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida"gi Qonuni, 1991 yil 14 iyun // lex.uz sayti.
3. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi xalqaro shartnomalari to'g'risida"gi Qonuni, 1995 yil 22 dekabr // lex.uz sayti.
4. O'zbekiston Respublikasining "Erkin iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi Qonuni, 1996 yil 25 aprel // lex.uz sayti.
5. O'zbekiston Respublikasining "Bojxona tarifi to'g'risida"gi Qonuni, 1997 yil 29 avgust // lex.uz sayti.
6. O'zbekiston Respublikasining "Chet el investitsiyalari to'g'risida"gi Qonuni, 1998 yil 30 aprel // lex.uz sayti.
7. O'zbekiston Respublikasining "Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida"gi Qonuni, 1998 yil 30 aprel // lex.uz sayti.
8. O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni, 1998 yil 24 dekabr // lex.uz sayti.
9. O'zbekiston Respublikasining "Eksport nazorati to'g'risida"gi Qonuni, 2004 yil 26 avgust // lex.uz sayti.
10. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. - Т.1. –Тошкент: Ўзбекистон, 1996.
11. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. – Т. 3. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996.
12. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – 326 б.
13. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1998. – 686 б.

14. Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодий-иқтисодий барқарор ривожлантириш йўлида. –Т. 16. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – 368 б.
15. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – 176 б.
16. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009. – 56 б.
17. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010. – 80 б.
18. Abdalova Z., Tojiyeva Z. Iqtisodiy geografiya. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2013. – 212 b.
19. Abdalova Z., Yormatova D. Ekologiya. O'quv qo'llanma. – T., 2013.
20. Абирқулов Қ.Н. Иқтисодий география. Дарслик. – Тошкент: Ёзувчилар уюшмаси, 2008. – 272 б.
21. Абирқулов Қ.Н., Хожиматов А.Н., Ражабов Н. Экология. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Ёзувчилар уюшмаси, 2006. – 185 бет.
22. Абирқулов Қ.Н., Хожиматов А.Н., Ражабов Н. Атроф муҳитни муҳофаза қилиш. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Ёзувчилар уюшмаси, 2006. – 249 бет.
23. Алимов Р.О., Расулев А.Ф., Қодиров А.М. ва бошқ. Ўзбекистон иқтисодий-иқтисодий рақобатбардошлигини ошириш муаммолари: назария ва амалиёт // С.С. Ғуломов таҳрири остида. – Тошкент: Konsauditinform-Nashr, 2006. – 440 б.
24. Арифханов Ш. Центральная Азия: региональная интеграция и безопасность // 2-е изд. перераб. и доп. – Новый взгляд. – Ташкент: Akadem-Hizmat, 2008. – 202 с.
25. Гафарли М.С., Касаев А.Ч. Ривожланишнинг ўзбек модели: тинчлик ва барқарорлик – тараққиёт асоси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2001. – 430 б.

26. Далимов Р.Т., Махамбетова З., Худякова Н.К. Международная экономическая интеграция. – Тошкент, 2004. – с. 51.
27. Жўраев С. Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсати ва дипломатияси // Ўқув қўлланма. – Тошкент: Akademiya, 2007. – 302 б.
28. Жўраев С., Аҳмедов О., Раҳимова М. Ўзбекистон ва жаҳон ҳамжамияти: халқаро муносабатлар ва ташқи алоқаларни ташкил қилиш. – Тошкент: Гафур Ғулом, 2008. – 704 б.
29. Назаров М.И., Ибраимова А. Марказий Осиё давлатлари транспорт тизимлари ва унда Ўзбекистоннинг тутган ўрни // Ўзбекистон География жамияти ахбороти. – 34 жилд. – Тошкент, 2009.
30. Назаров М., Ибраимова А. Ташқи иқтисодий алоқалар ривожланишининг географик хусусиятлари (Ўзбекистон ва Марказий Осиё давлатлари мисолида) // Ўзбекистон География жамияти ахбороти. – 39 жилд. – Тошкент, 2012.
31. Ибраимова А. Дунё сиёсий харитаси ва топонимика // Ўзбекистон География жамияти ахбороти. – 42 жилд. – Тошкент, 2013. – 98-102 б.
32. Ибраимова А. Ўзбекистон ва Марказий Осиё давлатлари ўзаро ҳамкорлигининг асосий омиллари // ЎзМУ хабарлари. Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетининг илмий журнали. - №4. – Тошкент, 2013. - 49-51 бетлар.
33. Ибраимова А. Ўзбекистоннинг саноат салоҳияти // Ўзбекистон География жамияти ахбороти. – 44 жилд. – Тошкент, 2014. – 30-33 б.
34. “Иқтисодий география ва экология” фанининг ўқув дастури // Тузувчилар: А.Абдулқосимов, Ш.Ҳамдамов, Н.Ражабов, А.Исмоилов. – Тошкент: ТДИУ, 2012.
35. “Iqtisodiy geografiya va ekologiya” fanidan ishchi dastur // Tuzuvchilar: Z.Abdalova, A.Ibraimova. – Toshkent: TMI, 2014.
36. Набиев Э., Қаюмов А. Ўзбекистоннинг иқтисодий салоҳияти. – Тошкент: Академия, Университет, 2000. – 86 б.

37. Назаров М.И., Тожиева З.Н. Ижтимоий география. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2003. – 90 б.
38. Расулов А., Бедринцев А., Акилов А. Узбекистан: внешнеэкономическая деятельность и интеграция в мировое хозяйство. – Ташкент: Узбекистан, 1996. – 79 с.
39. Солиев А. Ишлаб чиқариш кучларини жойлаштириш. – Т., 2000.
40. Солиев А.С., Аҳмедов Э.А. ва бошқалар. Минтақавий иқтисодиёт. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2003. – 304 б.
41. Soliyev A., Mahamadaliyev R. Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya asoslari. Darslik. – Toshkent, 2005.
42. Солиев А.С., Мирзааҳмедов Ҳ.С., Жумахонов Ш.З. Қўшма корхоналар географияси. – Наманган, 2006. – 135 б.
43. Солиев А. Ҳудудий мажмуаларнинг назарий асослари. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2006.
44. Солиев А., Назаров М., Қурбонов Ш. Ўзбекистон ҳудудлари ижтимоий-иқтисодий ривожланиши. – Т., 2010.
45. Солиев А. Иқтисодий география: назария, методика ва амалиёт. Танланган асарлар. – Тошкент: Камалак, 2013. – 184 б.
46. Солиев А. Ўзбекистон географияси. Дарслик. – Тошкент: Университет, 2014. – 348 б.
47. Тожиева З.Н. Иқтисодий ва демографик статистика. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2002. – 160 б.
48. Тожиева З.Н. Ўзбекистон аҳолиси: ўсиши ва жойланиши. Монография. – Тошкент: Фан ва технология, 2010. – 276 б.
49. Тюриков В.И., Шоғуломов Р.Ш. Ўзбекистон Республикаси: 100 саволга 100 жавоб. 2-китоб. – Тошкент: Ўқитувчи, 2001. – 168 б.
50. Тўхлиев Н., Ҳақбердиев Қ., Эрмаматов Ш., Холматов Н. Ўзбекистон иқтисодиёти асослари. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2006. – 280 б.
51. Эргашев А. Экология. Дарслик. -Тошкент: Ўзбекистон, 2007. -248 б.

52. Yuldashev Z., Xalilova X. Milliy va jahon iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2013. – 320 b.
53. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 1-12 жилдлар. – Тошкент: «Ўзбекистан миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2000-2006.
54. Ўзбекистон Республикаси иқтисодий-ижтимоий тараққиётининг мустақиллик йилларидаги (1990-2010 йиллар) асосий тенденциялари ва кўрсаткичлари ҳамда 2011-2015 йилларга мўлжалланган прогнозлари. Статистик тўплам. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011.
55. Қурбонов Ш. Кичик худудлар ижтимоий-иқтисодий географияси. – Тошкент: “MUMTOZ-SO’Z”, 2013. – 162 б.
56. Ғуломов С., Убайдуллаева Р., Аҳмедов Э. Мустақил Ўзбекистон. – Тошкент: Тошкент Ислон университети, 2003. – 296 б.
57. Ҳақимов Р. Ўзбекистон ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашр., 2001. – 192 б.
58. Ҳақимова М., Хўжаев Х., Маҳмудов Б. Халқаро иқтисодий муносабатлар. – Тошкент, 1997. – 159 б.
59. Ҳамедов И.А., Алимов А.М. Ўзбекистон Республикасида ташқи иқтисодий фаолият асослари // Дарслик. – Тошкент, 2001. – 328 б.
60. www.gov.uz – О'зР ҳукумат портали сайти.
61. www.mfa.uz – О'зР Ташқи ишлар вазирлиги расмий сайти.
62. www.mfer.uz – О'зР Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги расмий сайти.
63. www.stat.uz – О'зР Давлат статистика қўмитаси расмий сайти.
64. lex.uz – О'зР қонун ҳужжатларининг электрон то'плами сайти.
65. www.ziynet.uz
66. wikipedia.org

MUNDARIJA

So'zboshi.....	3
1-mavzu: Amaliy geografiya fanining predmeti, mazmuni, maqsadi va vazifalari.....	4
2-mavzu: Iqtisodiy islohotlar sharoitida ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish va rivojlantirishning omillari va tamoyillari.....	11
3-mavzu: Hozirgi zamon dunyo siyosiy va iqtisodiy kartasi.....	20
4-mavzu: Dunyo aholisi geografiyasi.....	33
5-mavzu: Dunyo xo'jaligi geografiyasi.....	42
6-mavzu: O'zbekistonning jahon xo'jaligi tizimidagi o'ri.....	53
7-mavzu: Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida, O'zbekistonning tabiiy resurs salohiyati, ulardan oqilona foydalanish.....	67
8-mavzu: Iqtisodiyotni tarkibiy o'zgartirish sharoitida O'zbekiston aholisi va mehnat resurslari hamda bandligi muammolari.....	77
9-mavzu: Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida O'zbekiston sanoati geografiyasi.....	89
10-mavzu: O'zbekiston qishloq xo'jalik geografiyasi.....	101
11-mavzu: O'zbekiston transporti, infratuzilma, tashqi iqtisodiy aloqalar geografiyasi.....	113
12-mavzu: O'zbekiston iqtisodiy geografik rayonlari va yirik tabiiy iqtisodiy mintaqalari.....	124
Foydalanilgan adabiyotlar	138